

Donasses i homenots

Homenatge als “informadors” dels antropòlegs

Lluís Mallart Guimerà

**MA
RC**

MEDICAL
ANTHROPOLOGY
RESEARCH
CENTER

Donasses i homenots
Homenatge als “informadors”
dels antropòlegs

Lluís Mallart Guimerà

Tarragona, 2015

Edita:
Publicacions URV

1a edició: octubre de 2015
ISBN: 978-84-8424-398-4
Dipòsit legal: T 1455-2015
DOI: 10.17345/9788484243984

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili
Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona
Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat
www.publicacions.urv.cat

<http://www.marc.urv.cat>

Consell editorial:
Xavier Allué (URV)
Josep Canals (UB)
Josep M. Comelles (URV)
Susan DiGiacomo (URV)
Mabel Gracia (URV)
Àngel Martínez Hernaez (URV)
Enrique Perdiguero (UMH)
Oriol Romaní (URV)

Aquesta edició està subjecta a una llicència Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0 Unported de Creative Commons. Per veure'n una còpia, visiteu <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/> o envieu una carta a Creative Commons, 171 Second Street, Suite 300, San Francisco, California 94105, USA.

¶ Aquesta editorial és membre de la Xarxa Vives i de l'UNE, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a escala estatal i internacional.

SUMARIO

INTRODUCCIÓ	7
Ada Myriam. Una veïna inefable	19
Atangana Dominik. Un vell iniciat	27
Bikoe Laurent. Iniciat al poder de l'esperit de l'aigua Manga	33
Memong Julienne. La meva primera esposa estimada	37
Mba Tobies i les seves dues esposes Christine i Jeanne...	41
Bikoe Paul. Un mestre incansable (el meu darrer acte d'ètnografia)	53
Maria Beflawa. Maria de les Flors	59
Nlomo. Un antic maquisard per la independència del Camerun	61
Zama Vincent. Un bon remeier, un gran amic.	63
Ngondang Bruno, gran catequista, i el seu fill Zibi Angelbert, mestre . .	67
Bekono Margarida. Un dol encara no assumit.	73
Sima Joseph i la seva esposa Nnana Suzanna.	77
Etundi Etundi Ambroise. El portaveu dels evuzok i altres mestres de la paraula.	83
Baana Joseph. Un home crític.	91
Ongba Mbarga Paul. Un gran medecinaire de Minsola.	95
EPÍLEG	103
BIBLIOGRAFIA	107
ÍNDIX ONOMÀSTIC	111

INTRODUCCIÓ*

Al Camerun, vivia, doncs, en una clariana.¹

Quan per alguna raó volia anar a ciutat o quan en tornava, el camí se'm feia llarg i pesat a causa de totes les parades que em veia obligat a fer i que no s'acabaven mai. De casa a Mamel, en ple país bassà, on aquell camí sòbria per acollir el primer tram de carretera, hi havia uns quinze quilòmetres. Amb una mica de sort, hi podia trobar un camió, una excavadora o algun *jeep* de la companyia SAFOR que explotava la reserva forestal d'aquell tros de selva. Era una qüestió de paciència. Només si em cansava d'esperar decidia continuar a peu amb l'esperança, però, de trobar pel camí algun comerciant que em conduís fins a Bipindi. Quan volia, doncs, anar a ciutat preferia travessar el país evuzok com més de pressa millor. El moment més bo era de dia, quan les clarianes romanien gairebé buides i la gent es trobava al camp, o de nit, quan tothom descansava. Vaig tardar molt temps en fer aquest camí de nit i en solitari. No m'hi atrevia. El meu esperit aventurer ha sigut sempre molt migrat. La primera vegada va ser de retorn de Kribi. En arribar a la parada de l'autocar de Bipindi, vaig trobar-me amb un italià anomenat Faciana que mercadejava amb tot el que

* A través dels meus escrits, particularment en *Sóc fill dels evuzok* i *Okupes a l'Àfrica*, publicats per Edicions La Campana; el *Sistema mèdic d'una societat africana*, publicat per l'Institut d'Estudis Catalans; *La dansa als esperits*, publicat per la desapareguda Llar del Llibre amb la traducció al castellà i actualització publicada recentment per Ceiba, he anat parlant d'alguns dels amics o mal anomenats informadors que m'ajudaren a esdevenir antropòleg i em transmeteren una part del seu saber que ha format la base dels meus treballs etnològics. En aquest llibre m'he proposat reunir-los juntament amb altres per tributar un homenatge a tots aquells informadors que han alimentat d'una manera general la reflexió de l'antropologia i que la majoria de les vegades han romàs anònims, i han estat els grans absents dels nostres treballs.

Agraïixo a Edicions La Campana, a l'Institut d'Estudis Catalans, a la Llar del Llibre i a Ceiba, així com també a Ricard Iscar i a la productora Únicamente Severo, que de *La dansa als esperits* en varen fer un film, que hagin contribuït igualment a fer sortir de l'anonimat aquestes donasses i homenots, com dirien la Marta Pessarrodona i en Josep Pla, del poble evuzok, que, ara, a través d'aquest llibre, em plau homenatjar.

1 Però no tenia cap granja com Isak Dinesen (*Memoria de Àfrica*, Alfaguara/Bolsillo).

podia per aquella zona i estava instal·lat a Bipindi. Formava part de la raça dels “petits blancs”, com els autòctons dels països solien qualificar amb un to despectiu aquells comerciants europeus que no reeixien gaire en els seus afers i, malgrat tot, es creien superiors a tothom. L'altre “petit blanc” instal·lat també a Bipindi era un català que es deia Grau però que la gent, afrancesant el seu nom, l'anomenava “papa Gro(s)”. L'un i l'altre formaven part d'aquella classe de colons sobre els quals André Gide havia escrit aquella frase esdevinguda cèlebre: “Moins le blanc est intelligent, plus le noir lui paraît bête”. Potser per estalviar-me escoltar els seus despropòsits sobre l'estultícia dels negres, procurava no tenir gaire relació amb aquesta classe d'individus. En saludar-me amb una efusiva abraçada, en Faciana, que en aquells moments ja devia portar dintre seu algun whisky de més, va convidar-me a sopar i a passar la nit a casa seva. Vaig declinar la seva amable invitació al·legant que volia arribar com més aviat millor a Nsola. Era una manera de suggerir-li que m'acompanyés amb la seva atrotinada camioneta fins a Mamel. Va oferir-se a fer-ho tot insistint, però, que abans anéssim a beure alguna cosa a casa seva. Després de beure una bona cervesa fresca, posà sobre la taula una plata amb tres o quatre classes de formatge, un tall de *pâté*, pa i una bona ampolla de vi negre. Després m'acompanyaria fins al darrer tram de la carretera, al peu d'un petit barranc on tres pilars solitaris coberts de vegetació recordaven que el pont que hauria permès fer avançar la carretera havia quedat a mig fer.

Foto 1. Un capvespre al Camerun (foto: Oriol Mallart)

A Mamel coneixia a una família bassà que m'havia acollit moltes vegades. Solia guardar les caixes de medicaments i de queviures del dispensari fins que m'era possible llogar els serveis d'algun bastaix per transportar-los a Aseng-Bede. La meua intenció era passar la nit allí i l'endemà emprendre el camí cap a Nsola. En general, les clarianes dels bassà són molt més petites: “més tranquil·les i menys sorolloses”, diuen els mateixos interessats; “perquè son gent egoista i solitària”, repliquen els evuzok. Les tres o quatre cases de Mamel estaven tancades.

Vaig esperar una mica. Començava a fer-se fosc i com sempre en els tròpics els capvespres són curts i la nit cau en un obrir i tancar d'ulls. Un vianant bassà em digué que havia vist la família a Bipindi. Aquell home continuava endavant. Vivia en una petita clariana no gaire lluny de la frontera amb el país evuzok. Vam fer el camí plegats. Mentre travessàvem el primer tros de selva seguint sempre per l'únic corriol possible, la nit transformava el paisatge en un mar d'ombres vegetals. Per aquell corriol només s'hi podia caminar en fila índia tot deixant que les cames fossin acariciades per les falgueres i altres herbes altes que vorejaven el camí. De mica en mica els ulls s'adaptaven a la foscor i les mil formes d'existència vegetal que ens embolcallava prenien una mica més de relleu. La meua mirada, però, no s'entretenia a contemplar aquell espectacle, sinó que sense a penes parpellejar anava resseguint fixament el tros de camí que em separava del meu acompanyant per por, com sempre, de trepitjar alguna serp o, amb moltes més probabilitats, de posar els peus sobre un tou de les temudes formigues *mesulug* que, marcialment i d'una manera compacta, podia trobar-me desfilant a través d'aquells corriols. Era una obsessió. De tant en tant l'espai obert d'alguna clariana eixamplava el meu cor encongit per la basarda que, assecant-me el coll, em feia caminar en silenci, i saludava només amb un engargamellat “meyega be” les poques persones que encara vetllaven dins les cases amb la porta entreoberta, mentre el meu acompanyant, sense aturar-se, anunciava el seu nom i explicava que tornava de Bipindi i acompanyava el “Fada Louis d'Aseng-Bede”.

En arribar a la seva clariana, la seva dona i ell m'oferiren una estona de repòs. Per l'intercanvi de paraules que mantingueren a mitja veu, endevinava que em proposarien passar la nit a casa seva. Jo sabia, però, que acollir un hoste distingit, sobretot si era un missioner, significava oferir-li una habitació una mica endreçada amb un llit, un coixí i un tros de mata-làs. Vaig pensar que no era el moment de complicar l'existència d'aquella família. Entre els bassà i jo no hi havia la mateixa familiaritat que tenia

amb els evuzok i que, en determinades circumstancies, havia permès que passés la nit en alguna de les cuines que servien també de dormitori comú. Cal dir, de totes maneres, que aquest gest que volia ser testimoni d'una certa simplicitat hippie-cristiano-occidental propi d'aquella època potser era menys ben comprès que el de deixar-me tractar com calia fer-ho a un hoste que no era de la família. Així, doncs, abans que es possessin a preparar un llit de la casa-dels-homes vaig dir al meu acompanyant que pensava continuar fins a Aseng-Bede. Per no voler donar feina potser en vaig donar més, ja que llavors el vilatà bassà insistí a voler-me acompanyar fins a la riba de l'Nsola que servia de frontera entre el país bassà i el país evuzok. Segurament devia pensar que no volia passar la nit en aquell país estranger. Els evuzok no solien fer-ho, i tampoc els bassà no s'atrevien a travessar de nit el país evuzok. Una manera com una altra qualsevol per recordar que aquells dos pobles, com a bons veïns, eren antics enemics. De fet, quan els evuzok saberen que havia travessat el territori bassà de nit, em tractaven d'imprudent. Per als evuzok, els bassà eren uns bruijots consumats en l'art dels enverinaments i de causar certes *malalties nocturnes*. Una de les categories etiològiques d'aquest poble és designada explícitament fent referència als bassà. De totes maneres, el mateix pensen els bassà respecte als evuzok. En tot cas, pels dos pobles, el món de la nit apareix ple de misteris, que es presenta al seu esperit —com també al nostre— com una matèria rica per pensar simbòlicament certs aspectes de llur univers.

Fem, doncs, el darrer tros de camí plegats. M'acomiedo del meu acompanyant i li dono les gràcies. Travesso el pont de l'Nsola, que no és res més que el tronc d'un arbre abatut d'una riba sobre l'altra enllaçant-les entre si. Em giro i saludo per darrera vegada l'amic bassà. A partir d'ara, si em passés alguna cosa, podria dir-se que s'hauria produït en país evuzok. El meu acompanyant podia, doncs, tornar a casa tranquil. El que no estava tan tranquil era jo. Marxant lentament i amb l'ai al cor, m'endinso tot sol pel primer tros de selva del país evuzok. Les cames em formiguegen. Penso que sóc un inconscient. La meva única arma és una llanterna. El cor em bateja. Si almenys portés un matxet... Mantinc la respiració tant com puc com per estar millor a l'aguait de qualsevol cosa que es bellugui. La gorja se m'asseca. De cop i volta prenc consciència de la infinitat de sorolls que amb tota la intensitat omplen les nits en la selva africana. El cruixir de les branques; el cop sec d'una baia que s'esberla o d'una fruita que cau; la remor suau d'una liana o d'una rama que cedeix al pes d'un visitant nocturn; l'escorça que s'esqueixa; les herbes que gemeguen al pas d'algun

rèptil; el grinyolar d'una branca morta que es despenja; el soroll llunyà d'un arbre corcat que cau per sempre més; l'au nocturna que picoteja, l'altra que canta perquè a ella també li plau sortir de nit, i aquella altra més llunyana que sembla respondre, irritada, perquè algú la desvetlla del seu son... I de sobte, el xiscler esfereïdor d'un animal que potser lluita per la vida; els passos ràpids d'algun antílop espantadís; l'inconfusible crit rauc del damà que fa pensar en la ronquera d'un ésser humà; el cant esporàdic però sempre enigmàtic dels mussols, que posa la pell de gallina als habitants de la selva; el carrisqueig metàl·lic i terriblement monòton dels grills, que combinat amb el baladreig d'altres insectes desconeguts formen d'una manera permanent el fons de la banda sonora de les nits africanes, i, en fi, l'aleteig esvalotat d'un estol de ratapinyades que de sobte creuen l'espai que s'exampla davant meu i em mostra el cel obert d'una clariana. Llavors aquella simfonia de sons animals i vegetals se'm fa més difusa, una mica més llunyana, més imperceptible. Per uns instants recupero la seguretat en tots els meus passos. Apago la llanterna. La nit és clara, estelada. Com si totes les estrelles del firmament s'haguessin aplegat en aquell tros de cel. Agraeixo la seva companyia, encara que sigui només per uns instants. Distingeixo dues constel·lacions que m'ensenyaren els evuzok tot reproduint-ne la disposició posant brases enceses sobre el sòl. Camino a poc a poc pel mig de l'espallada que separa les dues files de cases no sempre ben arrengrades. Del darrere de les seves teulades d'alumini ondulat o de foliols de palmera ben teixits apareixen en forma de plomalls les amples i estirades fulles dels bananers, lluentes com les estrelles del firmament. Identifico cases i cuines, en tinc dibuixats els plànols. Són espais coneguts. Sincerament, no voldria que s'acabessin mai. Però de nou el fil del corriol que em condueix a través d'un altre tros de selva i la basarda que m'aclapara i les cames que em formiguen i les estrelles que em deixen sol... El camí se'm fa llarg. Arribo a un indret ben conegut però de nit em sembla tan feréstec que m'aturo un instant i abans de continuar endavant l'enfoco amb la meua llanterna escorcollant-ne tots els racons. Ja fa temps, una borrasca tropical havia desarrelat un gran arbre que va caure sobre el corriol i en va barrar el pas. Els vianants, a talls de matxet, havien desviat el camí que, ara, segueix paral·lelament el tronc i davalla escalonadament fins al fons de la sotalada plena d'arrels migpartides que el desarrelament de l'arbre havia deixat al descobert, tot pujant després arran de terra per trobar de nou el fil del corriol. Amb el cor encongit passo per aquella fondalada, la rodejo i supero l'obstacle airoso. Encara que en aquells moments

no sóc capaç de pensar en res, l'esverament d'un eixam de llumenetes que s'envolen al meu pas per aquell indret il·luminen el meu esperit i per un instant més curt que el seu parpellejar lluminós em fan pensar en el mite sobre els orígens de l'arribada d'aquests pobles bantus a la selva quan, essent perseguits per un poble de guerrers i fugint de les despullades terres de la sabana, després de travessar un gran riu que engolí miraculosament tots els seus perseguidors, trobaren el camí de la selva barrat per un gran arbre anomenat *adzab*. Per vèncer aquell obstacle uniren les seves forces i buidaren la base del tronc fent-hi un gran forat, a través del qual i, com en una forma de naixement simbòlic a un nou mode de vida, passaren un a un i s'establiren en aquell nou món de la selva. Potser serà el meu cas. Una nova forma de vida. Passant del mite a la realitat, que sempre és una mica més prosaica, en aquells moments se m'acut pensar que els vianants evuzok han fet de la realitat una variant d'aquell mite estalviant-se, però, de foradar aquell tronc i aprofitant la fondalada que havia deixat la seva soca per fer-ne simplement un lloc (i no un mite i encara menys un ritu) de pas.

Potser una mica més segur de mi mateix continuo endavant. Travesso rieres i rierols sovint acompanyats de grans feixos de bambús. Dels bassals i aiguamolls dels voltants ixen els cants compassats i repetitius d'algunes granotes que s'afegeixen d'una manera estrident a aquella simfonia nocturna. Recordo que aquells racons m'han meravellat quan he pogut contemplar-los en caure la tarda amb algun llambreig de sol ponent. Aquesta nit, però, em sembla haver perdut el sentit de la contemplació estètica. Els meus ulls continuen clavats a terra amb més cura que mai. Les piles de la llanterna comencen a fer figa. De totes maneres, reconec aquest indret. Sóc a Minsola. Aquest nom és el plural de Nsola. No és el moment de pensar en qüestions d'ordre lingüístic. La topografia s'encarrega, però, de recordar-me que en aquest floc el riu es divideix en dos braços i deixa un pany de terra ferma entremig. És la raó d'aquell plural. Prescindeixo dels troncs que fan de pont. Ho faig sempre que puc. Em fan venir vertigen. Tampoc no sé nedar. Un altre problema que resolc com puc. Sense treure'm les sandàlies de plàstic, travesso els dos braços del riu lentament amb l'aigua fins als genolls per refrescar-me una mica. Abans de tocar terra ferma, m'aturo uns instants. Em trec les ulleres. Em remullo la cara. Son rieres sense perills fora de quan baixen molt crescudes. Llavors els dos braços s'unifiquen i fan inútil el plural. Com ara que la carretera i el pont han fet desaparèixer aquest indret. A la meva dreta, en una raconada, els

feixos de bambú s'obren majestuosament inclinant-se sobre l'espai esclarit que ofereix el llit del riu. No m'entretinc més. Només penso que els petits simis inofensius i divertits que de vegades havia pogut observar quan, passant uns dies a Minsola, venia a banyar-me a la vora d'aquestes gramínies de tija llarga i lignificada deuen haver emigrat o dormen silenciosament. Cap dels seus xisclets, en tot cas, que en reveli la presència. El carrisqueig dels grills, en canvi, continua invariable. El baladreig dels altres insectes també. Aquí, només s'hi afegeix el cant de les granotes i d'algun gripau fastigós. El camí s'enfila fins arribar a la solitària i ecumènica clariana de la Missió de Minsola i del Temple dels Testimonis de Jehovà, la clariana del pare de Mba Owona que encara no coneixia. Passo pel davant de l'escola i l'esglesiola. Algunes cabres s'han fet un pas a través de la tanca i s'han aixoplugat a dins. Deixo darrere meu el territori del llinatge Bekudu, les cases dels amics Paul Bikoe, el mestre infatigable; Pierre Essama; Daniel Mbarga, on tantes vegades m'he allotjat. No hi ha cap fita per assenyalar el pas d'un llinatge a l'altre. Potser un corriol que trenca a la meva dreta fins a la petita clariana del llinatge Dima. Sóc a més de mig camí. D'ara en endavant les terres pertanyen als membres del llinatge Bikoe. Passo pel davant de la casa-cuina de Paul Nlomo. Els plors d'una criatura ofeguen per un instant tots els altres gemecs de la selva. "Deu ser el fill d'Emilienne", penso mentre un fil de llum groguenca s'escapa per l'esclatxa de la porta i les primeres onomatopeies d'una cançó de bressol intenten fer oblidar el malson de l'infant. El corriol no sempre és planer. S'enfila pels turons o davalla a espais més profunds esquivant els obstacles naturals: un desnivell, una roca infranquejable, unes arrels que serpentegen a flor de terra o els contraforts d'un arbre que els fantasmes de la basarda transformen en el cau inevitable d'algun animal salvatge. Arribo a la clariana de Zog. El seus habitants tenen la trista reputació de ser xerraires i sorollosos. En passar pel davant d'una de les seves darreres cases, un porc es desvetlla, es posa a remugar i esvalota tots els seus semblants, que jueuen apilonats sota la veranda de la casa d'Apollinaire She. Un se m'acosta olorant-me els peus, seguint els meus passos. Instintivament l'impreco amb un "muf...!", que és el crit amb què els evuzok foragiten els animals domèstics. Algú s'ha desvetllat. Del fons de la cuina ix una veu que pregunta: "Za ane woe...?" ("Qui hi ha...?"). No contesto. Alleugereixo silenciosament el pas. El porc retorna al seu lloc. El cel desapareix davant meu. El mur de vegetació que envolta la clariana mòbre el pas d'aquell corriol que s'endinsa cap a un altre tros de selva enfilant així, l'una darrera l'altra, totes les clarianes del país

evuzok, cantó sud. Falta poc per arribar a Aseng-Bede. Potser tres quilometres. Aquí, en el centre del país, les clarianes són molt més seguides, la selva que les separa molt més curta i el camí més ample. Camino més tranquil. Em sento segur, protegit. Les pors de la nit m'abandonen progressivament. El darrer crit d'un mussol em fa pensar que aquelles oposicions d'ordre simbòlic entre el *món diürn* i el *món nocturn*, entre la selva i l'espai habitat de les clarianes que vaig descobrir i analitzant en les meves recerques etnogràfiques no tenen, en tot cas, res d'arbitràries. De totes maneres, la meva reflexió no va més enllà. Cal continuar tocant de peus a terra. Els bassals de la clariana d'Etetam, que per aquest motiu és designada amb aquest topònim, m'obliga precisament a fixar-me bé on poso els peus. Un gos es posa a lladrar. En sentir-lo m'entren ganes de riure. Penso que l'únic veritable animal que s'havia creuat pel meu camí en aquella primera expedició nocturna en solitari per la selva africana havia sigut aquell porc de la clariana de Zog.

* * *

Difícilment la vida d'un antropòleg serà mai una vida d'aventures. No vaig viure'n cap. Aquest viatge és real, però podria ser també una metàfora. Vaig arribar a Nsola sense saber res dels evuzok, a les fosques. Potser la meua aventura va ser una altra: veure com de mica en mica s'aclarien i esdevenien lluminoses les maneres de fer i de pensar d'un poble diferent del meu a partir de la seva vida quotidiana.

Sigui el que sigui, vaig arribar a Aseng-Bede sa i estalvi.

Vivia a Aseng-Bede. Era la meua clariana.

Era missioner. Vaig convertir-me en antropòleg. Vaig voler anar a viure allí on vivia la gent, fora dels terrenys de la parròquia, en una clariana com tothom, on podia sentir les olors de carn fumada que eixia de les cuines, i emocionar-me quan sentia una àvia cantar una cançó de bressol.

De tant en tant deixava Aseng-Bede. Em vaig proposar conèixer tot el país, romandre en totes les clarianes, de dia i de nit.

Quan passava dos o tres dies en una d'elles, de bon matí deia la missa, en una casa qualsevol, en aquella en què m'allotjava i havia dormit. Sense gaires ornaments. Lluny de les exigències de la litúrgia romana. Com si fos un àpat fratern. Amb vi de palmera, de vegades, encara que fos blanc; però sempre amb hòsties de pa d'àngel, ja que en aquell país no hi havia res que s'assemblés al pa. Resar "el nostre pa de cada dia" em resultava exòtic, però

Va ser en aquestes estades a altres clarianes quan va néixer el projecte de fer el plànol o més aviat el simple croquis² de cada una amb la disposició de les cases i de les cuines, la divisió de clans i sotsclans (que jo establia amb ratlles vermelles que no eren sinó imaginàries). Això em permetia anar per les cuines que eren realment els llocs on es feia més vida, parlar amb els uns i els altres i, de tant en tant, treure la llibreta per establir una genealogia tot parlant dels membres de la família que estaven treballant a la ciutat, de les noies que s'havien casat i vivien en un altre clan... De fet, feia més d'etnòleg que de capellà, sense saber-ho. Tot allò era nou per a mi. Descobrir pas a pas noves maneres de viure —una cultura, com diríem nosaltres— era una aventura engrescadora.

Hi havia clarianes de totes menes, grans i petites, formades del fragment d'un sol sotsllinatge o d'uns quants sotsllinatges, retrobava més amunt o més avall altres fragments dels mateixos sotsllinatges, de manera que tot el país formava una mena de puzle del qual només els més vells podien treure'n l'entrellat.

De tant en tant tornava a Aseng-Bede. Era la meva clariana. Per tornar després a les altres.

I en aquest anar i tornar em vaig creuar amb moltes persones.

De Kribi havia estat destinat a Nsola per fundar-hi una missió. N'he parlat a *Sóc fill dels evuzok i Okupes a l'Àfrica* i a altres llibres.³ Les coses més importants ja estan, doncs, dites i escrites. Coses importants per a mi, coses corrents. De totes maneres, no puc deixar de parlar-ne de nou en aquest altre escrit que vol ser sobretot un homenatge a unes persones destinades a ser acadèmicament anònimes malgrat que hagin contribuït amb la seva paraula, amb els seus silencis i amb els seus actes a fer que jo esdevingués antropòleg. I això ha sigut important, almenys per a mi. Parlaré d'algunes d'aquestes persones destinades a l'anonimat. I a través d'ells homenatjaré a tots aquells que hem anomenat "informadors" i que han contribuït a forjar la nostra disciplina.

Però abans —perquè una cosa va lligada amb l'altra— em sembla necessari dir que aquell tros de l'Àfrica, els seus habitants, els evuzok, han representat molt en la meua vida. Científicament, és cert, però no úni-

2 Els croquis de 73 clarianes han sigut escanejats i es poden consultar als Arxius de la Biblioteca Éric de Dampierre de la Universitat 10 de París (Nanterre) (CD data A-21: 001 / A-21: 073), que, per simplificar, d'ara endavant citaré amb el terme *Arxius*.

3 Vegeu p. 7.

caament. L'estudi d'una *cultura* (per dir-ho d'alguna manera) és quelcom que exigeix molta dedicació. Moltes hores. Anys. Escoltar molta gent. Mantenir molts tractes. I en aquest sentit puc dir que els evuzok han estat presents fins avui, en el moment de la fase final de la meua existència, en què vaig seguint com puc els meus treballs de recerca. D'una altra manera: silenciosament. De totes maneres, sempre ens quedarem molt lluny de conèixer bé la gent que tractem, la societat que estudiem. L'ètnologia és l'estudi de l'impossible o bé d'allò que avui és, i al cap de quatre dies s'esfuma o es transforma en quelcom nou. És l'estudi d'un instant. Com m'ho deia el meu col·lega Manel Delgado, he sigut un "caçador d'instant". D'uns instants molt preciosos, però. D'altra banda, l'estudi d'una societat, al meu entendre o almenys tal com jo he procurat portar-la a terme, ha pressuposat una implicació personal molt forta, acompanyada d'una entesa o, si es vol, d'una certa complicitat amb els membres de la societat estudiada. I això ha fet que per a mi la pràctica de l'ètnologia no ha sigut un ofici, sinó més aviat una forma de vida, de trobar-me amb tota l'ànima lligat a unes persones de carn i ossos amb qui vaig conviure durant anys però que a poc a poc la gran majoria ja no hi són: han assolit la dignitat d'avantpassats. Llavors, a poc a poc també, i sobretot en aquests darrers anys en què les meves anades a Nsola han esdevingut més aviat rares o molt circumstancials, la meua relació amb els evuzok ha esdevingut una mena d'abstracció, una mena de concepte buit però disponible, ja que, en qualsevol moment, puc omplir-lo de qualsevol nom, de qualsevol sentiment, de qualsevol fet o de qualsevulla imatge que, en forma de record, es pot fer present en mi, sobretot quan em proposo fer-ho a través de l'escriptura i àdhuc d'una forma acústica, ja que, gràcies a les noves tecnologies, amb un sol clic puc escoltar la veu de la majoria d'ells.

* * *

S'ha dit i escrit moltes vegades. Els etnòlegs hem tingut el costum de dir "els nuer pensen..."; "els evuzok fan..."; com si tots els nuer o tots els evuzok pensessin o fessin el mateix. Una manera de dir que ha sigut criticada. I estrictament parlant, amb una certa raó, no tota. És clar que no tots els nuer o evuzok pensen o fan la mateixa cosa! És una convenció literària o de qualsevol altra forma de comunicació. Si diguéssim: "Un nuer —en tal— pensa..." o "un evuzok —en tal— fa..."; cauríem en un error semblant, no per excés, sinó, aquesta vegada, per defecte, ja que segurament a més d'*en tal* hi hauria molts altres nuer o evuzok que pensarien o farien la mateixa

cosa. En general, jo m'he quedat, doncs, amb l'ús de la convenció i de recórrer a la formulació més personal quan ho he cregut necessari. És el que tinc ganes de fer en aquest moment. Parlaré, doncs, en primer lloc, d'unes persones concretes que juntament amb altres m'ajudaren a canviar de vida, perquè la principal cosa que em va succeir a Nsola va ser aquesta, precisament. Vull que els amics i altres lectors a qui van adreçades aquestes planes⁴ coneguïn una mica aquelles persones que, sense saber-ho, van afaïçonar la meua vida. En Pla parlava d'*homenots*. Encara que en català aquest terme tingui un sentit despectiu, l'escriptor català l'utilitzava per designar una sèrie de persones (Francesc de Borja Moll, filòleg; Joan Salvat-Papasseit, poeta; Joan Miquel, industrial...) que segons ell eren uns grans personatges. Entre ells no hi havia cap dona. Aquelles persones que us aniré presentant no són ni filòlegs, ni poetes, ni industrials, ni polítics, però en molts altres aspectes han sigut uns autèntics homenots i unes autèntiques donasses, per a mi, almenys, però també per als altres evuzok. D'una certa manera aquests homenots i aquestes donasses evuzok apareixeran com un contramodel planià: són personatges anònims, aïllats en un racó de món, reduïts a allò que pot donar de si la memòria genealògica i la tradició oral d'aquests pobles africans, sense cap projecció mediàtica, com diríem ara, sense cap hemeroteca que se'n faci ressò. N'he parlat en alguns llibres. Ho faig de nou per estar altra vegada amb ells. Visc en plena tardor. Em sabria greu que quedessin reduïts a aquella paraula genèrica de simples *informadors* que els reduiria a un anonimat més pregó encara i que, d'altra banda, trairia el que realment significaren per a mi. Parlaré d'elles i d'ells tot recordant com es creuaren en la meua vida i com encara romanen presents en el meu pensament. Sé perfectament que en totes les societats, que en totes les relacions humanes, hi ha persones que no et cauen bé, persones que et semblen complicades, malcarades, d'un contacte difícil o que t'han fet una mala passada. També podria parlar-ne, encara que en aquest moment he preferit parlar d'aquelles que em deixaren una empremta positiva en la meua vida. Ja han sigut prou denigrats els habitants d'aquelles terres. Han sigut tractats de salvatges, de primitius, de subdesenvolupats, de sense papers i de *top manta*, per només recordar alguns dels qualificatius que han anat rebent. Jo només vull recordar algunes d'aquelles persones amb qui vaig tenir la sort de conèixer i que per la seva dignitat mereixen més que ser considerades com a simples informants.

4 Aquestes planes han sigut extretes (adaptades i completades) d'un text inèdit i en principi per no ser publicat, almenys completament, i que volia ser com una mena de *Memòries escrites* per als íntims de l'autor.

ADA MYRIAM⁵
UNA VEÏNA INEFABLE

Quan vaig instal·lar-me a Aseng-Bede, aquella clariana al bell mig de la selva camerunesa, una de les meves primeres preocupacions va ser trobar algú que volgués ajudar-me a perfeccionar els meus coneixements de la llengua ewondo. A l'entrada d'Aseng-Bede, venint de Bipindi, just després d'un rierol, hi vivia un fragment del sotsllinatge Ebanda. Dues cases "mascles" i dues cases "femelles" a una banda del camí, i una altra enfront, a l'altre costat. En una de les cases mascles hi vivia Mvondo Albert amb la seva muller Ada Myriam i una rècula de criatures; amb ells vivia també Bivina Bernard, un dels germans de Mvondo Albert, afectat de paràlisi d'una cama, deguda a una poliomièlitis infantil. Quan jo el vaig conèixer era ja un home adult, solter, que a causa del seu handicap portava una vida més sedentària que els altres homes i que, per tant, estava més disponible. Parlava i escrivia el francès i escrivia també la seva llengua, l'ewondo, seguint més o menys les normes establertes pels alemanys, els primers colonitzadors del Camerun, que donaren una gran importància a l'estudi de les llengües autòctones. En Bivina Bernard va acceptar ser el meu "professor". Molt sovint anava a casa seva per escoltar i transcriure cintes magnetofòniques. En aquella època, per a mi, era el millor exercici. Treballàvem sobre un tros de taula arrambada a la paret sota la claror d'una finestra, sense vidres, és clar! Quan la gent passava i em veia estudiant la llengua, em saludava dient: "A mòngò sikulu, masug wa!" ("Et saludo, oh nen que vas a l'escola!"). La casa mascle de Mvondo Albert era petita, el seu sostre era fet amb folíols de palmera. Les seves quatre parets, amb troncs entrecreuats de bambú i fang. Quan feia calor, s'hi estava fresc, molt més que en les cases amb sostre d'alumini. Era un motiu més que m'incitava a anar-hi a fer les meves classes d'ewondo. Però no tot va ser l'aprenentatge de la llengua. Amb aquelles anades gairebé quotidianes vaig anar coneixent tota la família. El germà gran, Ebanda, mentre buidava una carbassa de vi de palmera

⁵ Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok* (La Campana, 4a edició), p. 39 i ss.

o una bona mesura d'alcohol de canya de sucre li venia la inspiració i ens proporcionava uns llargs discursos que ressonaven fins a l'altra punta de la clariana, sobretot en caure la tarda. Conversar amb ell era impossible. Vivia immers en el seu món etílic gairebé d'una manera permanent. Els seus ulls grossos i resplendents el traïen. La seva dona Phylomène havia de tenir una paciència molt gran i un son molt fort per aguantar aquells discursos que no s'acabaven mai. La meua relació amb ella va començar pràcticament després de la mort del seu marit i va acabar l'any 1996, molts anys després, quan tornava a Nsola i el dia de la meua arribada, ja ben fosc, en venia a saludar acompanyant-se d'un bastó, a la casa on amb els veïns d'Aseng-Bede reunits em donaven la benvinguda. Era com un acomiadament. Al cap de dos dies es va morir.

A la casa del davant hi vivia l'Elizabeth Ngamugu, una germana vellarda però acompanyada d'algú segons les temporades. El seu fill Moran es va anar fent gran fins esdevenir funcionari. I així que va poder va construir una casa en ciment per a la seva mare, per a tota la seva família que en el meu darrer viatge vaig poder veure encara no del tot acabada, però sense l'Elisabeth, ni la Myriam, ni la Phylomène... Les seves tombes estaven ben visibles en aquell tros de veïnat.

Foto 3. La doble campana d'Elizabeth Ngamugu (foto de l'autor)

L'Elizabeth era d'un caràcter alegre que només podia manifestar-ho d'una manera sorollosa i amb formes exuberants, amb fortes abraçades, crits i rialles. Al revés de les seves cunyades, la Myriam i la Phylomène.

La seva casa cuina s'aixecava solitària a l'altre cantó, per mantenir una certa independència per significar una certa disponibilitat i un cert grau d'acolliment. Cada diumenge venia a l'església i acompanyava els tambors i tam-tams amb la doble campana anomenada *nkeñ*, que és com una mena de doble esquellot que és colpit des de l'exterior amb un bastonet que fa de batall.

Aplicant l'instrument més o menys sobre el pit es pot obtenir un so més greu o més agut i potser fer-lo "parlar" com els tam-tams. Un dia Atangana Dominik⁶ em va comunicar una recepta per guarir el tartamudeig de certes persones. Em deia que calia ficar el remei dintre d'una doble campana com si fos un vas i que mentre el malalt se'l bevia algú havia de repicar sobre les dues campanes... potser per fer-les "parlar" com es desitjava que ho fes aquell tartamut. Una simple analogia per assabentar al malalt el que el terapeuta intentava fer. En un dels meus viatges, l'Elizabeth em va oferir el seu *nkeñ*. És el que tinc a casa. El de la fotografia. Un dia vaig regalar-li'n un de nou fet pels ferrers moderns de Yaoundé. No volia que deixés de tocar aquell instrument. Tsala diu en el seu diccionari que es necessita una gran habilitat per tocar-lo. L'Elizabeth la devia tenir. En tot cas, fent-lo ressonar a l'església o a les vetllades a Aseng-Bede es devia desfogar i fer sortir d'ella mateixa tota l'energia que tenia.

On jo passava més estones, però, era a la cuina de la Myriam, la dona de Mvondo Albert. Una de les coses que els antropòlegs hauríem de ser capaços de comunicar és que els Altres, aquells que de vegades encara avui alguns anomenen "primitius", per gran que sigui la distància que ens en separi, per diferent que sigui el seu món en relació amb el nostre, poden ser l'objecte dels mateixos sentiments d'estimació, de respecte i d'admiraació que nosaltres podem sentir entre els membres de la nostra societat. La distinció entre *nosaltres*, *vosaltres* i *ells* només hauria de tenir un valor gramatical.

La relació amb l'Ada Myriam va començar amb un moviment de simpatia que compartíem tot l'equip de catalans que visquérem a Aseng-Bede, en aquella clariana de la selva camerunesa. Esdevingué una amiga de la casa. La cosa que més ens impressionava era la seva joia de viure. Ada Myriam donà a dues de les seves filles el nom de dues membres del nostre grup,⁷ la Cinta i l'Angeleta. D'alguna manera, aquell gest volia expressar

⁶ Vegeu p. 27 i ss..

⁷ "Agermanament".

i perpetuar la relació d'amistat que existia entre nosaltres. Més tard, una altra membre de la colla, la Nora, i jo mateix donàriem a les nostres filles el nom de Myriam, en record seu. À l'Àfrica, un do exigeix un contradó.

D'una manera concreta podria preguntar-me: quina etnografia vaig fer amb aquesta veïna? Quan reviso els meus fitxers, les meves llibretes de notes i els inventaris de les meves cintes magnetofòniques, constato que són poques les vegades que apareix el nom d'Ada Myriam. Una nota sobre la recepta d'un remei casolà que un dia va fer per curar-me un lumbago. La gravació d'una cinta amb els cants d'un ritu per al guariment d'un fill seu malalt que va celebrar-se a casa seva, i poca cosa més. D'una manera formal jo diria que la Myriam no va ser una informadora, la funció de la qual hauria estat de transmetre'm unes dades precises, sobre un tema precís, en un acte formal d'ordre etnogràfic. Poques vegades vaig treure la llibreta davant seu. La Myriam, com molts altres evuzok, va exercir en mi una funció iniciàtica: a través d'una relació del tot informal em feia descobrir, sense saber-ho ella, sense adonar-me'n jo, el cantó inenarrable de les coses, aquell que permet de familiaritzar-te amb la realitat social i cultural dels altres, interiorment.

La meva relació amb ella va ser com l'acte fundador de la meva vocació a l'etnologia. Va ser ella la que va infantar-me en aquella que podria dir-ne segona existència. Durant aquells sis anys d'estada a Nsola, en efecte, vaig anar enterrant aquells ideals d'adolescència i de joventut per esdevenir una persona normal i corrent. Asseguts a la cuina, gairebé arran de terra, mentre ella anava preparant alguna menja, ens dèiem coses, dialogàvem. Oh, no!, no eren grans debats metafísics, ni tan sols converses com aquelles que anaven acompanyades per part meva d'una intencionalitat etnogràfica. Eren converses banals, de les coses de cada dia, sobre els seus fills, de les dificultats de la vida, del preu del cacau, la collita, de l'estat de la carretera, de la necessitat de fer una mica d'oli de les ametlles de les nous de palmera, vendre'l i fer així alguns cèntims per comprar una mica de petroli i alguns estris escolars per a la seva mainada. Jo li parlava de les meves angúnies, dels meus problemes amb la gent, de la meva família... M'escoltava. M'aconsellava. No eren les coses de què parlàvem les que em fan considerar l'Ada Myriam com una donassa, sinó la seva manera de dir-les, de tractar-les, el seu to sempre rialler, confiant, la seva sinceritat, el seu seny. Fins i tot aquest terme de *donassa* em sembla tan superlatiu que no s'escau amb la simplicitat amb què aquelles coses eren dites. Una *gran dona*, potser seria millor. Li tenia un gran afecte.

No cal dir que venia molt sovint a casa amb el darrer dels seus fills, aquell que encara alletava i amb algun altre darrere les seves faldilles. Gairebé mai no venia amb les mans buides, una conca amb cacauets torrats, ja que sabia que m'agradaven molt, alguns plàtans o una plata de taronges.

A casa tinc un oli amb el retrat del seu fill gran, en Faustin, que en Francesc Guitart va pintar. Era un entremaliat. En la nostra darrera estada a Nsola amb l'Oriol i la Myriam, quan anàvem cap a Kribi, ens esperava a la carretera junt amb altres evuzok que treballaven a Bipindi per acomiadar-se de nosaltres. Era un home ja fet. En Faustin deu guardar la fotografia de la meva filla, l'homònima de la seva mare.

La Myriam tenia dos clotets, un a cada galta. Les mans aspres de tan agafar l'aixada. Els pits eixuts de tanta llet donada. Una esperança fallida, aquella d'una vellesa recompensada.

Ho explicava a *Okupes a l'Àfrica*.⁸ No em fa res recordar-ho. L'any 1996, just abans de la meva jubilació, vaig anar de nou a Nsola. En aquells moments estava a la universitat de Tarragona. En Michael i en Manga⁹ des de París em proposaren anar al Camerun. Vaig acceptar-ho. En Michael i jo arribem a Kribi. Anem a veure a la Thérèse Bikoe, una amiga nostra. Estem asseguts a la sala d'estar. La Thérèse ens deixa un moment per anar a comprar un parell de cerveses fresques. Porta un vestit de colors vius llarg fins als peus i un mocador al cap fet de la mateixa roba. Camina molt lentament. El seu ull esquerre, una mica desviat, ofereix una mirada que es perd inútilment vers l'infinit. En Michael i jo ens quedem en silenci. Sabem que és el moment més difícil de la nostra estada al Camerun. La Thérèse torna amb les cerveses. Mentre omple els vasos, li pregunto:

—Els evuzok saben que veníem...?

—Evidentment! En rebre la teva carta, va faltar-me temps per escampar la notícia. La gent t'espera. Els evuzok de Kribi també volen veure't.

Però, de sobte, com endevinant el que volia saber, pren un to greu i afegeix:

—De totes maneres, serà trist per a tu. A Nsola hi trobaràs moltes tombes. Molts dels teus amics han mort.

No goso pronunciar cap nom. En Michael tampoc.

⁸ Vegeu p. 26 i ss.

⁹ Michael Houseman i Manga Bekombo, dos col·legues del Laboratoire d'Ethnologie et de Sociologie Comparative.

—La *maman* Jeanne¹⁰ no fa gaire temps que va morir. Feia poc que l’havia anat a veure i em va preguntar per tu.

Ecolto. Prefereixo no dir res. Prenent un to una mica solemne, la Thérèse continua:

—Res no serà com abans. Només la vida. Perquè la vida és això: els vius pensen en els morts i els morts es queden al costat dels vius...

I la Thérèse continua descabdellant la crònica:

—La Myriam també és morta...

—Ada Myriam...? —murmuro jo per assegurar-me’n ben bé.

—Sí, l’homònima de la teva filla...

No sóc capaç de preguntar de què ha mort ni si fa molt de temps. Potser per dominar l’emoció o per desviar-la, penso en la fotografia que la meva filla Myriam m’ha donat per a ella. Al darrere hi ha escrites aquestes paraules: “Aquesta sóc jo, la teva homònima. El meu pare em parla sovint de tu. Té penjada una fotografia teva al seu despatx. Aquí tens la meva. Tingues cura d’ell mentre estigui a Nsola.” Em costa creure que no podré tornar a sentir la seva rialla franca. Si no hagués estat captivitat per l’entereza, la simplicitat i la joia de viure d’aquella veïna d’Aseng-Bede, no hauria compromès el destí de la meva filla donant-li el seu nom.

I al cap d’uns anys anava a Nsola amb els meus fills, l’Oriol i la Myriam. De retorn, la meva filla Myriam va escriure un epíleg a la versió castellana de *Sóc fill dels evuzok* que acabava així:

No sé si l’Oriol i jo som néts dels evuzok, però sí que vaig tenir la sorpresa que era mare, germana i fins i tot àvia d’alguns d’ells. Vaig descobrir la tomba d’un marit desconegut i vaig veure la meva pròpia tomba: la tomba d’Ada Myriam, una dona sempre somrient que no vaig arribar a conèixer. Però sí que vaig conèixer la nostra néta: Ada Myriam, que tenia 10 anys i, com la seva homònima, sempre tenia un somriure als llavis. Jo també he heretat aquest somriure davant la vida: Ada Myriam, només t’he conegut en fotografies però m’enduc de Nsola la imatge de la teva néta i del teu poble.

Recordo uns moments d’aquesta anada d’acomiadament a Nsola. Potser va ser la segona nit. La vetlla havia sigut més curta. Ens vam acomiadar dels veïns. Ens vam desitjar una bona nit. Aquells mil sorolls d’éssers vius que eixien de la selva es proposaven acompanyar-nos de nou. Sota la mosquitera se’m mig tancaren els ulls. Pensava en l’Ada Myriam, l’homònima

10 Vegeu p. 27 i ss.

de la Myriam. Aquella tarda havíem anat al seu poblat. Mig adormit pensava que m'agradaria tenir un *evu* ben fort, capaç d'endinsar-se en aquell món de la nit en el qual els *evuzok* diuen que tot esdevé clar com les cuques de llum que brillen enmig de la foscor. El meu *evu* o el que sigui em deixà. Potser va ser la meva imaginació. Tant se val. Encara sento aquell guirrigall d'aus i insectes nocturns. Cada vegada una mica més llunyà. Dintre meu la nit es feia silenci. Un silenci total. La foscor m'embolcallava i em portava per uns espais saturats d'un aire humit que acaronava les aigües negres d'un gran riu. Potser era el Yom, aquell gran riu que separa el món dels vius del món dels morts. Em vaig deixar dur, no sé per qui, per sobre d'un gran tronc d'arbre que es perdia sobre l'altra riba. Vaig arribar-hi, jo que sempre m'he sentit dominat pel vertigen de les altures. Els meus ulls s'havien aclucat completament. L'Oriol i la Myriam també devien dormir. Aquella nit, la lluna, ennuvolada, no s'havia deixat veure. Enmig d'aquella foscor, a l'altra banda del riu tot era lluminós. Fosc i clar, tot a la vegada. En aquest país havia après el valor simbòlic dels contraris. Mba Owona m'havia explicat que fou iniciat al poder dels esperits *Minkug* al fons d'un riu d'on va sortir-ne completament eixut. Vaig deixar la riba del riu i vaig continuar endavant. L'espai semblava tancar-se davant meu per un garbuix d'arbres, lianes i bardisses que em feien veure una clariana enfosquida per un raig de llum que m'omplia d'una angoixa immensa. Potser era el silenci que s'imposa a qualsevol fressa com una basarda el que m'inquietava. Travessava a poc a poc aquella clariana, fosca i clara a la vegada. De cop vaig veure una casa, potser era un *abba*, la casa comuna. Dos homes estaven ajaguts sobre un *mvende*, una mena de gandula feta d'un sol tros de tronc d'arbre; una dona s'apropà a ells i posà a terra una plata amb menjar cobert d'un pany de roba. S'assegué sobre un escambell. Tragué el tros de roba, les conques encara fumejaven. Estava una mica lluny però veia tots els petits detalls. Em miraren fixament. Feien gestos per assenyalar-me que m'hi apropés. No deien res. Em vaig atansar a la casa. Em feren seure. Els dos homes es posaren a menjar, sense dir-me res. La dona em mostrà una conca amb pastís de carbassa. I tot seguit agafà un matxet que raïa per terra i amb un sol gest es tallà un pit que posà en aquella conca. Vaig fer un crit... Em vaig despertar sobresaltat. Vaig saltar del llit d'una revolada. Vaig pujar la llum de la làmpada de petroli que romania una mica encesa. Ningú no m'havia sentit. Era un crit apagat. "Ha sigut un malson", vaig dir-me. Em vaig tranquil·litzar. Totes les portes i finestres de la casa estaven obertes de bat a bat per airejar-la una mica. Vaig sortir a la veranda.

Respirava fondo. Em va asserenar una mica aquell escoltar de nou els mil insectes que musicaven la banda sonora d'aquella nit una mica estranya. Malgrat tot, no em treia del cap aquelles imatges. Una cosa semblant ho havia sentit en una rondalla. Havia sigut, doncs, una rondalla feta somni. Vaig reconstruir els darrers instants. El que m'havia fet cridar no havia sigut el gest d'aquella dona, sinó que en el moment en què es tallava el pit descobria que era l'Ada Myriam¹¹ i aquells dos homes que em miraven era l'Atangana Dominik¹² i l'Nkoa Ebogo Étienne...¹³ Vaig enfadar-me amb mi mateix i em vaig dir que hauria sigut extraordinari continuar somiant al costat d'aquells dos homenots i d'aquella donassa. M'assec a una butaca de reixat. Penso en Ada Myriam. La veig amb els seus dos clotets sobre les galtes i les seves dents intactes i blanques sempre disposades a oferir-te un somriure acompanyat d'una rialla.

Foto 4. Ada Myriam i l'ase Yusufaki¹⁴ (foto de l'autor)

11 Vegeu p. 19 iss.

12 Vegeu p. 27 i ss.

13 Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok* (op. cit.), p. 194.

14 Quan vaig voler fer com els cooperants i vaig introduir dos ases perquè ajudessin les dones a transportar la llenya i els queviures dels seus camps, la Myriam ens va donar un cop de mà encara que tenia el pressentiment que aquella idea dels blancs no funcionaria. I no va funcionar, malgrat la seva bona voluntat. M'ho va deixar caure un dia en una conversa: "A les dones els fa por aquesta bèstia tan grossa..." En Yusufaki va acabar fent la viu-viu entre clariana i clariana. La meua crisi envers la tasca de cooperació va començar llavors.

ATANGANA DOMINIK¹⁵

UN VELL INICIAT

Atangana Dominik era un personatge inefable. Un home ple de seny, astució, irònic i amb un bon sentit de l'humor. Un murri. Vivia a Kpwa, a uns tres quilòmetres de la meva clariana. Formava part dels set o vuit darrers iniciats al gran ritu de pas que transformava els adolescents en homes adults, el ritu *so*. Aquells vells eren els darrers testimonis d'un passat. Com ho són també els vells d'avui encara que la vida faci que el seu passat sigui un altre. El fet de portar sobre el clatell les marques del tatuatge iniciàtic li donava certament un gran prestigi social. En tot cas, quan s'esqueia, ho proclamava amb orgull tot abaixant el cap i mostrant amb la mà les incisions del seu clatell. Mai no vaig saber quants anys tenia. Tampoc era una pregunta que calia fer. S'identificava amb una certa solemnitat com un *nyamodo mvie* o un *nnom mod*, és a dir, com un "home fet" o com un "home vell", expressions que evocuen tant l'edat com el prestigi social. Exercia un rol ritual en nom de tota la comunitat clànica. Era un dels ajudants d'Etundi Etundi, el portaveu de tots els evuzok. En els ritus presidits per ell, Atangana Dominik s'encarregava, sobretot, d'efectuar les operacions del sacrifici i de controlar les plantes emprades per purificar la gent. Coneixia bé, doncs, l'univers vegetal i les seves dimensions simbòliques. Era vidu i no havia tingut fills. Ell i els seus germans posseïen el poder (rebut d'un oncle matern) de celebrar un ritu (*ndziba*) destinat a fer fecundes les dones estèrils. "Faig com els vostres capellans", em deia un dia amb un deix d'ironia, "beneeixo els altres perquè tinguin fills, sense haver-ne tingut cap".

15 Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok (op. cit.)*, p. 130 i ss.

Foto 5. Atangana Dominik

Un avi de Nsola m'havia regalat un grapat de peces d'un joc d'atzar anomenat *abia*. Eren unes xilografies treballades amb el tegument del primordi seminal de l'arbre anomenat *elang*. Coneixia una mica aquell joc. Ja no s'hi jugava. Tenia aquelles peces damunt de la taula. He escrit en un altre lloc que una de les millors maneres de practicar l'ètnografia és aquella que consisteix a atrapar les informacions al vol. És una manera de dir, és clar. En tot cas, les millors informacions que vaig reunir sobre aquest joc van néixer d'aquesta manera. Un dia va venir a visitar-me Atangana Dominik. Va veure aquelles peces damunt de la taula. Se li obriren els ulls com dos mangues, n'agafà una que tenia gravat un ocell que semblava l'àguila imperial alemanya i es posà a cantar.

Tradueixo:

Atangana, fill de Ntzama,
lluïta del cantó dels blancs.

Va guarnit amb unes cartutxeres,
porta un fusell sobre el cap.

Atangana diu:

Qui pot actuar com un home blanc,
blanc com el color dels ossos,
sense tenir el poder d'un mag?

Resposta:
No! No! No!
Val la pena ser com el búfal...?
No!
Val la pena ser com l'elefant...?
No!¹⁶

Foto 6. Peça del joc d'abia

Era una al·lusió irònica a un gran cap ewondo que havia col·laborat amb els alemanys a la “pacificació” dels pobles del sud del Camerun. Vaig preguntar a Atangana Dominik quina relació hi havia entre la fitxa i aquell cant. Va explicar-me que quan es jugava a l'*abia*, la persona que guanyava agafava la fitxa i celebrava la seva victòria amb un cant o una dita relacionada amb el motiu gravat en la fitxa. Li vaig ensenyar les altres peces i em va anar cantant o recitant amb un to de veu especial els primers *mbende* —aquest és el nom— que vaig recollir. El camí estava obert. Continuarem uns dies després. Reunit amb uns quants antics jugadors, mimant el joc, vaig gravar més d'un centenar d'aquelles dites. De vegades eren simples onomatopeies o ideòfons que volien expressar la manera de caminar, de cantar, de planar d'un ocell o d'un altre animal. Era un material inèdit. Algun autor n'havia parlat, sense donar-ne, però, cap exemple. Aquestes dites estan gravades i es troben en els meus arxius a la Biblioteca de la Universitat de Nanterre. Amb Atangana Dominik parlarem també de les regles d'aquest joc. Puc dir que va ser ell qui em va proporcionar les da-

16 Vegeu transcripció musical a Lluís Mallart, *Cara o creu* (ICRPC, 2010), p. 226. Arxius: CD àudio 2.2.1, pista 37.

des essencials i sobretot les ganes de treballar sobre el grafisme d'aquestes peces. En volia fer la tesi de doctorat de tercer cicle, com es deia. Denise Paulme m'aconsellà treballar sobre la màgia i la bruixeria. Vaig seguir el seu consell. Va ser un bon consell. De totes maneres, em delia de trobar el moment —un moment llarg, ja que exigia molta dedicació— per continuar aquella recerca. Ho feia de mica en mica, molt de mica en mica, quan acabava un article, un curs, un llibre, com aquell que de tant en tant i per distreure's o canviar de xip es posa a jugar. *L'abia* era un joc... I va arribar el temps preciós de la jubilació. I va ser llavors quan em vaig dedicar a fer el que jo en deia la *tesi de doctorat de la tercera edat*. I d'aquell joc va sortir-ne el llibre *Cara o creu* sobre les imatges gravades en aquelles peces i les paraules que gràcies a Atangana Dominik vaig poder gravar. En el seu epíleg vaig escriure:

En les meves recerques no he trobat cap confirmació d'aquesta interpretació [un gravat sobre l'*evu*]. De totes maneres, en demanar la divisa sobre l'*evu*, Atangana Dominik em va transmetre aquest cant amb el qual vull acabar aquest estudi per retre-li un homenatge, ja que va ser ell qui em va obrir el camí per comprendre tot allò que s'amaga darrere aquestes precioses peces del joc d'*abia*.¹⁷

Foto 7. Atangana Dominik (a la dreta) participant en el sacrifici del ritu eva metyè (foto de l'autor)

17 Vegeu *Cara o creu* (op. cit.), p. 379.

Podria considerar Atangana Dominik com un representant d'una altra època. Era un dels pocs evuzok que em podia parlar del joc d'*abia* o del ritu d'iniciació anomenat *so*. Cada diumenge, però, acompanyant-se del seu bastó, venia de Kpwa a Atog-Boga a peu per assistir a la santa missa. Un ritu vingut d'un altre món. Això no treia, ni de bon tros, que quan calia assistís als ritus propis del país i procedís al sacrifici dels animals oferts als seus avantpassats.

Aquest era un ritu que romania en el seu propi món. Quan anava a missa, Atangana Dominik ho feia portant el seu llibre de pregàries en llengua ewondo: no sabia ni escriure, ni parlar alemany i menys encara francès. Havia anat a l'escola el temps de la colonització alemanya. Potser en sabia algun mot. Havia après a llegir la seva llengua materna. D'altra banda, sabia llegir els grafismes de les peces del joc d'*abia*. Sovint venia al dispensari per demanar algun remei per calmar la seva bronquitis o per donar una mica més de força al seu membre viril. Ho deia tot rient i amb eufemismes o onomatopeies. Sabia que era massa tard. Això no treia que m'escopís ben seriosament sobre el meu front, em donés un espantamosques (signe d'autoritat) i em beneís perquè el llinatge que havia fundat, casant-me, esdevingués un gran llinatge. De fet, potser vivíem les mateixes contradiccions.

Podria anar oposant altres aspectes de la vida quotidiana i després fer-me una pregunta: com podríem qualificar Atangana Dominik, un home tradicional o un home modern? No m'agrada gaire aquesta distinció, ja que aplicada a l'Àfrica sembla voler oposar les formes de vida autòctones a les nostres, les occidentals. Jo diria senzillament que era un home del seu temps. Un homenot. Un gran home. Com molts d'ells, que vivien arrelats a la tradició però que s'havien adaptat a moltes coses que els oferia la *modernitat* que arribava fins a ells en aquelles contrades i de la qual, d'alguna manera o altra, arribaven a fer una síntesi. I per a mi aquesta és la veritable modernitat, no la que ens ve de fora, sinó aquella que és producte de noves síntesis, personals o col·lectives. És per això que no em plau considerar aquests personatges com Atangana Dominik com a representant del món de la tradició, per més que s'honorés d'ensenyar-me el tatuatge del ritu *so* inscrit en el seu clatell, i s'escarrassés a cantar-me amb una veu una mica rovellada les divises del joc d'*abia*, un ritu i uns cants que només quedaven en la seva memòria com uns fets del passat però que es feien de nou vives, encara que aparentment només fos recordant-les un instant.

BIKOE LAURENT
INICIAT AL PODER DE L'ESPERIT DE L'AIGUA MANGA

En un curt documental filmat pel Dr. Cortadellas amb una filmadora de 16 mm,¹⁸ s'hi pot veure en Bikoe Laurent dirigint una dansa que els veïns d'Aseng-Bede feien per celebrar l'arribada del matrimoni Cortadelles, la Tònia, en Jaume Borràs i la Montserrat Jutglar per passar uns dies a Nsola. En el film s'hi pot veure també en Felip Planas i a mi mateix, ben ensoñats, com uns perfectes missioners. Cal dir que en aquell temps —els primers d'estar a Nsola— en Bikoe Laurent, que era membre del subclan Bikoe i vivia a Mvondo, en una clariana al costat mateix d'Aseng-Bede, era un ciutadà com tants altres. En aquell precís moment era solter, tenia una plantació de cacau i, això sí, devia tenir una gran afeció per la música, ja que, a més a més de tocar molt bé el tam-tam, dirigia el “cos de ballet” anomenat *enyenge*.

Va ser l'any 1967 quan començà a exercir com a gran medecinaire, després de patir una llarga malaltia. Tot va començar amb una visió dels seus avantpassats, que se li aparegueren en un somni que segons em va explicar durà tota una nit:

Durant aquell somni, em digué, vaig rebre la visita dels meus avantpassats, aquells que m'havien portat a aquest món. Portaven un paquet que contenia una pasta feta amb llavors de carbassa. Me l'ensenyaren dient-me: “Obre la boca!” La vaig obrir. Desferen el paquet i agafant-ne un pessic me'l posaren a la boca tot dient-me aquestes paraules: “Vés i fes aquesta medecina. Vés i cura la gent.”

Fets com aquest em feien pensar que la visió del món evuzok prenia forma en els somnis i que els somnis formaven part de la realitat tal com ells la concebien. Si Bikoe Laurent va trobar el seu camí per esdevenir medecinaire en els somnis, moltes vegades els malalts que ell tractaria li narrarien els seus somnis per trobar l'explicació de llurs malalties.

18 Vegeu videoteca de TV3. El Dr. Cortadellas era fundador de Medicus Mundi. Les altres persones esmentades eren membres de l'Agermanament.

Bikoe Laurent havia estat greument malalt. Feia més de quatre anys que arrossegava, segons les seves paraules, una “diarrea sanguinolenta” que el va conduir a seguir molts tractaments, tradicionals i en institucions sanitàries modernes com a l’hospital protestant de Bibia, on, segons ell mateix, s’hi va passar uns sis mesos sense arribar a guarir-se del tot. Després va intentar-ho amb els pigmeus. En aquestes contrades tenen un gran prestigi en el tractament de malalties relacionades amb la bruixeria. Cal dir que el seu sotsllinatge mbok Mba manté unes relacions de clientelisme especials amb unes quantes comunitats de pigmeus. Un dia em deia que amb ells havia après molts aspectes de la medicina que practicava. Va tornar a Nsola. Al cap d’un cert temps, i segurament per fer-ne net, se’n va anar a seguir un nou tractament a Melondo, on hi vivia un gran medecinaire anomenat Ngono iniciat als poders de l’esperit de l’aigua Manga. El gran medecinaire va diagnosticar-li que era víctima d’una malaltia causada per algú que tenia el poder malèfic del *kong*. Va seguir un tractament especial i després es va fer iniciar als poders d’aquest esperit per tractar igualment i d’una manera especial les malalties relacionades amb el *kong*, que per abreujar diré que es tracta d’una nova forma de bruixeria molt estesa actualment per tot el sud del Camerun. Em va parlar d’aquesta iniciació amb aquestes paraules:

Ngono em va fer un bany lustral. Va rentar-me els ulls i tota la cara amb un manyoc de medicaments, l’un i l’altre estàvem ficats dintre d’un riu. Em va fregar molt fort tota la cara, dins del riu. A mi no em va fer sortir d’una fossa com sol fer-se a altres grans medecinaires. Va fer-me tota aquesta cerimònia estant els dos dins del riu i durant tota la nit. Va haver-hi un moment en què va posar una gallina sobre el meu cap. L’aigua m’arribava a la cintura. Va rentar-me altra vegada la cara i em va dir: “Mira lluny cap a l’altra banda del riu...” Llavors vaig mirar i vaig veure una dona, la dona de color blanc que protegeix el remei del meu mestre. Fou així com jo vaig rebre aquest mateix esperit protector que dóna força als meus tractaments, i m’ensenya les plantes que he d’utilitzar. És gràcies a ella que jo faig el meu medicament. Aquest esperit es diu Manga.

Foto 8. Bikoe Laurent en un moment del ritu de curació Manga (foto: X. Miserachs)

Al cap d'un cert temps, Bikoe Laurent tornà al seu poblat acompanyat de Ngono, que el va presentar com un nou gran medecinaire iniciat al Manga. El ritual de curació que faria per curar els malalts de *kong* i, d'una manera general, els malalts en relació amb la bruixeria, es diria també Manga. Fou així com des de llavors molt sovint sentia repicar els tam-tams de la celebració d'aquell ritual des de la meua casa d'Aseng-Bede. Potser també des de llavors va començar una relació especial entre ell i jo. Assistia als seus rituals. No em servia de res fer-ho discretament. L'endemà tothom ho sabia. Evidentment mai no vaig aprofitar els meus sermons per condemnar aquell ritual. No dir res era una manera de respectar-los. En contrapartida, Bikoe Laurent i el seu germà Albert venien el diumenge a tocar els tam-tams a la missa. Mai no va haver-hi un acord per fer aquest bescanvi. Per part meua no va haver-hi cap afany de proselitisme. Ens respectàvem mútuament. I prou. De retruc a mi em va servir una vegada més per transgredir les normes de l'Església, ja que en un cas com aquest el que hauria hagut de fer era *excomunicar* en Bikoe Laurent i tots els que assistien a aquelles cerimònies, vull dir que els havia de castigar a no rebre els sagraments. I, evidentment, no ho feia. Hauria hagut de castigar-me a mi mateix! En casos com aquests aprenia que era impossible establir una bona companyonia entre l'ortodòxia missionera i l'etnologia.

Potser en els meus primers començaments vaig considerar com a característica principal que la iniciació de Bikoe Laurent fos una iniciació per revelació amb l'afany d'oposar-la a altres formes d'iniciació com aquelles obtingudes per heretatge o adquirides gràcies a una recerca pròpia. A aquesta triple distinció, si bé s'esqueia a aquelles que hom trobava entre algunes formes de xamanisme, més tard vaig aprendre que els evuzok no hi donaven cap importància i que la veritable distinció establerta per ells es fundava en la natura de la font del poder de què gaudia cada medecinaire, com ara l'esperit de l'aigua anomenat Manga en el cas de Bikoe Laurent; els esperits Minkug, en el cas de Mba Owona que he tractat a bastament en molts dels meus estudis, i els esperits dels morts anomenats Bekon, com en el cas dels medecinaires Nkoa Ebogo o Omgba Mbarga,¹⁹ tots grans homenots pel poble evuzok d'aquell temps.

Aquells vespres que m'escapava de la meva clariana per anar a la clariana veïna de Mvondo i assistir al Manga de Bikoe Laurent constituïen per a mi una experiència etnogràfica de primer ordre. Podia seguir pas a pas aquells ritus. Les converses mantingudes amb ell dies després podien aportar-me les seves exegesis, aclarint moltes coses que no es deixaven entendre només observant-les. Així és com començava a fer l'ètnografia d'aquells rituals de guariment. Potser encara no em sentia prou capaç ni prou confiat per anar a veure després els malalts que sovint vivien en la mateixa clariana de Bikoe Laurent: eren els seus malalts i anar-los a veure i fer-los preguntes era una mica com desconfiar de Bikoe Laurent. Practicar l'ètnografia com ho diuen els llibres no es fàcil si hom vol ser una mica delicat amb els actors que entren en joc en allò que hom vol estudiar. En escriure aquestes ratlles uns anys després potser no faig res més que justificar la meva tímida, però ara penso que la tímida en l'ètnògraf ha de ser considerada més aviat una virtut que un defecte, ja que implica el reconeixement en l'altre d'una intimitat que l'ètnògraf ha de respectar, silenciosament, sabent no fer massa preguntes, sabent callar.

19 Vegeu p. 95 i ss.

MEMONG JULIENNE²⁰
LA MEVA PRIMERA ESPOSA ESTIMADA

Parlaré de Julienne... i ho faré amb una certa tendresa. Era una dona meravellosa. Potser li havien caigut les dents, potser era una mica garrella, però tot això encara la feia més digna. Encara guardo la seva veu enregistrada en una cinta magnetofònica en què cantava unes cançons de bressol. Escoltem-la:

Ai ai ai ai ai...!
El cor se'm trenca en sentir els plors d'aquest infant,
òrfena de pare i mare, sense ningú.
Ai ai ai ai ai...!
Sola, sense ningú.
Els meus ulls s'omplen de llàgrimes.
Quan la banyo plora, i no escolta el meu cant.
Ai ai ai ai ai...!
Quan li dono el pit, plora i el rebutja.
Ai ai ai ai ai...!
Li canto, la gronxo i no escolta el meu cant.
Ai ai ai ai ai...!
Quina pena que em fas en veure't sense ningú
com un ocellet perdut lluny del teu niu.
Sola, sense ningú.
Filla d'uns pares que ja no estan entre nosaltres.
Sola, sense ningú.
Calla, si et plau, et gronxo.
Calla, si et plau, no ploris, que crido la teva mare...
La crido amb el tam-tam petit que ressona
fins a l'altra banda del riu dels Morts.
E e e e e...!²¹

20 Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok* (op. cit.), p. 42.

21 Arxiu: CD àudio 2.6.1.

Foto 9. La meua “primera esposa” i jo (foto de l'autor)

Encara avui aquella veu ressona en els meus records. A l'Àfrica les relacions de plasenteria tenen una importància molt gran. Entre Memong Julienne i jo se'n va crear una que tot el poble va fer seva. Ens tractàvem de “marit” i “muller”. Sovint les nostres plasenteries prenen la forma de *baralles conjugals* públiques... que evidentment acabaven amb una gran abraçada i les rialles dels veïns. No recordo ben bé com va començar tot plegat. Potser un dia vaig saludar-la dient:

—Esposa meua, on vas? [*A ngal wom, wa kë vë?*]

A la qual cosa ella em devia correspondre seguint la mateixa plasenteria:

—Vinc a saludar-te, espòs meu! [*Ma zu sug wa, a nnom wom!*]

El cas és que des d'aquell dia el nostre “matrimoni” va quedar “consumat”. Als evuzok els agrada donar-se motius. Els agrada també crear, mantenir i fins i tot institucionalitzar relacions jocosos amb parents i amics, entre el nebot i el seu oncle matern, entre els membres d'una mateixa promoció iniciàtica, entre els membres del clan evuzok i aquells del clan ngoe,

per exemple. Els antropòlegs han escrit planes i planes sobre aquest tipus de relació que hom troba en moltes altres societats.

A partir del moment en què la nostra “relació matrimonial” va ser coneguda —entre els evuzok les notícies corren fàcilment—, a mi ningú no va parlar-me més de la Julienne, sinó de “la teva dona”; a ella ningú no li va parlar més de mossèn Lluís, sinó del “seu marit”.

A l'estació seca, quan fa bo estar-se a fora, caiguda ja la nit, Julienne solia esperar-me asseguda a les escales de la veranda de casa. Si tornava tard d'alguna clariana veïna, l'esbronc em queia a sobre abans que obrís la boca:

—D'on véns a aquestes hores? —em cridava en ewondo, ben fort perquè tot el veïnat se n'assabentés.

—És que la dona ha de saber tot el que fa el seu marit —li responia jo fingint autoritat (i jugant el paper d'un “masclista” perfecte, diríem ara).

—Quina noia de Mvondo has anat a veure avui, eh? —insistia tot fent veure que em plantava cara.

—Vés i pregunta-ho...! —li deia. I afegia—: Al pati és el gall que canta.

—Sí —responia ella—, però a la cuina són les gallines que ponen...

Per fer-la callar li deia:

—No em contestis malament... Si cada vegada que arribo tard m'has d'esbronar així, et faré fora de casa i no ens casarem a l'església.

Era la meva gran amenaça. No fer el casament religiós era la desgràcia més gran que podia escaure's a una persona ja gran. Després del casament tradicional i del casament civil, el casament religiós representava una mica com el passaport per al paradís. Podíem escridassar-nos, esgargame-llar-nos, dir-nos de tot, però cap del dos no tenia el dret d'enfadar-se. La discussió s'acabava amb una bona abraçada mentre des d'alguna casa veïna algun burleta em deia:

—Ep, mossèn, quin esbronc que t'ha clavat la teva dona...

Aquest matrimoni va estar a punt de crear un problema familiar. Ho recorda la meva filla en aquell epíleg abans esmentat. Escrivia:

[...] recordo el dia que el meu pare em mostrà una fotografia d'ell i una dona evuzok, que va presentar-me com la seva primera muller. Jo tenia catorze anys i durant uns segons la meva ment va quedar en blanc. Tot el meu passat familiar s'esfondrava. Una altra dona havia existit abans de la meva mare? Ara que era capaç d'entendre el que representava tenir un pare excapellà, resultava que ens havien amagat la veritat? Entre els meus dits, la fotografia del meu pare amb capell, pantalons curts i mitjons negres sota unes sandàlies de plàstic

—una imatge molt diferent de la d'un capellà— abraçant una dona africana descalça i amb un cistell al cap. No arribava a distingir la seva edat. Qui era aquella dona? Una rialla del meu pare en veure la meva cara de sorpresa va fer-me comprendre que es tractava d'una broma més. Com era costum, m'estava prenent el pèl. Julienne Memong, fins el dia de la seva mort, havia sigut la seva esposa postissa. Només una broma consentida i alimentada pels evuzok els unia realment.

Però continuem aquella història. Era diumenge, estava celebrant la missa. De cop i volta un avalot. Unes quantes dones apareixen llançant els crits inconfusibles d'una mala nova. Un home se m'acosta a l'altar.

—Què passa? —li pregunto.

—La teva dona s'ha mort —em contesta.

Hauria pogut dir “la Memong Julienne s'ha mort”. Va dir-me “la teva dona”. No era moment de bromejar.

En aquell moment, els mots d'un llenguatge convencional de caire jocós prenién una altra dimensió: deixaven besllumar tota la seva gravetat.

La missa s'havia interromput.

Vaig adreçar-me als feligresos emprant el mateix llenguatge.

—La meva dona —vaig dir-los— acaba de morir... Perdoneu-me... Farem la missa un altre dia.

Hauria pogut dir “la Memong Julienne”; vaig dir “la meva dona”.

Tothom va trobar-ho normal. No era moment de bromejar.

Per això a ningú no pot estranyar que la primera edició de *Sóc fill dels evuzok* (1992) portés aquesta dedicatòria:

Per a Memong Juliana, la meva primera esposa
i per a Neus Brussosa, la segona
tendrament, amorosament.

MBA TOBIES

I LES SEVES DUES ESPOSES CHRISTINE I JEANNE...²²

En arribar a Nsola m'havia proposat sortir de l'esquema colonial d'instal·lació de la missió. Mentre s'anava construint la rectoria, vaig anar a viure a Aseng-Bede. Un home del sotsllinatge Mba, casat amb dues dones, ja grans, i sense fills, va oferir-me la seva casa per instal·lar-m'hi. Vaig acceptar-ho. Anar a viure en una clariana fora de la missió quedava justificat pels treballs de construcció de la rectoria. Acceptar l'hospitalitat d'un cristià que practicava la poligínia era més difícil de justificar, sobretot quan la norma de l'Església en aquelles terres consistia precisament a reprovar la conducta d'aquests fidels esgarriats i a mig "excomunicar-los".

En aquella època Aseng-Bede tenia una quarantena de construccions (cases i cuines). El *dzal* del meu benefactor, Mba Tobies, estava format per la casa principal, amb parets de fang emblanquinades, teulada d'alumini, una veranda, cinc habitacions més aviat petites, un menjador-saló bastant espaiós i un sòl de terra no gaire pla. Model colonial amb unes quantes estrelles menys. A cada costat i una mica endarrere, una casa cuina per a cada una de les seves dues esposes, la primera anomenada Jeanne; la segona, Christine. Mba Tobies va oferir-me la seva "casa mascle". Ell aniria fent vida entre les dues cuines. Com sempre. De fet, la casa mascle servia més per rebre els hostes que per viure-hi habitualment.

Vist des de fora, vaig tenir sempre la impressió que aquelles dues esposes comunes d'un mateix home vivien en pau i en bona harmonia. S'ajudaven mútuament. En una sana independència. Com sol succeir molt sovint en aquests matrimonis, va ser la primera dona la que, en no tenir fills, va aconsellar al seu marit d'esposar-ne una altra. Poques vegades, en tot cas, vaig sentir una baralla entre elles. Per un matrimoni poligin, el fet que cada esposa tingui la seva casa cuina és important.

Jeanne, la primera esposa, tenia un caràcter sec. S'enfadava fàcilment i deia les coses sense gaires embuts. Quan no hi havia ningú a casa, la vigilava zelosament, i si la mainada rondava pels voltants, l'escriadassava sense contemplacions.

²² Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok (op. cit.)*, p. 35.

Foto 10. Christine et Jeanne (foto de l'autor)

Recordo amb tendresa la meua darrera conversa amb ella. Era l'any 1985. Havia anat a passar uns mesos a Nsola. Oficialment, per continuar les meves recerques etnogràfiques; interiorment, per acomiadar-me dels evuzok. Mamà Jeanne i jo ens fèiem companyia. Cada vespre em portava un plat de verdures i una mica de mandioca. Aquell vespre havia arribat de la plantació xopa de dalt a baix. Plovia molt. Estava sola a la cuina, al costat del foc. Vaig anar-hi a fer-li companyia i a compartir amb ella unes cerveses. Vaig asseure'm a prop seu sobre un escambell. A fora ja era fosc i continuava plovent, encara que no tant. Vàrem xerrar una mica tot buidant aquelles cerveses. El mal temps preocupava tothom. Era la conversa obligada. Amb les flames del foc, la meitat del seu rostre quedava il·luminat. S'havia tret el mocador del cap. Els seus cabells curts i arrissats eren gairebé blancs. Els seus ulls brillaven com dues espurnes eixides d'un tros d'escorça de banús que crema.

Foto 11. Interior de la casa d'Aseng-Bede (foto de l'autor)

—Si aquesta nit no plou —vaig dir-li—, demà miraré d'anar-me'n. Potser les aigües del Lokundje hauran baixat una mica...

—Marxaràs sense que ningú et doni la benedicció... —va dir-me ella.

—És cert —vaig dir jo—. Etundi Etundi...

—Sí, ja ho sé —va interrompre'm ella—. El poble encara no ha elegit el seu successor... —i afegí—: Això no m'agrada... És un mal presagi.

—Per què? —vaig preguntar-li jo.

—Quan els evuzok donen la benedicció a un dels seus fills és perquè tingui un bon viatge, certament, però sobretot perquè retorni al seu país. Fins ara sempre havies tornat...

Vaig callar. Per un instant vaig tenir la impressió que mamà Jeanne havia endevinat les meves intencions. I continuà:

—La primera vegada que vas anar-te'n, només vas deixar darrere teu la tomba de la teva dona, Memong Julienne. Quan vas venir amb els teus estudiants, Christine i jo et mostrarem la tomba de Tobies plantada al bell mig de la nostra era. Aquesta vegada, jo t'he mostrat la de Christine, ajuda al seu costat. Si tornes, qui et mostrarà la meva? Els nostres ventres han romàs tancats per sempre... Sóc vella... Ja no ens veurem més...

Jo callava. Els meus ulls espurnejaven com els seus. Ens vam mirar. Les nostres mirades es creuaren com s'havien creuat les nostres vides. No em veia amb cor de dir res. Els evuzok no es fan petons. No vaig poder

evitar-ho. Sóc blanc i vaig expressar-me com un blanc. Vaig aixecar-me, vaig fer-li un petó al front i me'n vaig anar.

Christine, la segona esposa, tenia un caràcter més dolç, era una dona discreta i poc parladora, a punt sempre d'oferir un somriure. Devia fer dos anys que jo vivia a Aseng-Bede. Un dia va venir a demanar-me un favor. Volia que la bategés. En aquelles terres de missió, les normes de la moral cristiana eren inefables. En un matrimoni com aquell, el marit, batejat, quedava exclòs de la vida sacramental per haver esposat una segona muller. La primera dona podia rebre els sacraments. La segona, en canvi, no. Però Christine no era cristiana, encara que en portés gairebé el nom. En aquest cas, en demanar-me que la bategés, el bon missioner que jo hagués hagut de ser li hauria hagut de dir que la seva situació no ho permetia; que el baptisme exigia una “conversió” i que, si realment volia convertir-se, havia d'abandonar el seu marit, anar-se'n al seu clan d'origen i fer que la seva família tornés a Mba Tobies el dot que aquest havia donat a la seva família en el moment del casament. La casuística de la teologia moral era clara, neta, impecable. La vida, en canvi, era molt més complexa. Els principis elementals de l'organització social d'aquell poble, del sistema de parentiu i d'aliances s'oposaven als refinaments d'aquella casuística vinguda de fora. Hauria pogut dir-li que no li calia batejar-se, que la seva vida “pagana” era tan digna com la de qualsevol cristià. Eren idees que en aquella època expressava públicament. Davant d'aquella demanda, vaig pensar que la meua retòrica no serviria de gran cosa. Vaig escoltar-la i vaig batejar-la públicament i no d'amagat. Christine va continuar vivint amb el seu marit. Va ser una gran festa. El vespre i fins entrada la nit, davant de casa nostra, els tam-tams i tambors ressonaven. El doble gong d'Elizabeth Ngamugu es feia sentir. Els veïns cantaven i dansaven. Els seus ulls resplendien de felicitat. La joia espiritual amb el vi de palma fa miracles —més exultants que els que fa l'aigua de Lorda—. Durant tota la festa, els crits d'aclamació més forts i més llargs sortiren dels llavis de Jeanne, la seva comuna esposa de Mba Tobies.

Jeanne ho havia pressentit: ja no ens veuríem més. Van passar uns quants anys. Vaig tornar a Nsola. Ho vaig escriure²³ després: la meua antiga casa d'Aseng-Bede està molt atrotinada. Els porticons de la façana han caigut deixant les finestres obertes a la intempèrie. Les portes han perdut

23 Vegeu Lluís Mallart, *Okupes a l'Àfrica* (La Campana, 2001), p. 85.

les frontisses. En algun pany de paret, s'ha hagut de refer el *fang*. La capa de rovell que s'estén sobre la teulada d'alumini li dóna un aire trist. Potser és la tristesa que em fa pensar en les persones que jauen enterrades al peu d'aquesta casa mig en runes, i en el destí d'una família que ha abandonat aquest món sense deixar cap "llavor humana", com diuen en aquest poble, per parlar de la descendència. Ni Christine ni Jeanne tingueren cap fill. Sense cap dubte va ser el seu gran desconsol. El gran honor d'una família és portar al món aquella "llavor humana" perquè creixi i germini donant nous fills. No hi fa res que les filles abandonin la pròpia família per anar a viure, en casar-se, en el país dels seus marits i que els fills, avui, si poden intentin estudiar i trobar feina a les ciutats. El que compta és que en deixar aquest món, en el moment de l'enterrament, es pugui anunciar públicament, com així sol fer-se, el nombre de descendents que han deixat en aquest món.

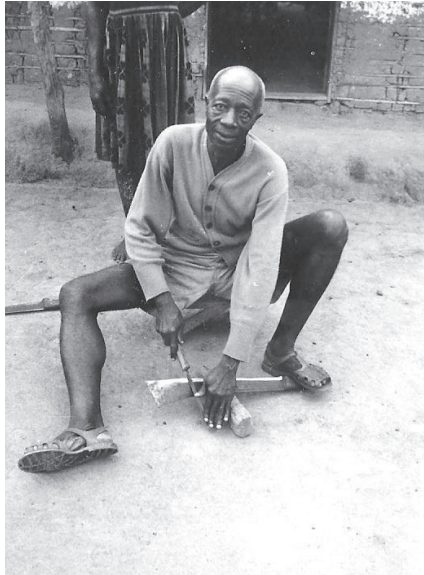

Foto 12. Mba Tobies esmolant el seu matxet (foto de l'autor)

El sòl (ara) cimentat de la sala d'estar està net. Han portat totes les cadires del veïnat. Malgrat el seu estat, els veïns d'Aseng-Bede volen fer la reunió en aquella casa. De mica en mica la gent arriba i s'instal·la. Faig

portar la garrafa de vi negre i la poso al mig de la sala. Amb una certa solemnitat comencen els parlaments. El primer de parlar sóc jo. Saludo tots els reunits seguint la fórmula tradicional:

—Homes i dones del llinatge, jo us saludo!

—Nosaltres acollim la teva salutació!

Explico que la darrera vegada que vaig venir a Nsola em pensava que seria l'última. No ha sigut així (ni ho serà tampoc aquesta). He pogut tornar al cap de dotze anys. Mentrestant, han passat moltes coses. Recordo les més importants. Explico que he vingut per passar uns mesos amb ells i que, per saludar-los, volia començar per oferir el vi als difunts. En acabar, sense cap transició, el cap de família pren la paraula i diu:

—Fada Louis, jo també et saludo. Et parlo en nom de tot el subllinatge Mba. Ja em coneixes, sóc Etundi Joan. Quan Mba Tobias va morir, jo vaig fer-me càrrec de les seves dues esposes. Sóc el més gran de la família. Després de la mort del pare Mba vingueres a fer l'ofrena del vi; també vingueres després de la mort de la mare Christine, i ara, després de la mort de la mare Jeanne, has tornat a venir. Mare Jeanne va morir no fa gaires mesos. La mort va visitar-la sense fer soroll. Va ser una mort tranquil·la, sense a penes fer-la sofrir. Havia envellit molt i estava molt cansada. La vam enterrar aquí, al costat del seu marit Mba Tobias i de la seva comuna esposa Christine. Ningú no va dir un mot contra ella. Va morir sense deixar cap afer darrere seu. Quan el dia de l'enterrament vaig dirigir-me al país per parlar de la seva vida, vaig recordar a tothom que Mba Tobies i les seves dues mullers, Christine i Jeanne, t'havien rebut a casa seva durant tots els anys que vas viure aquí amb els teus germans catalans, i cada una de les vegades que havies vingut sol o amb els teus estudiants. Això els va honorar molt i ens ha honorat a tots nosaltres perquè gràcies a ells Aseng-Bede s'ha convertit en la capital —era una manera de dir— dels estrangers. És per això que hem volgut fer aquesta reunió aquí. I per acabar vull dir-te que pots quedar-te a Aseng-Bede tot el temps que vulguis. Quan marxis, jo mateix et donaré la benedicció. Però ara seguirem el nostre costum: agafaràs una mica d'aquest vi que ens has presentat, en beuràs un glop, l'oferiràs als nostres difunts i, després, celebrarem aquesta trobada, bevent la resta tots plegats.

Així es va fer.

I quan vaig marxar em va donar la seva benedicció en nom de Mba Tobies. En lloc de la planta *myan mfak mfak*, em va donar un tros de carbó. En arribar al primer riu, havia de partir-lo (com es feia amb la planta)

en dos trossos i llençar-los a una banda i altra del rierol. Ho vaig fer. En vaig guardar un bocí. Encara el conservo en una funda sedosa de color carbassa en la meua taula d'escriure. També conservo un oli de Mba Tobies que havia pintat l'esperguerí establert a Barcelona Francesc Guitart, i que romania penjat en una paret de la casa d'Aseng-Bede fins que en un dels meus viatges vaig proposar a mamà Jeanne de bescanviar-lo per una fotografia. Tots tenim els nostres objectes *porte-bonheur*. Com aquell espantamosques que em va donar Atangana Dominik.²⁴

Aquests objectes m'ajuden a viure lluny d'aquells grans homes i d'aquelles grans dones i a guardar-ne el record perquè es retardi con més millor aquell destí al qual tots, més aviat o més tard, estem cridats: l'oblit, l'anonimat.

Passa el temps. Any 2006. Torno al Camerun. Aquesta vegada amb els meus fills Oriol i Myriam. Per presentar-los als evuzok, per acomiadar-me d'ells. Encara una vegada més... Deixem els detalls. Escric.²⁵ En copio unes planes:

Potser falten uns cinc-cents metres per arribar a Aseng-Bede, la meua clariana. Aquesta vegada no sabia ben bé on ens allotjaríem. Els evuzok sabien que hi anàvem. Vaig pensar que ja n'hi havia prou. I així va ser. Arribem a Kamelon. Baixem del cotxe. La gent ens envolta. Ens condueix vers el camí de la Missió cantant, dansant i llançant pels aires aquells xiscles que només s'acaben quan l'aire del pit s'exhaureix. Una de les imatges que tots tres guardarem sempre d'aquesta arribada és aquella d'un grup de dones que ens agafen per les mans i ens porten al costat d'una casa per mostrar-nos les tombes d'uns evuzok que jo havia conegut molt bé, en Bivina Rafel, la seva muller i dos fills seus. La que feia el solo del cant, tot improvisant la lletra, era Ngazoa Régine, una filla seva que anava repetint més o menys "aquesta tomba és la del teu mestre Bivina, aquella la de la seva dona, la meua mare..." mentre la gent responia a aquelles estrofes improvisades amb un cant de benvinguda... La Myriam em diria després que contenia les seves llàgrimes darrere les ulleres de sol mentre que l'Oriol quedà immobilitzat sense passar-li pel cap treure la seva màquina de fotografiar per no profanar aquell instant tot sabent, d'altra banda, que la plasticitat d'aquell moment fet d'un grup de dones vestides amb les seves robes virolades cantant al costat d'una tomba i fent ús d'un llenguatge gestual ple d'expressivitat, valia més que quedés gravat en el món de les vivències que, digitalment, en un disquet.

24 Vegeu p. 27.

25 Vegeu Lluís Mallart, *Memòries escrites* (text inèdit).

Seguim endavant. Hi ha moltes cares conegudes, certament, però la majoria de persones són els fills i néts dels Evuzok que jo havia conegut. Travessem Kamelon de punta a punta. En arribar al peu del camí que baixa vers la riera i puja puja després vers Aseng-Bede, la meva clariana, i la desviació a dreta amb el camí que va a la Missió, la comitiva ens condueix per aquest camí amb una pujada rosta i irregular, ple de solcs que porta a un turó on hi ha, a la dreta, l'església amb les escoles i, a l'esquerra, la casa rectoral feta de poto-poto que fa quaranta-cinc anys en Felip Planas i jo vàrem fer construir. Encara és al seu lloc, una mica atrotinada.

Just al començament d'aquest camí, darrere d'una platabanda hi descobreixo la casa i cuina de poto-poto de Zama Vincent i la seva família, que ens està esperant amb la seva dona, l'Emma, la seva germana Madaleine, que ens havia ajudat en les tasques del dispensari. Salutacions. Abraçades. Presentacions. La comitiva segueix. Una mica més amunt, a mig camí, ens espera el rector de la Missió, l'abbé Jean Claude Nkong. Ens espera amb una certa solemnitat, vestit amb sotana blanca i portant a la mà un matamosques fet de fibres de ràfia, signe d'autoritat. No ens coneixíem. La seva rebuda és molt cordial. Noves salutacions. Noves abraçades. Noves presentacions. Potser amb la seva presència, l'Església oficial volia dir-me: "la teva clariana era aquesta...".

Arribem a la rectoria. La festa continua fins caure la tarda. En Jean Claude demana a la gent de deixar-nos reposar una mica i els convida per tornar al vespre per continuar la festa. Tot estava preparat. Jo dormiré a la seva cambra. La Myriam i l'Oriol dormirien en una altra cambra per fer-se companyia. En Jean Claude dormiria al seu despatx. Totes les cambres donen a la sala i al menjador separats per un envà. Una gran veranda s'estén per tot el davant de la casa, tal com ho havien dissenyat els seus "arquitectes", en Felip Planas i jo, ara fa quaranta-cinc anys.

Ens porten algunes palanganes i galledes amb aigua. Ens rentem una mica, discretament en un dels costats de la rectoria. Ens canviem de roba. Anàvem bruts i suats. La taula està preparada. Sopem.

Passem a la veranda. La nit ja ha caigut sense embolcallar-nos en una espessa negror. Abans de marxar l'Oriol ho havia consultat per Internet. Sabíem que tindriem lluna plena. La tenim, però, una mica ennuvolada. No és aquella que es deixa veure amb tota la seva lluminositat durant la plena estació seca. Però en tenim prou per no haver d'encendre les làmpades de petroli. De mica en mica, els veïns tornen cap a la missió. Ben aviat els cants i les danses ens acompanyen de nou. En aquestes vetlles les dones són sempre les que porten la veu cantant i mai no està més ben dit. En un d'aquests cants, Ngazoa Régine improvisa i acompanyada d'altres dones formant el cor es dirigeixen vers mi, m'assenyalen amb les mans tot repetint una estrofa que diu: "Onè esingañ...!" Seguint l'estil musical d'aquestes contrades, els cants són llargs, els solistes van canviant, improvisen, l'estrofa es va repetint una i altra vegada... Per a mi va

ser un moment molt especial. Potser perquè vaig fer aquest viatge pensant que estava tancant aquell cercle que havia encerclat una part molt important de la meua vida, anava veient petits cercles pertot arreu o, dit d'una altra manera, les coses més insignificants prenen per a mi un valor simbòlic molt gran... En tot cas, mentre durava aquell cant, mentre ressonaven dintre meu aquelles dues paraules que s'anaven repetint: “*Onè esingań...! Onè esingań...!*” (“Tu ets un *esingań...!* Tu ets un *esingań...!*”), com una llum que s'encén i s'apaga, em va passar pel cap el record del meu primer article que vaig publicar a França, que tractava precisament d'aquest arbre anomenat *esingań*, *ovëng* o *ele beyem*. La Myriam, que estava al meu costat i que devia intuir quelcom, em pregunta: “Què diuen?” “Diuen...”, vaig dir-li, “ja t'ho explicaré després...” No era el moment d'explicar-li que en el sistema simbòlic dels evuzok, aquest arbre té un paper molt important. És l'arbre “mascle”, aquell que per la seva força i majestat sobrepassa tots els arbres de la selva. Estic segur que la Régine, que parlava bé francès, havia vist el meu llibre que havia enviat al seu veí, en Zama Vincent, *La forêt de nos ancêtres*, i en el qual dedico unes quantes planes a l'arbre *esingań*. Un petit cercle tancat. Em fa gairebé vergonya explicar-ho. Però ho faig perquè no em prenc per un *esingań*. Ni tan sols metafòricament. És la metàfora com a tal la que em transporta més enllà i em fa contemplar-la com una forma poètica de caire hiperbòlic emprada en aquest moment per acollir uns estrangers... perquè malgrat tot nosaltres no deixem de ser-ho. I és això el que dignifica aquest poble: la seva capacitat de saber acollir uns estrangers.

Aseng-Bede queda, doncs, al costat mateix de l'encreuament amb el camí que mena a la Missió. És diumenge. El dia següent de la nostra arribada. Ens hem vist amb molt gent, al dematí, després de la missa. La Myriam ha sigut convidada per la família d'Ada Myriam per anar a veure la tomba de la seva homònima i de tots els morts de la família. Ens deixem portar pels esdeveniments. Hi anàrem tots plegats.

Aquella clariana d'Aseng-Bede on havia viscut sis anys, més tot aquell temps quan hi anava per continuar les meves recerques etnològiques, estava gairebé buida, deshabitada. La família de l'Ada Myriam, nombrosa, això sí, vivia al mateix lloc. Al costat mateix una mica més enrere, s'hi trobava aquella casa de ciment, com fa deu anys inacabada, d'un nebot de la família que viu a la ciutat i que és ocupada pel seu oncle Bivina Bernard, el meu antic professor d'ewondo, molt envellit, amb la seva poliomielitis que l'ha anat acompanyant des de la infància, solter, sense fills... Puc dir que ens va rebre amb aquella generositat de la persona que no té res: a mitja conversa s'aixecà, anà cap a una cambra i en sortí portant un ou que m'oferí tot excusant-se que no tenia res més per obsequiar-me. Evidentment, vaig rebre'l ajuntant la palma de les dues mans com és costum per significar que per petit que sia l'obsequi sempre calen dues mans per rebre'l. A l'era, en un costat, hi havia els túmuls adornats amb pedretes de les sepultures de les persones de la família: el de

l'Ada Myriam, el de l'Elizabeth Ngamugu... Els visitarem. Vàrem acabar la visita i ens acomiadarem. Seguïrem endavant. Jo, una mica sol, separat dels altres. Contemplava l'espai d'aquella clariana. Les cases de Nzugena Laurent, de Manga Eugène, d'Ongba Luc, deshabitades. I al davant mateix, la meua casa, la casa de Mba Tobies i de les seves dues esposes, Christine i Jeanne, mig enderrocada... Al seu peu encara es podien contemplar la seva tomba, cimentada, i les de les seves dues esposes, totes, abandonades i a punt de ser menjades per la vegetació, com la que al darrere mateix cobria ja totalment la tomba de la meua entranyable "primera esposa", Memong Julienne. Per a mi va ser un moment dur: el símbol d'una vesprada... I la presa de consciència d'haver sigut un mal fill dels evuzok, de no haver tingut cura d'aquella casa ni d'aquelles tombes...

Foto 13. La casa d'Aseng-Bede (2006) amb la cuina de Christine i la tomba de Mba (foto: Oriol Mallart)

Car aquí començaren moltes coses.

Aquí, en aquesta casa o clariana, compartint una carbassa de vi de palma o uns cacauets torrats, vaig començar a escoltar la veu d'aquells que avui són morts, a aprendre les seves maneres de dir, de fer i de pensar.

Aquí començaren moltes coses.

Vaig començar a comprendre que aquella veu dels meus propis avantpassats que m'havien fet creure que tenia una dimensió única i universal, només era una veu entre tantes.

Aquí començaren moltes coses.

Vaig començar a distingir el Jo i l'Altre i a fondre'ls en una gran diversitat.

A comprendre, doncs, que hi havia altres maneres de viure, de fer i refer el món.

Aquí començaren moltes coses.

A comprendre que no tots els déus eren iguals i que tots tenien el dret d'existir en els nostres imaginaris, fins i tot en aquells que es construeixen sense necessitat de cap d'ells.

Aquí començaren moltes coses.

A comprendre que hi havia altres formes de pensar el temps i l'espai, la persona i la societat, el present i el més enllà i que fins i tot no calia esperar la mort per trobar-se amb el més enllà perquè aquest, en altres imaginaris, podia coexistir amb el present.

Aquí començaren moltes coses.

Aquí, vivint com un veí, vaig aprendre les lleis de l'hospitalitat i de la solidaritat.

Aquí començaren moltes coses.

Aquí, en aquest entorn, vaig començar a aprendre que vivia envoltat d'un món ple de símbols, sobretot d'ordre vegetal.

Vaig aprendre el nom de les plantes i que cada planta es mostrava amb la seva força diürna o nocturna —positiva o negativa—, que podia actuar en els homes oferint així una visió del món fundada en una gran simbiosi entre l'home i la natura.

Aquí començaren moltes coses.

Aquí, a Aseng-Bede, en aquesta casa ara mig enderrocada i amb tot el seu veïnat, vaig aprendre a conviure amb l'Altre fins fer-li desaparèixer la seva majúscula i transformar el seu contingut abstracte en noms, cares i gestos tan concrets com poden ser el tracte de cada dia, d'avui i demà amb el veí de la clariana o amb aquell altre que passa i viu més enllà.

Aquí començaren moltes coses.

Aquí vaig aprendre que molt homes podien ser homenots i que moltes dones podien ser donasses.

Aquí començaren moltes coses.

La meua història. Una història personal. Lligada a tot aquest poble, als vius i als seus morts...

BIKOE PAUL
UN MESTRE INCANSABLE
(EL MEU DARRER ACTE D'ETNOGRAFIA)

Cada dia feia el camí d'anada i tornada entre Minsola (Duma) i Atog-Boga. En total, dotze quilòmetres a peu. Vivia a Minsola. Era mestre de l'escola catòlica d'Atog-Boga, on ensenyà gairebé tota la seva vida fins que, uns anys abans de jubilar-se, es va obrir una escola a pocs minuts de casa seva; una escola amb teulada d'alumini i parets de fang entrecruades amb pals i tires de bambú, que es va poder construir gràcies al seu esforç i al de tot el seu llinatge. En aquelles escoles s'ensenyava fins al curs *moyen II*, ensenyament preparatori seguint el model francès.

Feia aquell camí de matinada i en caure la tarda, durant les estacions seques i de pluges. Incansablement. El dissabte i el diumenge descansava, entre els seus. Duma era una clariana de persones distingides, *d'évoluées*, com deien ells mateixos. Molts dels seus fills, en efecte, eren funcionaris o treballaven a Douala o a Yaoundé. Jo en vaig conèixer uns quants.

Era un oncle de Mba Owona. Pertanyien al mateix sotslinatge Mba Mfège. Bikoe Paul era tingut per un bon catòlic. Altres membres del sotslinatge eren protestants, membres de l'Església presbiteriana. Això no treia que Bikoe Paul intervingués personalment perquè Mba Owona exercís de gran medecinaire com ho havia fet a fora del país. Oficialment aquests grans medecinaires eren considerats per l'Església com els representants més fidedignes d'allò que en deia *paganisme*. Pagans i cristians, catòlics i protestants no eren afiliacions que importessin gaire a l'hora de viure ple-gats. Duma era, doncs, una clariana multireligiosa. Naturalment.

En Bikoe Paul no era un gran comunicador. No tothom té el do de la paraula. Potser guardava la seva capacitat de dir les coses o d'explicar-les per als seus alumnes. Recordo, en canvi, les seves rialles. Sonores. Sinceres. Oportunes. Mai sense més ni més. En el fons era un home molt equilibrat en el tracte. També bevent vi de palmera. La gent el respectava. Havia sigut mestre de gairebé tothom. Quan jo vaig arribar a Nsola, l'any 1963, l'escola ja feia uns quants anys que funcionava. Aquells mestres donaven el que tenien. Tenien el certificat del *cours moyen II*. És cert que aquells mestres

eren uns privilegiats. Tenien un petit sou. Oh!, res de l'altre món. Vivien en el seu país. No tenien despeses de transport... L'Església —l'escola era catòlica— preferia gastar-se diners construint una gran nunciatura a Yaoundé. Ells, els mestres, servien al poble. Ensenyaven el que sabien, generosament. També eren uns homenots, sense homenatges pòstums, silenciosament.

Havia fet moltes estades a casa seva, en el seu veïnat anomenat Duma. Estades de dos o tres dies, estades fins i tot més llargues. En tinc el plànol amb totes les cases i cuines dibuixades i el noms dels parents de la seva generació assenyalats com els caps de família d'aquell veïnat. Encara vaig passar-hi una nit, no fa gaire, en el meu darrer viatge amb l'Oriol i la Myriam, per acomiadar-me d'aquella clariana. Hauria hagut de refer el plànol i canviar molts d'aquells noms. Eren els fills i els néts de Bikoe Paul que ens rebien. Va ser amb ells que vaig fer el meu darrer *acte d'etnografia*. Ho he escrit en un altre lloc.²⁶ Ho resumeixo aquí. Ho escrivia en forma de carta a un col·lega del CNRS:

Com ja ho saps, estimat Alfred, el mes de desembre de l'any 2006, vaig anar amb l'Oriol i la Myriam al Camerun, al país evuzok. De fet, no es tractava de fer una "missió" (etnogràfica). Com ho pots comprendre, es tractava d'un viatge d'ordre personal o familiar. Dit això, jo romania atent a tot el que es deia, veia o succeïa al meu entorn... com ara durant el ritu de benedicció que els ancians celebraren per a nosaltres el dia de la nostra tornada cap a Europa, però sense preguntar massa... El nostre viatge tenia un altre sentit. De totes maneres, malgrat això, jo no podia desfer-me completament de la meua persona d'etnògraf i guardava dintre meu, entre altres, aquella vella qüestió que m'oposava a Philippe Laburthe-Tolra de la Sorbona i a Viviane Baeke del Museu de Turveren sobre el caràcter "ontològicament" negatiu de l'*evu*. En vaig parlar una mica amb Éric de Rosny, a Yaoundé. Ell insistia molt en la dimensió històrica del contingut d'aquesta noció. Tenia molta raó. Tenint en compte aquesta perspectiva, jo posava el meu accent en el procés de "satanització" de l'*evu* a càrrec sobretot de les esglésies missioneres que hom pot ja descobrir en l'obra de Tessmann i això malgrat que aquest autor "no volia prendre en consideració el discurs dels missioners" (com Malinowsky, el seu contemporani, o com jo mateix, encara que per a mi fos més difícil, ja que jo ho havia sigut, missioner!). Segons Tessmann, doncs, la visió pamue de l'home era completament negativa. Aquesta era també la visió de les esglésies missioneres de la Guinea (de la molt catòlica nació) Espanyola, del Gabon i del Camerun.

26 Vegeu Lluís Mallart, *Memòries pels íntims*. Document inèdit.

L'ètnònim *beti* que empen per designar-se a si mateixos tots aquests grups significa també 'autòcton' i va ser erigit pel discurs missioner com a sinònim de "pagà" (cf. el *Dictionnaire ewondo-français* de l'abbé Tsala) i l'*evu* esdevingué, segons aquest mateix discurs, 'Satanàs' o bé mbe nsisim, 'mal esperit': l'home que posseïa l'*evu* esdevenia així un home posseït pel dimoni, o per un "mal esperit", un ésser antisocial per excel·lència, sense cap matís. Tu i jo sabem que Philippe Laburthe-Tolra té una certa inclinació benvolent envers l'obra missionera de l'Església al Camerun fins al punt de no treure'n totes les malaurades conseqüències.

Però tornem al meu darrer viatge al Camerun i a la meua posició sobre la natura (originalment) indiferenciada de l'*evu*, indiferenciada en el moment del naixement de l'infant; indiferenciada també al terme de certs rituals destinats sobretot als adults, com ara aquells de guariment celebrats pels ngen-gang. A la vetlla del nostre viatge de retorn cap a Barcelona, passarem gairebé tot el dia i la nit en una clariana evuzok [la clariana del mestre Bikoe Paul]. El seu veïnat estava format pels fills i néts d'una família que jo coneixia molt bé. Teniem petites converses amb els uns i amb els altres, bevíem vi de palmera, picàvem cacauets torrats... Al vespre, em trobava amb l'Oriol i la Myriam amb un grup de persones més aviat joves assegudes al "saló" de la casa. Parlaven de moltes coses i de res en particular. Un dels presents, però, es va posar a fer-me preguntes sobre les meves recerques. Encetàrem el tema de l'*evu*. En un moment d'aquesta conversa, vaig fer-li una pregunta com si es tractés d'una endevinalla. "Podries dir-me una cosa «sense esquena ni ventre»?" Va reflexionar una mica i em respongué: "Un ou". Per a mi va ser una resposta que confirmava —a través d'un sol testimoni, és cert— la meua interpretació sobre el caràcter indiferenciat de l'*evu* representat sovint com a una bola com ho deia en la meua tesi i en el llibre *Ni dos ni ventre*. En tot cas, en aquella resposta no hi havia res que fes pensar en la interpretació donada per Philippe segons la qual aquesta dita volia significar que l'*evu* no tenia "ni cœur ni entrailles". Va ser el meu darrer acte d'ètnografia. Aquella resposta clara i contundent em causà una gran alegria interna. Insisteixo: va ser el meu darrer acte d'ètnografia. En aquell moment vaig pensar que la "boucle est bouclée".

Unes fotografies ben ampliades d'en Bikoe Paul i de Bella Lucie, la seva muller, presidien, ara, la sala d'estar d'aquella casa, com abans m'acollien en les meves breus o llargues estades. Va ser, doncs, sota la seva mirada que vaig aconseguir, ara, el meu darrer acte d'ètnografia.

Foto 14. Bikoe Paul (foto: Oriol Mallart)

En aquelles estades de llavors vaig aprendre moltes coses de la vida quotidiana africana, fins i tot alguna d'exòtica. Havíem quedat amb en Bikoe Paul que hi aniria el dissabte per passar uns quants dies a casa seva. Arribo i a penes hi havia algú. “Tothom és a la selva”, em diu una àvia que s’ha quedat a casa, sense cap dubte, per esperar-me. “A la selva?”, dic jo tot pensant que ja hi era. “Sí, no gaire lluny d’aquí”, precisà l’àvia, “un caçador ha matat dos elefants i la gent ha anat a buscar-ne la carn”. I afegí: “Si vols anar-hi, aquest noi t’hi acompanyarà”. “És clar que sí”, vaig fer jo. I ens posàrem en camí. Aquell “no gaire lluny d’aquí” va resultar una mica relatiu. Però a mesura que ens hi apropàvem anàvem sentint, més clares, les veus de la gent. No eren dos els elefants. Eren tres, un mascle, una femella i un elefant petit, evidentment, ben ajaguts per terra, mostrant la carn viva, almenys a nivell del ventre. Al cap d’una estona d’haver arribat, els que es dedicaven a escorxar els paquiderms ens pregaren d’allunyar-nos una mica. Amb el matxet en direcció vertical cap avall, el clavaren a ple ventre i es produí a l’instant una lleu explosió acompanyada de l’expulsió de tots els gasos pudents que omplien el ventre d’aquells elefants. Passat aquell moment, aquell tros de selva es transformà en una mena de mercat, on s’omplien les paneres de carn. Jo també vaig comprar-ne un bon tros i,

com a torna, el caçador em regalà una de les potes de l'elefant petit. Vaig enviar-ne una part a Aseng-Bede. Durant aquella estada, en aquell veïnat en totes les cuines s'hi sentia olor de socarrimat i de carn fumada.

En aquell temps de la meua vida encara tenia l'esperança de refer d'alguna manera el món a la llum de l'evangeli. Potser no sabia ben bé com, però m'ho creia. I per un moment fins i tot vaig creure que l'ètnologia em podria ajudar a veure-hi clar. Pensava que en les maneres de fer i de pensar d'aquell poble, Déu ja s'hi havia manifestat. L'ètnologia m'ajudaria a trobar-hi les seves petjades. Ho pensava, ho escrivia. De Kribi a Nsola va haver-hi una nova alenada. El temps de la ruptura encara no havia arribat.

Aquesta vegada em trobava en el veïnat de Bikoe Paul amb l'Angeleta i la Neus. Volien conèixer de prop la vida quotidiana de les dones africanes. En Bikoe Paul, el meu mestre, va facilitar-ne les coses. Anaven per les cuines a veure com guisaven; a les plantacions; a la pesca *alog* reservada a les dones i que ara, quaranta-cinc anys més tard, en Ricardo Íscar seria autoritzat a filmar-la amb les dones del mateix sotsllinatge, unes altres. En caure la tarda llegíem Teilhard de Chardin, potser el seu *Fenomen humà*, no ho recordo. El comentàvem. El seu pensament ens obria les portes vers una altra manera de veure el món, més exaltant que la canònica. Aquelles formes de vida humana que teníem davant nostre prenien un altre sentit.

M'hi trobava bé, a Duma.

MARIA BEFLAWA
MARIA DE LES FLORS

Era la muller del meu homònim Nlomo Louis, vivien a Mvondo, al costat de la casa de Mba Mercel, el cap del sotsllinatge Mba. El sobrenom de Be-flawa l'hi vaig donar jo. De fet, és un derivat de l'anglès *flowers* assignat a la classe nominal dos que li dóna el plural *be-flawa*. De fet, el nom derivat ja existia en el llenguatge corrent.

Foto 15. Maria de les Flors tocant les maraques a l'església de Nsola (foto de l'autor)

Aquell sobrenom va arrelar. Tothom l'anomenava Maria de les Flors. Era una dona amb molta personalitat, que la posava de manifest dansant amb una maraca de cistelleria a cada mà, que sacsejava rítmicament. Però el que la feia més singular era aquella mena de capell format per un tou vegetal que, posat sobre el seu cap, servia de base d'un gran pom de flors de color vermell que es posava els diumenges per anar a l'església i allí, al costat dels tamborinaires, dreta i de cara als assistents, vestida sempre de blanc, sacsejava les seves maraques i imprimia al seu cos uns moviments de dansa que s'encomanaven a tothom. Maria Beflawa s'expressava així. Era una dona de poques paraules. La rítmica de les seves maraques, l'estètica, senzilla però singular, del seu capell de flors, l'elegància dels seus moviments, feien d'aquella dona una gran dona, amb tota la seva simplicitat.

NLOMO
UN ANTIC MAQUISARD
PER LA INDEPENDÈNCIA DEL CAMERUN

Durant una llarga temporada, cada dia, en caure la tarda, l'anomenat Nlomo venia davant la meua casa d'Aseng-Bede. S'aturava enmig de l'esplanada que separava les cases de banda a banda de la clariana, i amb un gest marcial entonava l'himne camerunès *Oh Cameroun, berceau de mes ancêtres...* En sentir-lo, sortia a la veranda, prenia el mateix aire marcial fins al darrer verset de l'himne nacional. Després em saludava fent unes reverències amb el cap i se'n anava.

Durant una altra temporada, s'instal·lava al pòrtic d'alguna casa del veïnat i es posava a confeccionar escobres, no les curtes, sense mànec i més tradicionals que emprava la gent, sinó les llargues, amb mànec, seguint el model europeu, poc emprades per la gent. En caure la tarda, venia a casa i em donava les escobres que havia fet: tres, quatre, cinc, segons el dia. Tenia més escobres que brossa per treure. En tenia per donar i per vendre. Quan la gent ens venia a veure, els n'oferíem, com a record de Nsola. Anaven molt bé per escombrar les sales dels hospitals i dels dispensaris dels meus companys i companyes. En donar-me-les, Nlomo gairebé no em deia res. Em mirava fixament amb els seus ulls grossos i vermellosos, potser mirant més enllà. Em somreia, em saludava fent unes reverències amb el cap i se'n anava.

“*Anë akud*”, “està boig”, deia la gent. “No està bé del cap”, diríem nosaltres. “No està bé del cor”, “*abëlä mbe nnem*”, diria encara la gent. El cor era pensat com la seu de l'enteniment. Deien també que havia format part dels maquis que havien lluitat per la independència del Camerun i que la seva bogeria li venia de llavors. Devia ser un home lúcid, en aquells temps. Es deia també que la seva follia li venia d'haver fumat molta *banga*, *chanvre* o *cannabis*. En tot cas, és així com s'interpreten certes formes de bogeria, una interpretació que no té res a veure amb la bruixeria, com podrien ser aquelles altres que tracten els grans medecinaires.

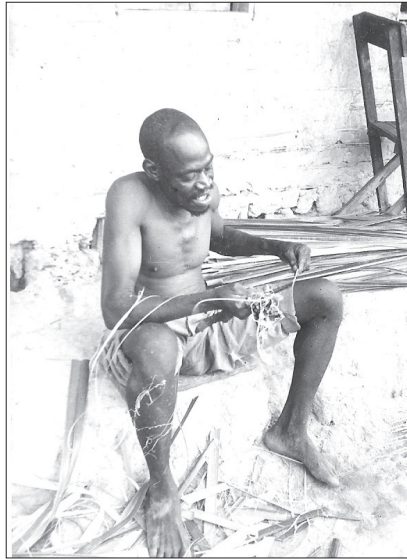

Foto 16. Nlomo fent escombres (foto de l'autor)

Nlomo era un malalt mental pacífic. Feia la seva vida, vivia al marge de la gent però no era rebutjat per ningú. Si entrava en una casa a l'hora de menjar se li donava un plat. Molt sovint anava a dormir a les cases comunes o a les capelles que sempre romanien obertes.

Aquells ideals d'un Camerun lliure i independent s'havien esfumat amb el consum d'aquella planta que potser li donava el coratge o li feia oblidar la sang i la mort que ben segur envoltava aquell seu present. Potser de tot allò n'havia quedat només aquell himne del Camerun que, ara, cantava en caure la tarda i que inconscientment el transportava al seu campament dels maquis d'un altre temps on intentava lluitar per una terra lliure del poder dels blancs. Per què venia a cantar-me'l a mi aquell *Oh Cameroun, berceau de mes ancêtres...*?

ZAMA VINCENT
UN BON REMEIER, UN GRAN AMIC

La seva germana es deia Magdalena. Col·laborava amb la Maria Cinta i l'Angeleta en les tasques del petit dispensari que havíem obert a Aseng-Bede. Donava injeccions, feia les primeres cures, aprengué a fer funcionar el microscopi. Sabia el francès. Traduïa. Físicament molt prima. Discreta. Tenia un aire trist. Era mare d'un fill que no tenia al costat seu. Potser per això tenia aquell aire. La família havia decidit enviar-lo a la ciutat d'Edea, on uns parents —no recordo el grau de parentesc— en tindrien cura. Potser per donar-li l'oportunitat de reeixir vivint en una ciutat.

En Zama Vincent havia viscut i treballat a la ciutat de Duala. Tornà a Nsola després de la mort del seu pare. Era el fill gran, havia de succeir-lo. Ell i la seva família vivien al costat mateix de l'antiga església i de les escoles de la Missió, al peu de l'actual terreny de la Missió. En arribar jo a Nsola, ell ja hi tornava a ser. Després de celebrar el ritual *tsoo*²⁷ edificà el seu nou vilatge una mica més enllà, allí on viu ara. Era una exigència d'aquell ritu. Durant la seva celebració, ell i la persona que el dirigia em convidaren per anar a plantar un *ayang* en el lloc de la futura construcció.

Un vilatà com tants d'altres. Com gairebé tots els evuzok, tenia la seva plantació de cacau. Practicava la caça i preparava el camp de les seves espeses. En tenia tres, l'Emma, la Rosalia i la darrera anomenada Ernestine. Però, a més a més, practicava la medecina. Era un *mbòmebala* o un *mod mebala*, un 'home dels remeis', un remeier, com diríem nosaltres. Quan vaig arribar a Nsola devia tenir la meua edat. Ens hem vist fer-nos grans. Les nostres vides s'han anat entrecreuant. En alguna de les meves estades, ens ho dèiem: "ens fem grans". En la darrera, va ser ell qui ens va donar (a mi, a l'Oriol i a la Myriam) la benedicció en el ritu d'acomiadament. Era el més vell. Tinc una fotografia antiga, en què en un ritu semblant ell hi era com un simple espectador. Era molt jove. Amb el pas del temps, en Zama Vincent ha esdevingut un *nyamodo*, un *nyamodo mvie*, un home fet, un

27 He tractat d'aquest ritual en *El sistema mèdic d'una societat africana* (Institut d'Estudis Catalans, 2008), primer volum, p. 386 i ss.

home important, per l'edat, és cert, i en conseqüència, per la seva posició genealògica; però també pel seu seny i per tota la seva saviesa acumulada, sobretot pel que fa l'univers vegetal. “Els arbres”, em deia un dia, “són els meus amics, cal escoltar-los i fer amb ells el que et diuen”.

Ben aviat es convertí en el meu mestre i amic. M'ensenyà moltes de les coses que he après del món vegetal evuzok. Ell les havia apreses sobretot de la seva mare, però també d'altres persones. A mesura que jo anava rebent receptes de curació d'altres remeiers, en parlava amb ell, sobretot pel que feia a les plantes remeieres esmentades en aquelles receptes. Un dia em va deixar bocabadat. M'ensenyà una llibreta²⁸ en què hi havia anotat en llengua ewondo unes 75 receptes tot dibuixant de vegades les plantes assenyalades i lliurant algunes notes com ara el nom de la persona que li havia transmès la recepta i la data de transmissió. En vaig poder fer una fotocòpia. El vaig traduir i fer-ne un estudi detallat que es va publicar primer en francès i després en català, tot reproduint el manuscrit. Li ho vaig dir a en Ricardo Íscar. Hauria estat bé que en el seu documental, en un pla només, un pla, aparegués la imatge d'aquell manuscrit. Per mostrar cinematogràficament que aquests remeiers que han rebut el seu saber oralment, avui, a més de transmetre'l de nou amb la paraula, en reten compte a través de l'escriptura. Crec que aquest pas és important, sobretot quan es fa per iniciativa pròpia. En el nostre món occidental, un manuscrit d'aquest ordre seria preciosament conservat en les nostres biblioteques. El manuscrit d'un remeier africà no mereixeria la mateixa atenció? En tot cas, per a mi, sí. M'atreviria a considerar el manuscrit de Zama Vincent com un document que podria esdevenir un clàssic de la medicina africana, marcant el pas de l'oral a l'escrit, i escrit, a més a més, en la seva llengua pròpia. Un tresor.

En Pla escrivia sobre els seus *Homenots* referint-se a homes importants. En Zama Vincent n'era un. Un metge naturalista, es diria aquí entre nosaltres. No m'agrada la paraula *curandero*. Jo en dic simplement un remeier. Aquesta paraula s'escau millor a la manera com són designats, anomenant-los *mod mebala*, que, com ja hem dit, literalment vol dir 'l'home dels remeis'.

28 Examino i reproduïxo tota aquesta llibreta a *Médecine et pharmacopée evuzok* (Laboratoire d'Ethnologie et de Sociologie Comparative, Nanterre, 1977), pp. 137-209 i 229-235, i a *El sistema mèdic d'una societat africana* (Institut d'Estudis Catalans, 2008), segon volum, p. 807-859.

Els meus anys de jubilat m'han permès entrar en contacte amb la "Catalunya profunda", segurament, no més ni menys profunda que altres terres de l'Estat espanyol. En les converses ordinàries i quan fa el cas, vull dir, quan la conversa giravolta sobre els immigrants africans que viuen a Olot, el grau limitat d'intel·ligència d'aquella gent és sovint invocat com a argument que explicaria per què "no se n'han sortit" i han de venir a treballar a casa nostra. En aquestes circumstàncies, quantes vegades he pensat en el seny i la saviesa de personatges com Zama Vincent!

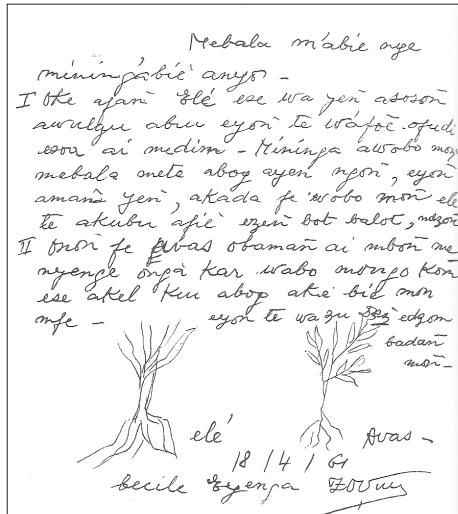

Foto 17. Plana del manuscrit farmacològic escrit en ewondo per Zama Vincent (foto de l'autor)

Foto 18. Zama Vincent purificant el meu cos amb la sang de la cabra sacrificada en el ritu d'acomiadament *eva metyè* (2006) (foto: Oriol Mallart)

Ja fa dies que vaig escriure aquestes ratlles. Avui he visionat el clip que Ricardo Íscar ha dedicat a Zama Vincent, curant, conversant amb altres remeiers, ensenyant alguns arbres. Aquelles imatges m'han commogut. Potser ha sigut el seu aire trist, cansat, desencisat dels efectes de la modernització, en què al cap de tants anys i potser de tantes promeses tot ha quedat pitjor que abans. Les imatges de Ricardo Íscar mostren aquell poblet que jo vaig veure construir després del ritu *tsoo*, com una exigència ritual, ara fa més de quaranta anys. Potser entremig d'aquelles plantes deu haver-hi algun rebrot de l'*ayang* que vàrem plantar plegats. I al final d'aquell clip, Zama Vincent d'esquena, va caminant ajudant-se d'un bastó. Un savi que se'n va. Un homenot que roman, si més no, en el meu record.

NGONDANG BRUNO,
GRAN CATEQUISTA, I EL SEU FILL ZIBI ANGELBERT, MESTRE

Vivien a Kamelon, al peu mateix del camí que portava al terreny de la missió, al davant de les escoles catòliques. En una clariana que també servia d'esplanada per a un mercat, els diumenges, després de missa. Uns mercats que prenien tot l'aire d'aquells rengs de pagesos al voltant dels nostres mercats tancats. Arran de terra, sense taulells. Mesures de cebes molt petites; ampolles d'oli dels fruits mantegosos d'*adjab*, molt perfumat. Moltes olors de productes locals. Gent endiuemenjada: colors virolats.

Papà Bruno, com solia anomenar-lo, era una persona gran, un *nyamodo mvie*; cabells blancs, molt espessos; ulls groguencs, d'alguna malaltia del fetge mal curada, ell que una vegada va comunicar-me un remei per curar el seu principi anomenat *tsit*; cara arrugada, cada arruga molts anys de saviesa acumulada; mans aspres de tant entrecreuar lianes i fer cistells. No era medecinaire, ni cisteller d'ofici. Sabia curar alguna malaltia, per als seus, per al veïnat; sabia fer estris d'artesanía per a tots aquells que li ho demanaven: cistells per transportar queviures i llenya per al foc, xarxes de pescar. Una economia de bescanvi, segurament, potser amb alguns francs entremig.

Era una persona seriosa. No recordo cap esclat de riure seu. Tenia un aire reflexiu, mesurava bé les paraules que deia. No era gaire parlador, però sí un bon orador. M'agradava escoltar-lo. Moltes vegades li deia de predicar durant la missa, en lloc meu. Improvisava. Potser improvisava els mots però no allò que volia dir, el contingut, el que portava dintre seu. Era una persona respectada, escoltada. Moltes vegades l'havia posat a la gent de casa nostra com a exemple d'una persona que sabia parlar en públic sense pors, sense entrebancar-se, lligant bé les idees una darrera l'altra i sobretot amb convicció gens afectada. Dels quatre o cinc catequistes que hi havia en tota la regió, ell n'era el cap. Com tots, dirigia les pregàries a l'església o esglesioles dels quatre punts estratègics que la Missió tenia quan el capellà no hi era, batejava en cas de perill de mort. L'església colonial estrangera havia ben quadriculat l'espai per portar a terme la seva evangelització. Ah!

I ara ens queixem quan els musulmans volen construir una mesquita sobre el nostre territori!

Ngondang Bruno no sabia parlar francès, ni llegir-lo i encara menys escriure'l. Potser es diria que era analfabet, no sabia la llengua oficial, però, en canvi, sabia llegir bé la llengua ewondo, com la gent de la seva generació ho havia après a l'escola durant la colonització alemanya. Ho he dit abans. Sabia també fer parlar el tam-tam i entenia els missatges que els homes s'enviaven. Aquesta forma de comunicació encara es feia en aquell temps en què jo vaig viure entre ells, sense entendre aquells sons que resonaven entre clariana i clariana. Llavors, l'analfabet era jo.

Foto 19. Mercat de Nsola 1964 (foto de l'autor)

Moltes vegades m'havia preguntat: “Per què no ordenar-lo capellà? Per què l'Església exigeix o permet que siguin uns estrangers anomenats missioners els que es facin càrrec del destí cristià d'aquelles comunitats?”

Estava casat i tenia dos fills. Zibi era el més gran. Estava ja casat quan vaig arribar a Nsola. Ajudava el seu pare en les tasques de l'església. Quan en aquell racó de món no hi havia capellà (jo vaig ser el primer), el gran catequista s'encarregava de reunir els cristians i de fer el que se'n deia una

“missa seca”, que consistia a llegir totes les lectures i pregàries d’una missa menys les paraules de la consagració.

Foto 20. Ngondang Bruno (foto: B. Amat)

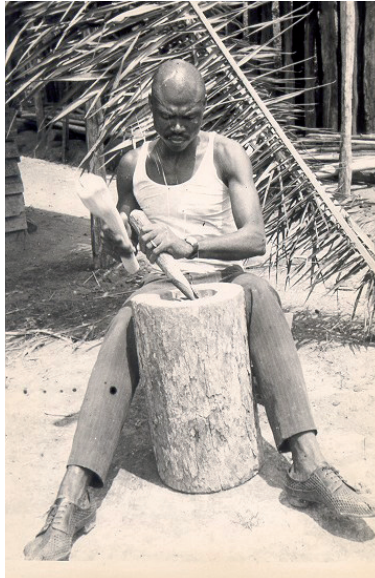

Foto 21. Zibi fent una mà de morter (foto de l'autor)

Foto 22. Innovacions litúrgiques: el baptisteri de Nsola: una gran carbassa feia de pila baptismal (foto de l'autor)

La família tenia una petita plantació cacauera, com la majoria de les famílies d'aquella regió. Havia vist en Zibi ajudar la seva dona en les tasques del seu hort familiar, trencant així una norma que establia una divisió sexual del treball. Era un bon senyal. De vegades ajudava els mestres de l'escola de la missió. Tenia el certificat d'estudis del curs *moyen II*. Vàrem aconseguir que el bisbat el contractés com a mestre de l'escola. Ho feia bé. Dirigia els cants de l'església. Ho feia encara millor. En aquell temps tot es feia en gregorià i, per tant, tots els cants eren en llatí. Amb ell vàrem introduir a l'església la llengua ewondo, ritmes africans, instruments de música local... En Zibi m'ajudà a traduir el text de la missa i a fer certes adaptacions litúrgiques. En aquella època, molts capellans africans joves clamaven la necessitat de certes adaptacions i en aquest sentit compongueren molts cants litúrgics inspirant-se en ritmes africans tradicionals. Amb en Zibi i el seu pare els vàrem fer arribar fins a Nsola, aquells cants. A poc a poc, les misses prengueren un aire festiu: la Maria Beflawa amb les seves maraques, l'Elizabeth Ngamugu amb la seva doble campana, en Bikoe Laurent amb el seu tam-tam, el seu germà Albert amb el seu tambor... El ritme s'encomanava a la gent. De cop, més d'una persona es posava a ballar i s'enlairava un xiscler d'acclamació (*oyenga*) per la paraula dita o cantada com a senyal de l'emoció sentida. En Zibi s'havia après el cant de la Passió²⁹ en una versió de música ewondo en què ell feia de solista i el poble cantava fent de poble. I quan narrava que Jesús expirava en la creu, el tam-tam de

29 Segons Pius Amugu, Arxiu: CD àudio 3.9.1.

mort ressonava fins fer esglaiar tots els presents. Jo crec que tots plegats contribuïrem a fer una missa menys llatina, però...

Quan l'editorial Estela em va publicar el meu primer llibre, *Etnologia i pastoral*, vaig voler que aquella fotografia en què es veia Ngondang Bruno brodant un cistell estigués a la portada. Per a mi tenia un sentit. Volia ser el símbol d'una ruptura. Persones com elles em van ajudar a fer-la. Aquells anys de Nsola, efectivament, van ser uns anys de ruptura, però també uns anys d'obertura vers altres horitzons. Dos processos vitals que es varen anar desconstruint i construint lentament, el segon il·luminant el primer, donant-li les seves raons. Ngondang Bruno, Zibi Angelbert i moltes altres persones m'ajudaren, sense saber-ho ells, potser sense voler-ho, a ser infidel a l'Església, però a ser fidel a aquell poble al qual pertanyien.

BEKONO MARGARIDA
UN DOL ENCARA NO ASSUMIT³⁰

Any 1996. Sóc a Nsola.

Aquest matí han vingut dos homes a saludar-me. Vénen del cantó de Kpwa. Viuen una mica més enllà de Nkol-Nget. Anant cap a Melondo, un cop travessada la riera de Kpwa, el camí gira bruscament a la dreta i després de passar dues files de cases, s'enfila escalonadament fins al cim de Nkol-Nget, el Turó Cruel, on fa anys les bardisses deixaven entreveure les runes d'unes cases abandonades.

“Ara”, em diuen els meus visitants, “ja no en queda res. Aquell turó es confon amb la selva.”

El que sí que ha quedat, en canvi, és el record dels fets que van donar-li el nom. Fa anys, en aquell lloc, s'hi va penjar un home. Per als evuzok el suïcidi és considerat com un acte antisocial contaminant. Aquell turó esdevingué un lloc maleït, negat a la vida social. Per protegir-se, els seus habitants l'abandonaren i anaren a viure en un altre indret.

Aprofito l'avinentesa per preguntar als meus visitants si havien conegut una tal Bekono Margarida. Sabien qui era. En les meves notes de terreny i en els meus records, hi havia un buit que, aquesta vegada, semblava estar disposat a omplir: sí, d'una banda, no havia oblidat mai les circumstàncies de la seva mort, de l'altra, havia oblidat completament les de l'enterrament.

Quan la vaig conèixer, Bekono Margarida devia tenir uns quaranta anys. Era una dona alta, plena, robusta. Una matrona que vessava humanitat per tots cantons. Invariablement portava un vestit de colors violats, ample i acampanat fins als peus, confeccionat seguint sempre el mateix patró. Quan per primera vegada vaig aturar-me a casa seva, el ventre arrodonit que darrere l'amplària del seu vestit es deixava endevinar va fer-me pensar que estava embarassada. Vaig ficar els peus a la galleda. No ho estava. Tenia un tumor al ventre. M'hauria volgut fondre. Aquella planxa,

30 Vegeu Lluís Mallart, *Okupes a l'Àfrica* (Edicions La Campana, 2001) p. 120.

però, va ser l'inici de la nostra relació. Cada vegada que travessava aquella clariana entrava a la cuina que compartia amb la seva germana. Era una casa cuina que feia de bon aturar. La seva clariana quedava a quatre passos d'aquell poblat maleït i abandonat de Nkol-Nget. El record inevitable d'aquell tràgic esdeveniment s'esfumava en arribar a casa seva.

No és que volgués reparar la meva relliscada, que, d'altra banda, ja tothom havia oblidat, però aquella anomalia patològica no em deixava indiferent. A ella, en canvi, no semblava amoïnar-la gaire. En tot cas, no me'n parlà mai. Sempre l'havia trobada fent una vida normal: dreta, al peu d'un morter i amb el piló enfilat entre les mans; asseguda, damunt d'un petit escambell espelofant granes de carbassa o trinxant fulles de mandioca, disposada sempre a deixar les seves tasques casolanes per encetar una conversa amb aquell vianant que s'asseia davant seu en un costat de llit. I en aquelles converses, mai un plany, mai un simple complaure's parlant de si mateixa i del seu mal. Potser, en el fons, Bekono Margarida no es considerava del tot malalta. Pensava que aquell era el seu destí. Potser era jo que la mirava com si ho estigués. Tots sabem que una persona pot estar malalta sense sentir-s'hi ni ser considerada com a tal pels altres, i a l'inrevés. La tranquil·litat d'aquella dona davant del seu tumor o el que fos contrastava, doncs, amb la meva preocupació. Patia per ella però segurament no compartia la seva situació subjectiva, la contemplava d'una manera diferent. Havia estat educat seguint els principis d'un cert humanitarisme occidental. Era fill de la meva cultura. Una cultura que, a més a més, havia assolit un coneixement mèdic tan perfeccionat que ens feia pensar que tothom hi tenia dret i que, per tant, calia fer arribar els seus avenços a tots els homes i dones del planeta. Un dia, en una de les meves anades cap a Melondo, vaig abordar el problema:

"Margarida", vaig dir-li, "aquesta «cosa» que tens en el ventre no m'agrada... N'he parlat amb els metges de l'Hospital de Ngovayang i m'han dit que voldrien veure't, que potser amb una operació podrien curar-te..."

Per parlar d'"operació" vaig emprar l'enunciat ewondo *sal abum*, que vol dir 'tallar de dalt a baix el ventre'. No havia inventat res. Era així com es parlava d'aquest acte terapèutic, amb un realisme cru que nosaltres, en el llenguatge quotidià, hem suavitzat, reduint l'acte de tallar o d'obrir a una operació o a una *intervenció* quirúrgica, uns conceptes més neutres que no especifiquen la natura de l'"obra" que suposa aquest acte terapèutic.

En aquella conversa hi estava present la seva germana. En sentir les meves paraules, es van mirar l'una a l'altra. El moviment ben compassat

que Bekono Margarida imprimia a la pedra de moldre es va aturar de sobte. El ritme de la conversa s'estroncà. Un silenci, molt breu, però suficient per intuir que la meua proposta els venia molt de nou. Com si es tractés d'una possibilitat amb la qual no havien pensat mai. Segurament, vaig dir-me a mi mateix, per raons materials: l'hospital quedava molt lluny, hi havia problemes de transport... i tothom sabia que, encara que els preus fossin mòdics, en aquell hospital privat de la Missió calia pagar. Així, doncs, pensant que el poc entusiasme que manifestaven a la meua proposta podia explicar-se per aquestes raons, vaig afegir ràpidament: "No us preocupeu pels diners, jo em faré càrrec de tot."

Cal dir que érem "bones persones" i amb els meus amics de l'Hospital de Ngovayang havíem decidit de compartir les despeses. Cal dir, també, que és difícil desempallegar-se de la nostra prepotència, que ens fa creure que som capaços de resoldre tots els problemes i de la nostra visió de les coses que ho redueix tot a problemes d'ordre econòmic, tècnic o material.

Segurament, aquell poc entusiasme no es devia a una qüestió econòmica. Hi havia, sense cap dubte, altres aspectes que en aquell moment era incapaç d'entendre: la necessitat de resoldre d'alguna manera el problema intel·lectual que podia suposar el pas d'un sistema que implicava una certa visió del món i de la persona a un altre que podia prescindir d'aquesta visió per considerar-la científicament no pertinent; la necessitat d'una discussió i decisió familiar; la necessitat d'arribar a la convicció que aquell estat seu era una anomalia i que només podia resoldre's fent ús d'aquella medicina estrangera.

Per a nosaltres, l'acte terapèutic d'obrir el cos i extirpar un tumor maligne no planteja (actualment) cap problema d'ordre filosòfic. Per als evuzok, en canvi, podia plantejar-ne un de relacionat amb la seva manera de concebre la persona humana. De la mateixa manera que els metges hipocràtics havien elaborat una teoria humoral i consideraven que la manca o l'excés d'un humor o d'una de les seves qualitats podia engendrar la malaltia i fins i tot la mort, els evuzok han elaborat una teoria sobre la persona humana, segons la qual l'ablació d'un dels seus principis constitutius, l'*evu*, concebut com un òrgan intestinal, causaria irremeiablement la mort de la persona. Els evuzok saben, d'altra banda, que aquesta manera de concebre la persona no és compartida pels blancs i temen que, en una operació quirúrgica, el cirurgià europeu, incapaç d'identificar aquell principi vital, l'extirpi pensant que extirpa un tumor o un quist.

Evidentment, Bekono Margarida i la seva germana van ser molt discretes. No van insinuar res de tot això. Van donar-me les gràcies i van afegir que ja s'ho pensarien.

Al cap d'unes setmanes, vaig rebre la visita de la germana de Bekono Margarida. Va comunicar-me que la família s'havia reunint i havia acceptat la meua proposta. No vaig voler indagar com s'havia arribat a aquell acord.

Des d'aquell moment, vaig posar-me a preparar el trasllat de Magarida a Ngovayang. Els metges de Ngovayang aprofitarien l'estada d'un cirurgià experimentat que hi estava de pas per fer aquella operació. El cotxe de l'hospital recolliria la malalta en el darrer tram de la carretera. Els metges van confirmar la necessitat d'una intervenció quirúrgica per extirpar aquell tumor. I així es va fer.

Al cap d'una setmana, vaig rebre un missatge de l'Hospital de Ngovayang. L'operació havia anat bé però en la fase post operatòria, Bekono Margarida havia tingut un problema cardíac i s'havia mort.

Aquell vespre, des de la meua clariana d'Aseng-Bede, vaig sentir el tam-tam que, de clariana en clariana, anunciava la seva mort.

Durant molts anys, els seus compassos han ressonat a les meves orelles.

Els dos homes de Kpwa em recorden que Bekono Margarida no fou enterrada a Kpwa. No va ser possible transportar les seves despulles. Fou enterrada en el cementiri de la Missió de Ngovayang.

Fins avui, el meu conscient no haurà volgut saber-ho. Potser havia arribat el moment d'acceptar una mort de la qual em sentia culpable.

Encara avui m'ha sigut dolorós recordar aquests fets. No sé gaires coses més de Bekono Margarida. Tinc la seva veu enregistrada. Forma part dels meus arxius digitalitzats.³¹ M'ha sigut més dolorós encara escoltar-la de nou. Devia ser en una vetlla a la seva clariana. Explica algunes rondalles. La seva veu, almenys, ha quedat com *viva* en aquells arxius.

Permeteu-me, benvolguts lectors, que almenys en el meu imaginari consideri Bekono Margarida com una donassa que amb la seva mort no volguda per ningú va ajudar-me a minvar la meua prepotència d'Home Blanc per més benintencionada que fos.

31 Arxius: CD àudio 2.1.11 pistes 01, 02 i 03. Arxius: CD data A-17: 210-227 i 234-241.

SIMA JOSEPH
I LA SEVA ESPOSA NNANA SUZANNA

Jo penso que en el camp de l'etnografia hi ha uns fets més etnogràfics que altres. I fins i tot alguns que no ho són, etnogràfics, encara que es tenen com a tals. Em refereixo a aquells fets, potser “caçats al vol” com he dit algunes vegades, que de cap manera no han sigut provocats per l'etnògraf. En general, les anomenades “histories de vida” són una mena de *memòries orals* provocades pels etnògrafs.

En les meves *memòries* escrites, aquestes planes podrien ser-ho, intento fer *memòria* de la *vida*, almenys en alguns aspectes essencials, d'alguna d'aquelles persones que es creuaren en el meu camí com a missioner i com a etnòleg entre els evuzok. No estic fent etnologia, encara que no paro de referir-m'hi. Són *exercicis* molt diferents. Entre els meus documents en tinc un que s'escau perfectament a la meva concepció d'acte etnogràfic “pur” precisament perquè potser no n'és un. Vull dir que aquell acte es va produir al marge de qualsevol demanda de l'etnògraf. I fins i tot el podríem considerar com una *història de vida*, però no etnogràficament parlant, sinó realment parlant. Una breu *història de vida* que va ser dita i escrita seguint aquells criteris que la societat considera importants, almenys, en el moment en què hom veu la mort apropar-se.

Es tracta de la traducció d'un text dictat en ewondo per Joseph Sima i escrit per Nkoa Joachim. És un escrit amb les paraules d'acomiadament al seu poble, poc abans de morir-se. En aquest text, Joseph Sima ens dóna les fites que ell considera més importants de la seva vida. Ens ofereix, doncs, una mena d'*història de vida* dirigida als seus, no a l'etnòleg i encara menys al missioner. En la seva breu narració, ens diu quines van ser les coses més importants de la seva vida. La tradueixo per fer veure de quina manera els evuzok poden parlar de si mateixos en un moment tan important com aquest:

Vida de Joseph Sima Nkoa.

El meu pare es deia Nkoa Nkee.

Nkoa Nkee es va casar amb una noia del clan Yanda, de Mfida, que es deia Ngonomessi.

Nkoa Nkee va tenir set dones. Ngonomessi va ser la tercera.

Nkoa Nkee va ser el pare de dinou fills, nois i noies.

Ngonomessi en va posar al món dotze, nois i noies.

Jo sóc el cinquè fill eixit del ventre de Ngonomessi.

El meu pare, Nkoa Nkee, va morir-se quan jo tenia nou anys. Després vaig anar-me'n a viure al poble de la meva mare, Ngonomessi, a Mfida. Allí tothom va tenir una bona cura de mi. Vaig arribar-hi quan tenia tretze anys. Llavors vaig ser iniciat al ritu *so*. Vaig començar a anar a l'escola quan tenia catorze anys, l'any 1911. Vaig ser batejat l'any 1912 a la Missió de Minlaaba. En aquell temps vivíem a les terres del sotsclan Akongo. Les deixàrem i vinguérem a construir un nou poblat a Melondo-Evuzok, l'any 1915, quan jo vaig deixar d'anar a l'escola, ja que era massa gran.

Llavors vaig casar-me amb una noia del sotsclan Atangana-Mbala, anomenada Mfege. Vaig casar-me amb ella a l'església l'any 1918.

Vaig anar a treballar a Douala, a Menoga, on vaig viure dos anys. Amb la meva dona, Mfege, vaig posar al món dotze fills. Monique Ngonomessi és la més gran. Vaig engendrar set nois i cinc noies.

L'any 1942 va morir Mfege, al cinquè mes, el dia 31.

Vaig començar el treball de catequista l'any 1922. L'any 1924 era cap de catequistes [de Nsola].

Després de la mort de Mfege vaig romandre viu durant tres anys. Amb ella havia viscut durant 24 anys, sense cap petita baralla als ulls de la gent. Vàrem viure segons ens ensenya l'Església, sense discussions, sense baralles...

Llavors em vaig dir: "em casaré altra vegada a l'Església". Tothom ho va trobar bé.

Després de guardar el dol de la meva dona durant tres anys, vaig decidir, doncs, casar-me de nou. Vaig esposar una dona del clan de la meva dona difunta, una filla de Ndzana Mfege, anomenada Nnana Suzanna. Vaig casar-me a l'església amb aquesta noia del clan Enoa l'any 1945, al cinquè mes.

Amb aquesta dona vaig engendrar nou fills. Només se'ns va morir una filla. Noa Pierre és el més gran. Amb aquesta dona vam fer tot el nostre treball amb un sol cor, sense baralles. La gent ho sap.

Vaig començar a posar-me malalt l'any 1960. Em portaren a Yaoundé. Els remeis no em van servir de res. Vaig anar també a Eseka l'any 1962. Vaig estar-hi dos mesos i tampoc no em va servir de res. A Song-Lipen hi vaig estar igualment un parell de mesos i res de res. A Ebolowa vaig sotmetre'm a tots els remeis possibles i, una vegada més, res de res. Va ser llavors quan vaig anar a Enongal [hospital protestant], on van dir-me que tenia cucs a l'estómac. Allí vaig posar-me una mica bé. Vaig estar-hi dos mesos. Després, vaig tornar a casa.

Vaig passar un any sencer aquí al poble.

De nou, vaig sentir-me una mica malaurat. L'any 1965, el mes de juny, la mateixa malaltia s'apoderà de mi amb molta força. Em transportaren a Douala. Vaig passar-hi tres mesos. Després de tot aquell temps, no vaig sentir cap millora. Vaig tornar al poble.

Suzanna va fer-me tota mena de tractaments, pocions i lavatives. Malgrat tot, la malaltia no em deixava. Ja no em quedaven més forces per anar a Enongal.

Ara bé, durant tota la meua malaltia, jo no he vist cap persona que em volgués fer mal, ni entre els evuzok, ni entre la gent dels altres clans; ni entre els homes ni entre les dones. No conec cap home que em volgués fer cap mal. Tothom sent que s'apropa la mort en el moment del dolor i sent coses estranyes en el seu cos. Si jo hagués vist que algú volia fer-me mal, us ho hauria dit. Si algú ha volgut la meua mort, ell mateix ho sap. Es podrà amagar als ulls dels homes, però no als ulls de Déu.

El capellà va donar-me el sant crisma el mes d'agost, el dia 2 de l'any 1966 [devia ser jo].

Heus aquí la llavor-humana que he deixat aquí a la terra pel meu esforç:

Els fills que deixo aquí, al meu poblat, són 12, nois i noies.

4 de casats. Els seus fills em pertanyen.

Els meus néts sumen 27, incloent tant els que estan aquí com els que estan escampats una mica pertot arreu.

La llavor humana que he creat entre fills i néts suma 37, més la meua dona i l'esposa del meu fill. Per tant, la meua herència és de 39 persones, sense comptar els que ja han mort.

La meua dona i jo vàrem fer dos camps de cacau: un a Kamba i l'altre a Bokasi.

Jo penso que és una cosa bona que ara doni la benedició a tota la meua família, ja que estic a punt d'anar-me'n. He cridat tot el sotsllinatge Ekoana. Jo dono la meua benedició a tots els que deixo perquè visquin en pau. Us parlo com una persona gran del sotsllinatge Ekoana: us dic que només aquells que posseeixin la saviesa seran feliços.

Estic a punt de deixar-vos, de deixar a tots els membres del llinatge Ngonono. Dono la meua benedició a tot el llinatge Ngonono, a tot el sotsllinatge Sima, al sotsllinatge Awumu. En aquest moment, doncs, us beneixo, a tots els que sou aquí i a tots els que no hi són. Us ho torno a dir:

Aquells que no posseeixen la saviesa no seran feliços.

Aquells que no posseeixen la saviesa no seran feliços.

Aquells que no posseeixen la saviesa no seran feliços.

Aquest personatge venerable em va rebre moltes vegades a Melondo, al seu veïnat, construït al costat de la capella de la Missió. Em guiava casa per casa quan feia el plànol dels veïnats d'aquella zona. Malgrat la seva

professió de fe cristiana... i potser no “malgrat”, sinó fins i tot avenint-se a ella, es devia sentir incòmode quan vaig proposar construir una escola nova sobre els terrenys propietat de Ngono, que me'ls havia ofert. Així, en temps de les pluges, els alumnes no haurien de veure's impossibilitats de travessar el riu per la seva crescuda. Ignorava que Ngono era acusat per la població de posseir el *kong*, un principi malèfic que poden manipular les persones que tenen un *evu* negatiu. Sima Joseph devia compartir totes aquelles formes d'interpretar certs fets encara que l'Església oficial ho considerés com una manera de pensar i obrar pagana. El seu testament o les seves paraules d'acomiadament respiren aquestes creences. No vol que la seva mort pugui ser interpretada com el resultat d'un conflicte amb els membres de la seva família o del seu clan.

En morir-se, la seva dona, Nanna Suzanna, potser pels seus anys i el seu prestigi com a remeiera, prengué realment la direcció de la seva família. Esdevingué la persona més escoltada de tot el seu llinatge. Vaig descobrir els seus coneixements de remeiera, un dia que es proposà acompanyar-me fins a Nkolombog. Travessàrem un bon tros de selva plegats, un dels trossos més feréstecs i més solitaris del país evuzok. Pel camí, m'anava mostrant arbres i herbes. Ens aturàvem. Escrivia les seves paraules en una llibreta petita. Evidentment, encara la conservo i no em costa gens trobar-la entre els meus papers. Bé, puc dir que no em costa gaire trobar qualsevol dada del meu treball de camp. És cert que amb el temps he après a ordenar-les i a classificar-les, però després les he utilitzades tantes vegades que no em costa gens saber on es troba la dada que cerco, i ara que estan totes digitalitzades, encara menys. Molts dels seus ensenyaments han sigut publicats a *Médecine et pharmacopée* i en el segon volum d'*El sistema mèdic d'una societat africana*. Una investigadora del CNRS, Françoise Vincent, em va demanar alguna fotografia per publicar un llibre seu (*Tradition et modernisme*). En tenia una de Nanna Suzanna. La van fer servir per posar-la a la portada. En fer-ne una segona edició, vaig enviar l'exemplar de la primera a un fill seu, en Christophe Kpwama, que era religiós de la Congregació del Sant Esperit i amb qui mantinc relació per Internet. No el conec personalment. Bé, quan jo corria per aquells mons de Déu, ell era un vailet. En un dels dossiers meus escrivia el seu nom dient simplement “*mòngò*” (‘infant’).

En el llibre *Sóc fill dels evuzok*,³² parlo d'un fet en què em semblava que es posava de manifest l'autoritat i el prestigi de Nnana Suzanna, fins al punt que la feia capaç d'enfrontar-se a la societat masculina. Em referia al cas d'un ritual fallit "oficialment" a causa del mal temps, però aquesta circumstància meteorològica exigia altres explicacions. Copio el que escrivia:

De retorn, vaig fer el viatge amb algunes persones que aprofitaren el meu cotxe per tornar a casa. Entre elles hi havia dues dones que, com tothom, havien seguit fil per randa el desenvolupament d'aquell *esye* fallit. Els ànims dels meus viatgers estaven molt caldejats. Deien que el fill d'Akoa Ignace era víctima d'una conspiració; que era una gran persona, un home "tranquil" i de caràcter "dolç" i que calia "donar-li de nou la vida". Es lamentaven d'haver estat enganyats. Asseguraven que Akoa Ignace havia fingit celebrar un *esye* per donar la vida a Amugu Paul quan realment el que volia era la seva mort. En aquesta conversa, sacsejada pel moviment del cotxe i interrompuda cada dos per tres per les paraules excitades dels uns i dels altres, van formular-se greus acusacions contra Akoa Ignace, el pare del malalt, i Etundi Etundi Ambroise [el portaveu dels evuzok].³³ Una vegada més aquest darrer quedava malparat. La persona que parlava amb més virulència contra ell era Nnana Suzanne, una vídua del llinatge Ngono que tenia una gran reputació pel seu saber mèdic, i de la qual es deia que era capaç de «veure» el que passava en el món de la nit sense anar-hi. Segons aquesta dona, Etundi Etundi i Akoa Ignace posseïen un *evu* antisocial. "Per què", es preguntava referint-se al primer, "no ha vingut a l'*esye* del fill del seu millor amic...? No s'hi ha atrevit... No s'hi ha atrevit... Sabia massa bé que tots l'acusaríem...!"

Nnana Susanna parlava molt segura d'ella mateixa. "Encara que no hagués plogut", continuava dient, "jo hauria fet qualsevol cosa per «tren-car» l'*esye* i exigir la presència d'Etundi Etundi..."

L'*esye* és un ritu molt important pels evuzok, controlat sobretot per la societat masculina dels ancians. En aquest cas, la veu d'una dona s'alçava per oposar-se a uns homes que controlaven precisament l'ordre social i que ara eren acusats d'anar al seu encontre.

Pel seu caràcter, pel seu saber de remeiera, pel seu do de veure el que podia passar en el món de la nit, pel seu prestigi social, Nnana Suzanna era sense cap dubte considerada com una gran dona per molts evuzok. Per mi també, malgrat el conflicte que l'oposava a Etundi Etundi.

32 Vegeu p. 305.

33 Vegeu p. 83.

ETUNDI ETUNDI AMBROISE
EL PORTAVEU DELS EVUZOK
I ALTRES MESTRES DE LA PARAULA

És ell mateix. N'acabo de parlar. Etundi Etundi va deixar de ser un gran personatge per molts evuzok. Com diu Nnana Suzanna, acabà la seva vida essent acusat de practicar la bruixeria. Vaig descriure tot aquest procés a *Sóc fill dels evuzok*³⁴ i, com ho deia llavors, van ser uns moments difícils personalment. No en parlaré més. Per a mi va ser un d'aquells personatges evuzok que em mereixeren un gran respecte. També per a molts evuzok.

Foto 23. Etundi Etundi en el ritu de benedicció eva mëtye (foto de l'autor)

Havia sigut elegit *zomolo* del país, el seu portaveu; era anomenat *e dzomdzomo dzal*, que equivaldria a dir “la persona més important del poble”. Presidia tots els ritus de caire diürn, aquells que estaven relacionats amb l'ordre clànic. Akoa Ignace, citat per Nnana Suzanna, i Atangana Dominik eren els seus ajudants rituals. Em va obrir moltes portes; em va ensenyar moltes coses en un temps en què la seva autoritat i el seu prestigi

34 Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok* (op. cit.), p. 308.

eren reconeguts per tothom. Em va donar la seva benedicció unes quantes vegades. Després van aparèixer les primeres crítiques. Per esgotament de l'eficàcia simbòlica dels seus rituals. Més tard van néixer les primeres greus acusacions. Malgrat les informacions que la gent em deixava caure, dient-me, per exemple, “el teu amic ja no és el que era abans...”, jo vaig continuar essent fidel a aquella amistat. No em volia deixar agafar en el joc de les acusacions dels uns i dels altres. És molt possible que ell se n'adonés. Precisament l'havia convidat a acompanyar-lo amb el cotxe a aquell *esye* “trencat” per la pluja.

Em va emocionar quan enmig d'una conversa que teníem a casa seva sobre la dimensió social de certes plantes, de cop i volta va interrompre la nostra conversa i es posà a cantar tot manifestant la seva alegria per la visita que li feia. Tenia el magnetòfon obert i el seu cant va quedar gravat.³⁵ Devia ser en aquell temps de les primeres acusacions. Potser també ell es va emocionar i va traduir la seva emoció en un cant de lletra improvisada.

No en parlaré més, doncs. El recordaré només com a portaveu dels *evuzok*, com un gran orador, i a través d'ell m'agradaria recordar tots aquells *evuzok* que tant m'impressionaren per la mestria que tenien en l'art de parlar sobretot públicament. Homes i dones. Els uns més que els altres, és clar!, però d'una manera general els *evuzok* tenien un domini de la paraula dita molt més gran que nosaltres, els occidentals. Sabien improvisar sense tartamudejar ni posar-se nerviosos. Sabien ser coherents, seguir el fil d'un discurs o d'una conversa, donar-ne els arguments quan calia provar alguna cosa. I en les seves demostracions, si era necessari, es recordava la paraula dels avantpassats citant dites o proverbis, emprant, doncs, el llenguatge metafòric o metonímic. En els discursos importants els oradors recorrien a unes formes oratòries convencionals en què es creava una mena de diàleg entre l'orador i el públic, que responia a l'uníson en formes curtes o onomatopèiques que per a mi eren molt espectaculars. Alguna vegada ho havia intentat amb més o menys bon resultat. Per fer-ho ben fet, però, cal dominar ben bé la llengua. Només llavors aquests diàlegs poden prendre l'aire d'uns recursos oratoris autèntics. En el CD (pista 15) de *Sóc fill dels evuzok* en dono un exemple. Som a Aseng-Bede. Potser plou (o la gravació no està ben feta). Reunió d'acomiadament. L'endemà marxava cap a Europa. Etundi Etundi Ambrose pren la paraula i posa de

35 Vegeu Arxiu: CD àudio 1.12.2, pista 12.

manifest tota la seva capacitat oratòria, aquesta vegada, una mica lúdica. Un vertader *showman*. L'havia escoltat moltes vegades en la celebració dels grans ritus. Dret enmig de l'assemblea, generalment mal vestit, potser per insinuar que del seu càrrec no en treia un benefici (jo crec que era així), donant als uns i als altres la paraula, reprenent el fil de la discussió o del seu discurs, invitant tothom a unir-se a ell, donant el seu acord o afirmant el seu desacord, desafiant les crítiques, invocant els avantpassats, donant la benedicció amb la seva saliva, unguent el cos amb la sang de les cabres sacrificades... No era l'únic. Altres *evuzok* sabien fer el mateix. Homes i dones. Ho repeteixo. Ho he vist menys entre les dones. Per raons òbvies però suficients per afirmar-ho. I tots els nens i nenes aprenen i se'ls encoratja a parlar en públic, en les vetllades de contes i rondalles. En aquestes, potser són més les dones que prenen la paraula. I és potser en aquestes vetllades quan les endevinalles prenen un paper important, quan els infants aprenen el llenguatge de les metàfores.

Però els grans mestres de la paraula són sense cap dubte els trobadors de l'arpa cítara *mvvet*, com els *griots* en altres racons de l'Àfrica, l'Àfrica occidental. Deu ser per això que en un dels meus retorns a Europa vaig fer tot el viatge portant a la mà un *mvvet* com aquell que porta un trofeu. Vaig demanar als pilots de l'avió que me la guardessin a la cabina de pilotatge. Ho van fer. Gràcies. Ara no seria possible. Me l'havia regalat Ekundu David, un home del veïnat de Zok. No era un trobador. Era un artesà. Ho tinc assenyalat en el dossier 21 dels mapes dels veïnats de Nsola.³⁶ Gràcies, una vegada més. L'hem conservat bé, malgrat tots els canvis de domicili. Però les persones a qui voldria donar les gràcies, si això fos encara possible, són Owona Apollinaire, Ngul Zamba i Amugu Pancrace, trobadors de *mvvet*. Sense cap dubte és en ells en qui pensava quan a *Sóc fill dels evuzok* escrivia:³⁷

Les gestes èpiques del gènere dit de *mvvet* eren cantades d'una manera excepcional per una mena de poetes que podríem comparar una mica amb els nostres trobadors.

El plaer estètic que em causaven aquestes vetllades no em venia necessàriament de la comprensió del contingut dels textos cantats o recitats. La majoria de les vegades em quedava sense comprendre'n més de la meitat. El llenguatge literari, sobretot el cantat, m'era molt difícil d'entendre immediata-

36 Vegeu croquis foto 2.

37 Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok* (op. cit.), p. 124; CD del llibre, pista 9.

ment. Sort en tenia, del magnetòfon i de les hores passades després escoltant, transcrivint i traduint. El plaer estètic em venia de l'atmosfera creada. Les vetllades de *mvét* eren realment una delícia. En un tros de clariana, a l'aire lliure, de nit i sota un tros de cel ben enllunat, els assistents formen un cercle al voltant d'un home assegut sobre una cadira, el trobador, vestit amb unes faldilletes de fibres de ràfia, la pitrera nua, amb un pom de plomes al cap, els braços i les cames ornats de cascavells i amb la seva arpa cítara entre les mans. L'instrument del trobador de *mvét* és una branca de ràfia lleugerament arquejada, amb quatre cordes estretes del seu cor fibrós, i mitges carbasses, que fan de caixa de ressonància, fixades a l'exterior de l'altra banda de la branca.

Latmosfera d'aquestes vetllades estava impregnada d'un cert exotisme. Tot mèra estranger, diferent, estrany, incomprendible: el ritme, la natura d'aquells acords segurament molt complexos entre una sèrie d'instruments musicals aparentment molt senzills; els llargs relats semitonats que contenen les gestes èpiques d'Akom Mba lluitant contra éssers i pobles imaginaris; les melodies llançades pel trobador i represes per l'auditori formant un diàleg exultant; les gesticulacions del poeta, l'acústica expressiva de les seves onomatopeies, les inventives de l'auditori contra els herois de la narració, els encoratjaments, les complantes introduïdes al si de la narració per recordar la vida malaurada del trobador iniciat en l'art de cantar i tocar el *mvét*. Els llibres d'antropologia parlen poc de la fascinació que poden produir als nostres esperits espectacles com aquests. Parlant dels Altres ens prohibim tot allò que pertany al camp de l'emoció, de la impressió o de la subjectivitat, com si l'Altre només pogués ser objecte de la racionalitat de la ciència i, en cap moment, no fos capaç de desvetllar sentiments i emocions.

Però una cosa no treu l'altra. I ara he pogut dedicar-me a estudiar allò que deia quan es va publicar aquest llibre, fa 23 anys: les complantes introduïdes al si de la narració per recordar la vida malaurada del trobador iniciat en l'art de cantar i tocar el *mvét*. En efecte, la jubilació et permet fer coses que no has pogut fer durant la teva vida professional. Analitzar un *mvét* és quelcom que pot demanar molts anys. En fer-me un pla de treball, em vaig espantar. No acabaria mai. Vaig decidir començar estudiant un tema particular: els interludis i les complantes del trobador que parlen d'una altra epopeia, la del trobador. N'he fet un article. Continuo aquestes ratlles un temps després. N'he escrit un altre sobre el primer cant sobre el tema dels immortals. Continuo les meves recerques sobre aquest *mvét*,

el *mvèt* de Zwè Nguéma. N'he fet un resum en català. En copio alguns fragments:³⁸

El poble d'Engong o dels Immortals està format per tretze grans poblats. El trobador els esmenta un per un tot assenyalant la seva situació venint de la frontera que separa aquest poble del poble dels Mortals, i el personatge més important pel qual és conegut cada un d'ells.

Tots els homes d'Engong deixen els seus poblats per reunir-se al punt de trobada. Tots sense faltar-ne cap. Les dones deixen llurs camps per poder contemplar els seus guerrers, que amb tota la magnificència responen a aquella crida com si fossin ocells que planegen per les valls i s'enlairen per les altes i escarpades muntanyes armats de llances que podrien tocar l'infinit del cel.

La gent sap que el tambor de guerra no ressona en va. Els uns es pregunten què passa. Els altres comenten que un eixelebrat mortal ha gosat desafiar Angone Endong Oyono i es proposa matar-lo. El trobador, més equànime, recorda que “un arbre no s'escorça mai d'un sol cantó”, ja que si d'una banda hom hi troba els Immortals, de l'altra hom hi troba els Mortals.

Després el trobador convida a contemplar aquella concentració de forces que ell descriu d'una manera grandiosa i plena de detalls.

Els homes vestits de guerrers s'apropen formant un tot. Pels camins els membres d'un clan o d'un poblat s'han anat unint amb els d'un altre per respondre al missatge del tambor de guerra. D'altres arriben com l'esclat d'un llampec o omplen l'esplanada com gotes d'una pluja forta. Els guerrers mostren amb orgull els seus tatuatges al pit, a l'esquena, als braços i a les cames. Arriben els anomenats “Terribles”, els caps més poderosos que fan la impressió d'uns éssers vinguts d'un altre món... La gent els contempla, comenta, els aprova i es discuteix mentre els guerrers van arribant encara.

El trobador entona llavors un llarg soliloqui. L'auditori el segueix i dialoga amb ell. Intercanvien emocions. Els tambors de fusta ressonen. El trobador diu que cantar un *mvèt* és com morir...

Continua arribant gent. Apareix Medang, que presumeix de separar els clans quan es barallen entre ells. Hom sent la veu de Mfule Engbang, que ve des de la frontera del gran riu que separa el país dels Immortals del país dels Mortals, i que forma part d'una de les tres grans famílies d'Engong. El trobador descriu aquest gran personatge. El seu cos allargat es balanceja d'un cantó a l'altre; el seu coll es belluga com una serp d'aigua, les nines dels seus ulls s'assemblen a les d'un calau de bec gros i corbat. És l'home fort del seu poblat, capaç de

38 Que darrerament ha sigut publicat de manera electrònica pel Servei de Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili amb el títol *Un cant èpic africà. Una crítica al poder absolut* (2014). Com apareix en el llibre, escrit en lletra rodona els fragments més resumits i en itàlica els traduïts més literalment.

portar entre mans els afers d'un gran tros de selva sense l'ajut de ningú. Aquest home ve, passa davant de tothom, satura, ja és aquí.

Ara és el torn d'Otuang Mba, un altre prohom del país dels Immortals. És un home vell amb una gran barba blanca. Va empolainat amb collarets de dents de lleopard que li envolten el coll, el front i les orelles. Quan mou el cap vers un cantó o vers un altre, les dents entrexoquen... kpozang, kpozang...

Però de cop i volta, les gallines, esverades, es posen a escataïnar darrere les cases. Els bens fugen. Els pèls de la pitrera d'Otuang Mba es posen de punta. La terra trontolla. Hom sent un gran terrabastall... La gent se sobresalta. L'artefacte-efelefant ressona fort. Les cabres s'esveren... És Angone Endong, l'anomenat "La-manxa-de-ferrer-que-fo-n-el-ferro" i "El-mamifer-odzam-de-lestació-de-pluges-que-té-milers-de-caus". Arriba amb el seu artefacte-efelefant... Tothom sapropa per veure arribar aquell gran enginy de guerra. Els guerrers es posen en tres files enlairant les espases i els fusells de pistó amb les seves mans. Angone Endong els diu que cal que tots tinguin por d'ell, siguin parents del cantó matern o patern. I perquè així sigui s'enfonsa amb aquell artefacte contra ells. Lesquiven i fan esclatar un cascavell màgic que aixeca una gran polseguera. Però l'artefacte-efelefant es dirigeix de nou contra ells. Llavors Elang Suga crida Mone Ebo i aquest, d'un salt terrible, es planta davant l'artefacte-efelefant. Treu la seva llarga, poderosa i flexible espasa i, com si fos un fuet, l'envolta i l'immobilitza. Angone Endong surt d'aquella màquina. "És un dels nostres caps", s'exclama la gent d'Engong, i es va fer un gran silenci.

Akoma Mba, el cap de tots els Immortals, es belluga en el seu llit de fabricació local com una bèstia salvatge. S'aixeca. Obre la porta i contempla tota aquella gent. Akoma Mba és calb i té unes orelles molt grans. Es mira tota aquella gentada i ordena que desvetllin Engbang Ondo, que és l'encarregat de vetllar per tot el que succeeix a Engong, i que surti de casa seva.

Tothom vol veure'l com surt de casa. La seva dona s'ho pren de broma. Akoma Mba hi insisteix. Llavors l'ordre d'Akoma Mba es transmet de boca en boca fins a arribar a Nseng Ondo, que és una noia d'una bellesa excepcional: cara allargada, galtes plenes, coll prim... "Les dones són formoses de moltes maneres", comenta el trobador. Pel que fa a Nseng Ondo, la seva pell és brillant com l'oli de palmera o dels fruits de l'arbre adzab, i d'un color com les branques de ràfia. És una dona que quan somriu se li arrodoneixen les galtes i quan parla el seu somriure i la seva paraula esdevenen com una sola cosa. Grossos són els seus panxells i grosses són també les seves cuixes; té uns genolls rodons com el puny d'una mà i un melic que li surt del ventre. És una mica vergonyosa i sembla que tingui por dels homes. Brilla com el sol. És més bella que ningú i allò que la fa més bella que les altres dones és el sot lluminós que separa el pit de la dreta del pit de l'esquerra, una línia clara com el nervi de la fulla d'un bananer. La seva pell brilla tant que hom podria creure's que poleix el seu cos amb les fulles d'una figuera.

Demanen a aquesta dona que despertí Engbang Ondo i que li digui que Akoma Mba el crida. Entra a la seva cambra. Li estira les cames; li toca les cuixes, el sacseja sense que Engbang Ondo li respongui. Li torna a estirar les cames; li torna a tocar les cuixes, l'agafa per la cintura i el sacseja de nou tot dient-li: "No m'agrada que siguis vanitós ni tampoc que vulguis jugar amb mi, jo sé bé que estàs despert i que et fas l'adormit..." I afegeix: "Alguns diuen que ets cruel, dolent, valent, astut i mentider; d'altres diuen que ningú no és millor que tu. Jo, en canvi, et trobo flonjo: com és que et pots passar el dia dormint? No sens que Akoma Mba et crida per transmetre una gran notícia al país, que els tambors de fusta ressonen pertot arreu i que tots els homes són aquí?" Engbang Ondo fa un salt enorme i de cop i volta se'l pot contemplar dret sobre la teulada de la casa d'Akoma Mba, vestit de guerrer i amb un sac ple d'objectes màgics sota les aixelles. Els homes d'Engong es queden bocabadats sense dir res. Ell diu: "Per què em crideu?"

El trobador entona ara un llarg soliloqui. L'auditori el segueix i dialoga amb ell. Intercanvien emocions. Els tambors de fusta ressonen. El trobador recorda els moments greus de la seva iniciació i de quina manera ell pretenia rebutjar rebre aquest do preciós que és l'art de cantar el *mvet*.

Amb aquesta seqüència del cant de *mvet* que estic estudiant vull retre homenatge a aquests mestres de la paraula, capaços de passar una nit sencera cantant, recitant i fent gaudir el seu auditori de les aventures meravelloses dels seus herois.

Amugu Pancrace era un d'ells. Vivia a Melondo, era membre del gran llinatge Ngono (CD data A.21:071). La seva veu es pot escoltar a la pista 9 del CD de *Sóc fill dels evuzok*. Improvisa un cant per celebrar els bons vins de la terra d'Espanya (*si Panya*) i el casament de la Maria Cinta amb en Felip Planas, i en els CD àudio 2.3.3 (pistes 3 i 4) i 2.3.4.

Ngul Zamba vivia al veïnat d'Atin-Zam. Els noms són suggestius. Ngul Zamba vol dir literalment 'la força de l'avantpassat mític Zamba'. Atin-Zam vol dir 'la soca del palmer de ràfia', amb les branques del qual aquests trobadors en fan precisament el seu instrument. Ngul Zamba era fill del gran llinatge mvog Bikoe (CD data A.21: 046) i del sotllinatge mvog Baana. Un home una mica reservat de dia; de nit, quan cantava, un home exuberant gràcies al seu do de la paraula.

Foto 24. Owona Apollinaire (foto: Xavier Miserachs)

Owona Apollinaire no era evuzok, encara que tenia parents materns que vivien a Nsola; per això hi venia de tant en tant. Va ser en un d'aquests viatges que el vaig conèixer. No recordo si em faltaven piles o cintes, el cas és que només vaig poder gravar alguns fragments dels seus concerts.³⁹ En una d'aquestes vegades en Xavier Miserachs devia estar per allí. Va fer-li algunes fotografies. Un estudiant meu, en Pascal Boyer, va estar preparant amb ell la tesi de doctorat publicada després en el llibre *Barricades mystérieuses et pièges à pensée. Introduction a l'analyse des épopées fang*, editat per la Société d'Ethnologie de Nanterre.

39 Arxiu: CD àudio 2.3.1, 2.3.2 i 2.2.3, pista 1.

BAANA JOSEPH
UN HOME CRÍTIC⁴⁰

També era un mestre en el domini de la paraula. Baana Joseph parlava gairebé cridant, amb autoritat, com si recités un llibre que els seus avant-passats li haguessin fet aprendre de memòria. Tot un personatge. Un dels grans *ntomba* del país. Una paraula que cal saber dir amb els seus tons ben posats: amb un to alt ['] a la primera síl·laba i un to baix a la segona, aquest mot significa 'notable', mentre que amb dos tons alts (*ntómbá*) significa 'xai'. En Baana Joseph era, doncs, un "notable" del país, persona honorable per la seva edat i el seu prestigi, i no un "xai" com alguna vegada jo havia dit utilitzant incorrectament els tons, la qual cosa havia provocat els somriures més o menys discrets de la gent. En tot cas, parlant amb ell no tan sols vaig aprendre a posar els tons on calia, sinó, sobretot, a descobrir i articular bé certs elements de la cultura d'aquell poble. Era un home il·lustrat. Podia parlar de moltes coses: de mites, de ritus, del món de la nit, dels diferents tipus de sacrifici, dels bessons, de botànica, de l'impacte de la colonització, de la bruixeria, del joc d'*abia*... Amb ell vaig fer una part important de la *meva* etnologia. Un dia vaig quedar estupefacte. Parlàvem sobre el *mvét*, dels personatges èpics que omplien els relats dels trobadors. I de cop i volta es posà a recitar amb una veu forta, durant 44 minuts, 20 episodis d'un relat sobre Akom Mba, un dels grans herois d'aquests relats. De memòria, evidentment. Els recitava com per entregues. A cada episodi parava un moment, reprenia forces i continuava.⁴¹

Quan anava cap a Melondo solia aturar-me a casa seva, la seva clariana quedava una mica apartada del camí, a la vora del riu Mimbanela, entre els límits territorials dels grans llinatges Bikoe i Ngono. Ell mateix pertanyia al sotsllinatge Nku, del llinatge major Bikoe. La seva muller, Ntsogo Jacqueline, era una dona piadosa que se sentia molt honorada quan el capellà anava a veure'ls. Tenien un fill a Yaundé que era comissari de

40 Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels evuzok* (op. cit.), p. 101. Arxius: CD 1.2.1, 1.3.2 i 1.3.3.

41 Vegeu Arxius: CD àudio 2.3.5.

polícia i en alguns moments havia format part de la guàrdia personal del president de la República. He tingut tractes amb ell en les meves darreres anades al Camerun.

Baana Joseph no tenia pèls a la llengua. La mateixa passió amb la qual parlava de les coses dels evuzok la manifestava per repetir-me vehementment, i ben sovint, que la causa de tots els mals la tenien els blancs, administradors i missioners... “Sou sobretot vosaltres”, em deia, “els capellans, els qui porteu el país a la ruïna...” Aquestes paraules les tinc gravades enmig d’una conversa mantinguda amb ell.⁴² No era el clàssic menjacapellans de casa nostra. Era un home que, a la seva manera, feia una crítica raonada de l’obra colonitzadora. Potser era una frase feta que es deia i repetia a l’esquena dels blancs en aquell temps. En tot cas, és interessant que estudiant com deia fa poc el cant d’un trobador de *mvet*, he trobat les mateixes paraules dites en fang encapçalant una severa crítica contra els blancs. Aquell cant de *mvet* havia sigut cantat potser uns anys abans en un poblet situat entre la frontera de Gabon, Guinea i el Camerun. La formulació d’una mateixa idea havia recorregut molts quilòmetres.

Un dia va preguntar-me: “Què en feu, dels ossos dels sants?”

No vaig saber què respondre. En aquell temps la meva fe en les relíquies no era gaire exultant i no tenia cap ganes de fer un discursset piadós.

“Vols saber-ho...?”, va fer-me ell, i afegí: “Els nostres pares guardaven els ossos dels nostres avantpassats en un reliquiari que anomenaven *bieri*. Quan eren iniciats al ritu *melan* rebien el poder de vetllar per aquest reliquiari, fer-li ofrenes i invocar l’ajut dels avantpassats en cas de necessitat. Quan van arribar els primers missioners, ens van dir que el *bieri* i el *melan* eren coses del dimoni i que el bon cristià havia de desfer-se d’aquells ídols. Els nostres pares els van fer cas. Destruïren els *bieri* i deixaren el ritu *melan*. Al cap d’un temps, però, vam descobrir que els missioners havien vingut amb els ossos dels seus avantpassats i que els guardaven dins d’una pedra posada sobre l’altar. Per què els nostres reliquiariis eren els del dimoni i els vostres no...? Per què hem de pregar als vostres avantpassats i no als nostres...?”

És cert que hauria pogut inventar-me algun argument per explicar-li la teologia del culte dels sants i de les relíquies, de la diferència entre un culte absolut i un culte relatiu, però segurament que, emprant altres termes, en Baana Joseph m’hauria pogut fer les mateixes distincions. El meu interlocutor tenia raó. En certa manera, l’Església no havia fet res més que

42 Arxiu: CD àudio 1.3.2, pista 9.

substituir uns “ídols” o “fetitxes” per uns altres. Les imatges de guix de sant Josep, sant Cristòfol, sant Pere i sant Joan havien pres el lloc de les talles de fusta dels avantpassats representats en els *bieri* que avui podem contemplar com a simples obres d’art en els museus etnològics o d’art africà. Malgrat les versions aparents (en Baana Joseph era un catòlic que podríem qualificar de “practicant”), el conflicte romaní en els esperits. Una religió del Llibre s’havia imposat a una “religió” ètnica per la força, sense cap mena de diàleg. El llibre i la tradició em semblaven dues formes de transmissió d’una pretesa veritat. Els sants eren testimoni de la paraula continguda en un llibre; els *bieri* ho eren de la paraula transmesa oralment pels avantpassats. Els representants de la religió del Llibre pretenien anunciar, sota formes totalment estrangeres —el Llibre ja n’era una—, una paraula de salvació de dimensions universals. Les pretensions dels iniciats al culte dels avantpassats no anaven més enllà dels límits genealògics del clan.

Fa uns anys, en una carta enviada i publicada a *La Vanguardia* (25-03-09), esmentava aquella observació que em feia Baana Joseph. Les seves paraules em servien per comentar els propòsits (o més aviat despropòsits) del papa Benet XVI quan en el seu darrer viatge a l’Àfrica sermonejava contra les creences dels africans als esperits.

En aquella carta, no vaig fer res més que fer-me ressò de l’esperit crític d’aquell homenot, en Baana Joseph.

OMGBA MBARGA PAUL
UN GRAN MEDECINAIRE DE MINSOLA

El seu veïnat es trobava al límit sud del país evuzok, en una clariana on vivien també alguns membres del llinatge ewondo mvog Fuda. Omgba Mbarga era membre d'una nissaga de grans medecinaires. El pare del seu besavi patern, almenys, ja ho era. La transmissió de pare a fill del poder i del saber de guarir determinades malalties no era una forma anquilosada de fer viure de generació en generació un saber que sovint anomenem “ancestral”. Possiblement a cada generació es perdia alguna cosa; segurament a cada generació s'hi afegia quelcom de nou. Va ser el cas d'Omgba Mbarga Paul. En primer lloc, va ser iniciat pel seu pare Mbarga Nnomo. M'ho va explicar amb tota mena de detalls. Vaig transcriure i traduir el seu relat. Vaig publicar-lo a la meva tesi i en *Ni dos ni ventre*. Després, molt més tard, va rebre un altre ensenyament i va ser iniciat per un tal Anyu-Vodo. M'ho va explicar igualment amb tota mena de detalls. També ho vaig publicar en francès. Són aquells relats sobre els quals Mme. Denise Paulme, la meva directora de tesi, va escriure'm dient-me: “le récit de l'initiation de votre ami Paul [est] proprement magnifique”. No l'he publicat mai en català. Potser ha sigut una llàstima. Vaig estar apunt d'incloure'l a *El sistema mèdic...* Els dos volums se'm feien ja massa llargs. He pensat incloure'l aquí en aquest escrit dedicat als grans personatges evuzok que es creuaren en la meua vida. En el fons, és el relat d'un aspecte important de la seva vida, la seva doble iniciació, explicat per ell mateix. Es pot escoltar en el CD-ROM 1.2.1 dels meus arxius, en llengua ewondo, evidentment. I es poden consultar moltes altres coses relacionades amb la manera de representar-se el món en els CD-ROM 1.2.2/1.2.6. Haver pogut conservar la veu d'aquests personatges i posar-les al servei de tots aquells que vulguin escoltar-les és una de les tasques realitzades que m'omplen més de satisfacció.

Em pregunto: per què voldria fer conèixer una vegada més, als íntims si més no, personatges com Omgba Mbarga? Potser perquè en el fons han sigut ells els que han fet la mica d'etnòleg que jo he esdevingut gràcies al seu saber, a la seva manera d'ordenar les coses, de dir-les, de fer-les entenedores; potser perquè ells han contribuït a afaïçonar-me en aquella altra

manera de fer i pensar que ha fet de mi, potser sí, un etnòleg, però sobretot un etnòleg atípic que s'ha sentit més bé sentint-se anomenat amb el títol de *man evuzok* que amb el de doctor en etnologia, encara que allò de ser “fill dels evuzok” sigui potser un somni, possiblement una il·lusió, segurament una utopia, realment una simple plasenteria. Si l'etnòleg podia ser jo, ells m'oferien el seu saber i són ells els que haurien de ser considerats, si més no, els veritables cronistes de la seva societat.

Escoltem almenys un tros de la crònica de la seva segona iniciació. Traduiré tan fidelment com sigui possible les seves paraules. Són dades antigues. L'any 1942 continuava encara curant el seu poble segons el saber i els poders que havia heretat del seu pare. Després va fer-se iniciar a uns nous poders per Anyu-Vodo, que havia tractat la seva muller de les seqüeles d'un accident. Una mena de reciclatge, diríem ara. Això succeïa a Nyamfendé, a la vora de Lolodorf. Omgba Mbarga acompanyava la seva dona:

Un dia Anyu-Vodo va dir-me:

—Queda't aquí i aprèn amb mi la meva medecina.

Vaig acceptar la seva proposta i em vaig quedar.

Anyu-Vodo era un *mvigi*, és a dir, una persona capaç de foragitar els bruixots, i un *ngëngan*, un gran medecinaire.

La seva medecina consistia, doncs, a poder foragitar i despistar els bruixots i a poder curar la gent.

Al cap d'un temps d'haver-me ensenyat la seva medecina, em digué:

—Jo voldria que tu fossis un *mvigi*.

Anyu-Vodo m'havia ensenyat, en efecte, tot el que calia per foragitar els bruixots, però em feia por esdevenir *mvigi*, ja que per ser-ho s'exigeixen moltes coses: cal “donar” almenys una persona i això em causava pànic.

Dintre meu em deia: “Com que jo ja sóc un gran medecinaire, només vull aprendre per conèixer millor el que és propi dels medecinaires i d'això ell en sap molt.”

Anyu-Vodo va veure que jo era un home fort. M'ensenyava coses i s'adonava que jo, ja des de feia temps, tenia les meves mans disposades a curar la gent.

Des que vaig arribar a casa seva, ell i jo curàvem. Mentre ell m'aprenia la medecina, jo curava els malalts, aprenia, dansava...

Ell quedava bocabadat. Tots els altres que seguien la mateixa iniciació i que vaig trobar en arribar a casa seva eren més febles, jo els sobrepassava tots. Curava la gent fent prova d'una gran capacitat, car abans d'arribar a casa seva ho portava ja a la sang: era un gran medecinaire...

Un dia va dir-me:

—Fa tres anys que ets a casa meva. Has acabat d'aprendre tot el que calia. Avui, vull posar fi a la teva iniciació.

—Ho dius de debò? —vaig dir-li jo.

—Sí, vull que avui sigui el dia en què “deslligui” la medecina: serà com atrapar un elefant amb les teves mans.

—Està molt bé...! —vaig dir-li.

—T'ho dic una altra vegada: avui agafaràs un elefant amb les teves mans!

Llavors vàrem marxar cap a la selva; arribàrem a un lloc on corria un rierol. Vàrem fer com un pantà, n'assecàrem un tros fent unes rescloses; al bell mig vàrem cavar-hi un clot com una fossa que tenia la meva alçada. Em va fer entrar a dins. Va cobrir la fossa amb branquillons i fullaraca. Va encendre un foc. Em digué:

—Oh, Omgba, dóna'm dos *piments* del teu heretatge.

—Com que no tinc *piments* et donaré *sal de cuinar* —li vaig contestar.

—És que podries donar-me tot un sac de sal? —em va dir.

—És que per cuinar es necessita un sac sencer? No és veritat que la sal es va gastant de mica en mica?

Després Anyu-Vodo em digué:

—Omgba, aquesta iniciació està a punt d'acabar-se. Queda't on ets. No t'he amagat cap paraula; no tinc res més per ensenyar-te; avui, tu pots esdevenir un *mvigi*, però això té les seves exigències: si vols rebre un esperit protector que et farà descobrir l'autor d'un crim nocturn, cal que em “donis” dues persones, la teva primera dona i el teu germà.

Em calia, doncs, “donar-li” dues persones, és a dir, matar-les.

—És el que has de donar per esdevenir *mvigi*. Pel que fa a l'altra iniciació, aquella que et permetrà esdevenir un gran medecinaire, ja saps tot el que cal saber, ara només falta que et comprometis a pagar cinquanta mil francs...

—Quina és la teva decisió? —va dir-me.

—No vull donar-te ni la meva primera dona ni el meu germà. Rebutjo aquesta proposta.

Com que, d'altra banda, jo només volia fer meva la seva segona proposta, vaig dir-li:

—Et dic, doncs, que rebutjo esdevenir *mvigi*, només vull ocupar la plaça de gran medecinaire per curar la gent.

Aquesta plaça és la que jo guardo encara avui.

Llavors li vaig prometre donar-li els diners que em demanava.

En aquells moments, va alçar la veu i digué:

—Oh, Omgba Paul...! Els que causen el mal, el causen durant la nit. Els que el lleven, el lleven de dia. Jo no he robat la medecina que posseeixo, jo no l'he feta meva amb enganys. Omgba Paul no ha robat tampoc la medecina que rep. L'ha vista de mi, Joseph Anyu-Vodo. Jo et dono, doncs, aquesta medecina. I et dono la meva benedicció perquè la puguis fer per sempre perfectament.

I afegí:

—Obre la boca...!

Vaig obrir la boca.

Va ficar nou vegades una cullera dins l'olla on havia fet coure un beuratge.

Aquell beuratge bullia i va fer-me empassar la primera cullerada...

Aquell beuratge bullia i va fer-me empassar una segona cullerada...

Aquell beuratge bullia i va fer-me empassar una tercera cullerada... fins a nou... *woo*...!

Vaig sentir una gran cremor en el meu ventre.

Mentre jo continuava a la fossa, ell no parava de parlar, adreçant-se a aquella medecina:

—Que Omgba no obliidi mai el que ha après! —deia—. Que Omgba pugui curar totes les malalties! —afegia.

—Aquesta és la plaça pròpia d'un gran medecinaire, encara que si volguessis, a més a més, curar l'epilèpsia (*kanda*), caldria que en primer lloc algú de la teva família morís d'aquesta malaltia. Un cop mort, podries curar tots els casos d'epilèpsia⁴³ —i llavors em digué—: Rebutges, doncs, aquesta proposta, oi?

—La rebutjo —vaig fer jo—, rebutjo tot allò que és tort i dolent.

El que mata una persona en aquestes circumstàncies esdevé en efecte molt poderós.

Anyu-Vodo continuà:

—Pel que fa la lepra, si vols curar-la cal que una persona de la teva família mori de la lepra.

Jo vaig dir-li:

—Rebutjo aquesta altra proposta, rebutjo curar aquestes dues malalties.

Fou així com vaig rebutjar curar aquestes malalties, ja que són misterioses: per curar-les cal que dues persones de la meva família morin de la mateixa malaltia. La meva família és petita i, d'altra banda, tinc por per la meva vida. Com podria presentar-me davant de Déu? Si unes persones de la meva família morissin d'aquesta manera, se m'apareixerien en somnis tot plorant i acusant-me d'haver-les matat.

Després em digué altra vegada amb una veu ben alta:

—Aquells que causen el mal, el causen durant la nit. Els que el lleven, el lleven de dia. Omgba Paul no m'ha robat aquesta medecina. Ha sigut més fort que tots aquells altres candidats que va trobar a casa meva. Ha sigut més fort que Mbama, que Awono, que en Marc... Omgba Paul rep aquesta medecina

43 En aquest cas, els evuzok pensen que la persona morta esdevé un *nkuk*, una mena d'esperit protector que li dona el poder especial de curar aquesta malaltia. I el gran medecinaire obté aquest poder "donant" en el moment d'aquesta iniciació un membre de la seva família perquè contregui aquesta malaltia.

amb bones predisposicions. Va venir aquí per ser iniciat i avui la seva iniciació està tocant el seu final —i afegí—: Oh, tu, olla, parla...!

I l'olla borbollà nou vegades.

Va omplir la cullera i em va fer empassar una cullerada d'un sol cop. Vaig beure-me-la. Llavors em digué:

—Quan aniràs fent aquesta medecina pel món, no has de fer res de dolent. Fins i tot si un home et diu que ha matat el teu pare, fins i tot si algú et diu que ha matat la teva mare, si tu has de curar-lo i dius públicament que no vols fer-ho, el poder d'aquesta medecina desapareixerà de les teves mans. Obre la boca...!

Lolla no parava de bullir.

Vaig obrir la boca.

L'omplí d'aquell beuratge.

El beuratge penetrà tot el meu cos.

Quan deia totes aquestes coses, afaiçonava el meu *evu*...

Quan va arribar el moment en què jo havia de sortir de la fossa, Anyu-Vodo cridà tots els altres postulants que havien quedat al poblat.

Un cop aquí es posaren a cantar per invocar la meva medecina.

Tocaren els tam-tams.

Ningú no sabia on era.

Jo estava dins la fossa que havíem cavat a la riera.

Com que la nit era molt fosca, encengueren les làmpades de petroli.

Cantaven.

Va arribar un moment en què Anyu-Vodo va demanar d'apagar totes les làmpades.

Les apagaren.

Tothom va començar a cercar-me, però ningú no sabia on era.

Finalment, Anyu-Vodo els va dir que se'nassin.

Tenia por que veiessin el que feia.

Llavors va destruir les recloses.

La fossa s'omplí d'aigua.

Vaig sortir.

De nou cridà tots els postulants. Vingueren i en veure'm llançaren crits d'aclamació.

Al poblat es posaren a tocar els tam-tams per celebrar que havia arribat a la fi de la meva iniciació.

La meva dona era la que cridava més fort.

I el relat de Mbarga Omgba Paul continua explicant les festivitats que es van fer al poblat d'Anyu-Vodo per celebrar aquella iniciació. No es tracta de fer una plana d'ètnologia. Es tracta de parlar d'aquest personatge

traduint les seves paraules que recorden un moment que devia ser molt important en la seva vida.

Quan Mbarga Omgba em va fer aquest relat, era un home ja gran, cara arrodonida, sense gaires arrugues, però calb, amb aires d'una persona una mica cansada. Exercia com a gran medecinaire però em sembla que ja poc. En tot cas, en les sessions de guariment en què vaig assistir només hi havia un malalt, potser dos...; ja no dansava, només cantava i demanava a la seva muller que toqués les maraques. Potser era una frase feta, però no li faltava un to poètic per anar repetint aquest cant de presentació:

Fill d'una noia de Mesa.
Fill d'una filla dels esperits-dels-morts (*bekon*).
Fill d'una filla del riu Nyong.
Fill d'una filla del Límit-entre-els-dos-països.
Té un poder que li ve dels esperits-dels-morts.
Els seus peus estan sobre terra.
El seu cap jau entre els esperits-dels-morts.

En un dels meus viatges a la capital, em va demanar d'acompanyar-lo a casa d'uns nebots seus. Volia fer-se visitar a l'hospital. Tenia tuberculosi.

Estava a París quan vaig saber que s'havia mort.

Amb ell havia après moltes coses. Parlàvem a la cuina de casa seva mentre la seva dona, Filmina, anava cuinant. Alguna vegada sortia a fora per cercar l'herba de la qual estàvem parlant.

De retorn a Nsola, algú va parlar-me de la seva mort i sobretot de la seva pèrdua de poder en curar. Havia perdut tota mena de contacte amb els esperits dels morts (*bekon*) gràcies als quals rebia el poder d'exercir les funcions de gran medecinaire, com ell mateix cantava. Aquest poder s'atribuïa sobretot als més vells dels grans medecinaires; aquells de les noves generacions es deien iniciats a altres esperits com a l'esperit de l'aigua Manga o als esperits anomenats Minkug. En fer-se vell, em digueren, deixà d'entendre el llenguatge dels esperits-dels-morts. Aquests li parlaven en metàfores; Omgba Mbarga Paul les interpretava al peu de la lletra... I aquesta distorsió el va portar primer a la pèrdua del poder de curar i després a la mort.

En sentir aquesta explicació, em vaig recordar del relat que he traduït: en certs moments, ell i el seu mestre d'iniciació parlaven en imatges, de *piments* i de *sacs de sal*...

En una de les darreres visites que li vaig fer, em va donar una escorça de l'arbre *esingang*.⁴⁴ És l'arbre més preuat per tots els grans medecinaires i per tots els evuzok, per les virtuts màgiques que se li atribueixen. La vaig tenir guardada un temps. Em va desaparèixer. He rebut moltes coses. Les he tornades?

Podria continuar parlant de moltes i de molts evuzok, individualment, de Nkoa Ebogo Etienne, de Nkoa Ferdinand, de Mba Robert, d'Edu Elizabeth, de Ntama Albin, de Mba Owona, de Nzugena Laurent, de Nlomo Paul, de Thérèse Bikoe... i de tots aquells que he citat almenys en la dedicatòria feta en les primeres planes del *Sistema mèdic d'una societat africana*. He parlat de molts en alguns dels meus treballs. A Mba Owona Pierre li vaig dedicar un llibre sencer. A totes elles i ells, gràcies pel que m'han donat.

44 Vegeu p. 48.

EPÍLEG

Durant la preparació de l'estudi sobre les *abia*,⁴⁵ vaig tenir un esglai. Consultant la cinta magnetofònica en què tenia gravades les divises d'aquest joc, se'm va trencar. La vaig enganxar d'una manera molt artesanal. Aquelles cintes tenien gairebé quaranta anys, llavors; avui ja en tenen molts més. No volia que em tornés a passar. Estava a Olot, jubilat. Vaig escriure alguns *mails*. Volia saber si tècnicament era possible passar les cintes a un suport més fiable. Estàvem de ple en l'època dels CD i es parlava de gravadores domèstiques, vull dir incorporades als ordinadors. El meu problema era el pas d'una cinta magnetofònica a un CD, passar del sistema analògic al numèric, que dirien els entesos. Uns amics francesos —el marit, informàtic, i ella treballant en el servei de recuperació del patrimoni cultural de l'Ajuntament de Pontoise— em varen dir que tècnicament era possible i em varen enviar l'adreça d'un tècnic que s'hi dedicava i treballava per a l'Ajuntament de Pontoise. Vaig demanar un pressupost. Molt car...! Vaig deixar de pensar-hi. Aquell esglai anava quedant lluny. Per la força de les coses. Un dia vaig anar a la botiga Music.com d'Olot, una botiga d'instruments musicals i on, entre altres coses, feien cursos d'informàtica musical i CD de música. Aquesta nova tècnica ja havia arribat, doncs, a Olot. Els vaig parlar del meu assumpte. Cap problema. Ells podien fer-ho. Però, és clar, jo volia organitzar cada CD en pistes segons els temes tractats en les cintes. Però la majoria d'aquestes cintes estaven gravades en llengua ewondo. Impossibile fer-ho. Molt amablement, em varen preguntar si tenia temps. Els vaig dir que de moment no me'n faltava. Em digueren que em resultaria molt més barat fer-ho jo que fer-ho fer. Amables. Molt. Em van proposar adaptar el meu ordinador, posar-me el programa adequat, una mica més de memòria i seguir un parell de classes per instruir-me en els arcans informàtics d'aquell programa. Total: un preu assequible. I des d'Olot estant em vaig convertir en un "top manta" perfecte. Durant uns quants anys no vaig fer res més. Tenia les eines necessàries per digitalitzar tots els meus arxius orals (àudio) i protegir-los gràcies a les noves tecnologies. Ja feia molts anys que havia convertit les cintes rodones en cassetts.

45 Vegeu p. 28.

Ara passava els cassets a l'ordinador en temps real. Gràcies a aquell programa, la veu es convertia en un espectrograma que em permetia escoltar la veu gravada, anar amunt i avall en un segon, suprimir alguns sorolls i, sobretot organitzar cada cinta en pistes segons els temes tractats amb uns simples “seleccionar”, “tallar” i “enganxar”. L'índex que feia a part em permetia assenyalar el contingut de cada CD.

Va ser un treball molt entretingut. Un treball no gaire intel·lectual però tan important com tots els altres, i potser més. Eren veus d'Àfrica. Salvava les veus d'una colla d'evuzok, converses, cants, rondalles, mites, ritus... i fins i tot les bramades del meu estimat ase Yusufaki.⁴⁶ Vaig fer un total de 137 CD àudio. Amb un índex de 64 planes. I les caràtules corresponents a cada CD, d'una manera molt artesanal. Uns professionals haurien millorat el so d'algunes cintes. Sempre s'hi serà a temps. Ara ho posaríem tot en un simple llapis.

Vaig donar algunes veus per conservar aquests arxius a casa nostra en alguna institució. Ningú no s'hi va interessar. Vaig demanar un ajut molt limitat per millorar les meves eines de treball. Cap resultat. Vaig continuar tirant endavant.

Van ser uns anys molt intensos. Gràcies a aquesta feina de conservació d'unes dades, vaig poder reviure una part molt important del meu treball de camp etnogràfic, sentint les veus dels uns i dels altres que m'empenyien a reflexionar sobre l'ús que jo n'havia fet en les meves anàlisis i interpretacions; sentint de vegades la remor de la pluja, els sorolls de la nit, els crits enjogassats de la canalla, el cant potser afinat però segurament a deshora d'algun gall desorientat, el carrisqueig dels grills que amb la seva monotonia incansable em feien copsar que aquell fons de la cinta enregistrada era d'un dia a ple sol o de pluja, gravada en una clariana solitària...

I digitalitzava una cinta darrere l'altra sense imaginar-me que un dia, molts anys després, en un viatge al Camerun que vaig fer amb l'Oriol i la Myriam, la meva filla escriuria aquestes paraules:⁴⁷

A Minsola, gràcies a un generador d'electricitat —malgrat tot, les noves tecnologies tenen els seus avantatges!—, vàrem poder escoltar algunes de les gravacions que el meu pare havia portat per als evuzok. Una trentena de per-

46 Vegeu Lluís Mallart, *Sóc fill dels Evuzok* (op. cit.).

47 Vegeu *Soy hijo de los evuzok* (Ariel), epílogo.

sones, de totes les generacions, assegudes en una gran sala d'estar de la casa del difunt Paul Bikoe, escoltaven les veus gravades feia 40 anys. Eren les veus dels evuzok que havien mort, les veus dels seus avantpassats. Davant meu, a uns metres, s'hi trobava una dona gran: un somriure il·luminava la seva cara amb uns ulls que ja no hi podien veure. No sé si podia comprendre d'on sortien aquestes veus de persones que havia conegut, però penso que durant uns moments se submergí en la seva joventut. Els avantpassats havien tornat.

Un dia vaig anar a París per participar en unes jornades que el Laboratori d'Ivry del CNRS havia organitzat. Era quan tot just havia començat aquesta tasca de digitalització dels meus arxius. Vaig portar-hi dos o tres exemplars. Cada CD-R amb la seva caràtula artesana i l'índex del contingut de les seves pistes, en francès. Els vaig ensenyar als meus col·legues Michel Housemann, Alfred Adler, Manga Bekombo... De retorn a Olot vaig rebre una telefonada del responsable de la biblioteca del laboratori de Nanterre. En Manga Bekombo l'havia assabentat del que estava fent. Em va dir que la biblioteca estaria disposada a crear un "fons Lluís Mallart. Documents evuzok" amb els meus arxius, orals i escrits. M'enviarien un ordinador nou i un escàner perquè pogués fer la feina amb més seguretat. Un detall. Vaig ampliar aquell projecte: als documents àudio vaig afegir-hi els documents data. Vaig escanejar més d'11.000 documents (llibretes, fitxes, transcripcions, notes...): 83 CD. De tots els CD (àudio i data) en vaig fer una còpia per a mi. Va ser llavors quan em vaig convertir en un veritable "top manta" i em vaig sentir més que mai solidari amb tots ells.

Els arxius, sobretot els orals, han de ser considerats no tan sols part de la "memòria d'un poble", sinó de la seva veu.

BIBLIOGRAFIA

En aquesta bibliografia, filmografia i altres fonts documentals donaré algunes referències en què els protagonistes principals d'aquest llibre han sigut esmentats o poden ser escoltades les seves veus:

a) Bibliografia:

Médecine et pharmacopée evuzok (Laboratoire d'Ethnologie et de Sociologie Comparative, Nanterre, 1977):

- Zama Vincent: p. 137–209; 231–252.

Ni dos ni ventre (Société d'Ethnographies, 1981):

- Omgba Mbarga Paul: 24, 28, 153, 157, 158–208, 213.
- Bikoe Laurent: 153, 154, 155, 157, 158, 170, 188–195, 200, 201, 203, 205, 206, 211.

La Dansa als Esperits. Itinerari iniciàtic d'un medecinaire africà [Mba Owona] (La Llar del Llibre, 1983). L'edició castellana comporta el DVD del film de Ricardo Íscar (cf. filmografia).

Sóc fill dels evuzok (La Campana, 4a edició):

- Memong Julienne: 42–47, 313, 323 (CD pista 2).
- Ada Myriam: 39–42, 122, 174, 202, 209.
- Bikoe Laurent: 67, 122, 132, 141, 144, 163, 191, 193, 218, 219, 293, 327 (CD pista 17).
- Ngondang Bruno: 69, 70, 72, 132, 133, 206, 207, 208.
- Zibi Engelbert, 72, 73, 76, 114, 116, 122, 132, 148, 259, 264, 265, 269.
- Baana Joseph: 101, 102, 103, 104, 301, 306, 307.
- Etundi Etundi Ambroise: 61, 115, 131, 132, 136, 139, 183, 204, 208, 213, 214, 215, 238, 241, 265, 271, 275, 285, 286, 290, 302, 304, 305, 308, 309, 310, 313, 328 (CD pistes 15 i 16).
- Omgba Mbarga Paul: 126, 132, 218, 293.
- Atangana Dominik: 115, 127, 130, 131, 132, 135, 139, 183, 204, 209, 239.
- Maria de les Flors: 208.

- Mba Tobies: 35, 36, 37, 38, 42, 46, 47, 202, 203, 204, 270, 313.
- Jeanne (primera esposa de Mba Tobies): 35, 37, 38, 202, 204, 270, 271, 312, 313.
- Christine (segona esposa de Mba Tobies): 35, 37, 38, 191, 202, 204, 270, 313.
- Nnana Suzanne: 305, 306, 308.
- Zama Vincent: 153, 229, 254, 271, 272, 273, 286.
- Nkoa Ebogo Étienne: 78, 126, 132, 144, 194-199, 213, 214, 215, 218, 285, 286, 293, 327 (CD pistes 13 i 14).
- Mba Owona Pierre: 144, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 225, 226, 255, 270, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 309, 328 (CD pista 17).

La forêt de nos ancêtres (Tervuren, 2003):

- Zama Vincent: 104-105, 108-116.
- Mba Owona: 175-249.

El sistema mèdic d'una societat africana (Institut d'Estudis Catalans, 2008):

- Nnana Suzanne: 676, 678, 679-682, 686, 689, 690, 691, 704, 707, 708, 709, 710, 717, 731, 732, 738, 762, 768, 775, 779, 789, 790, 792, 795, 797, 798, 809, 812.
- Zama Vincent: 391, 397-401, 724, 726, 805, 807-859.
- Ngondang Bruno: 740, 749.
- Ada Myriam: 708.
- Atangana Dominik: 803.
- Etundi Etundi Ambroise: 441, 447, 448, 449.
- Baana Joseph: 458.
- Mba Owona: 477-650.

Okupes a l'Àfrica (La Campana, 2001):

- Bekono Margarida: 120.
- Etundi Etundi Ambroise: 219 i ss.
- Ada Myriam: 29 i ss.
- Mba Owona Pierre, 191, 199-202.

b) Filmografia:

Dansa als Esperits [sobre Mba Owona]. Film de Ricardo Íscar – Productora Únicamente Severo.

c) Arxiu Universitat de París X (àudio):

Ongba Mbarga Paul: CD, 1.2.1, 1.2.2, 1.2.3, 1.2.4, 1.2.5, 1.2.6.

Baana Joseph: CD, 1.3.1, 1.3.2, 1.3.3.

Atangana Dominik: CD, 1.6.1, 1.9.1, 1.9.2.

Etundi Etundi Ambroise: CD, 1.9.1, 1.9.2, 1.12.1, 1.12.2, 1.12.3, 1.12.4.

Zama Vincent: CD, 1.11.1, 1.11.2, 1.11.3, 1.11.4.

Ngondang Bruno: CD, 1.9.1, 1.9.2.

Bikoe Laurent: CD, 1.17.1.

Nkoa Ebogo Étienne: 1.1.1, 1.1.2, 1.1.3.

Mba Owona Pierre: CD, 1.5.1/1.5.15.

ÍNDEX ONOMÀSTIC

A

- ADA, Myriam 19–26, 49, 50
ADLER [col·lega de la Universitat de París X] 105
AKOA IGNACE 81, 83
ALBERT [germà de Bikoe, Laurent] 19, 21, 35, 70
AMUGU, Paul 81
AMUGU PANCRACE 85, 89
ANGELETA [Sanmartí] [membre d'Agermanament] 21, 57, 63
ANYU-VODO 95–99
ATANGANA, Charles [gran cap ewondo (1883–1943)] 29
ATANGANA, Dominik 21, 26–31, 47, 83

B

- BAANA, Joseph 91–93
BAEKE, Viviane [col·lega del Museu de Turveren, Bèlgica] 54
BEFLAWA, Maria 59, 70
BEKONO, Margarida 73–76
BELLA, Lucie 55
BENET XVI 93
BIKOE, Laurent 33–36, 70
BIKOE, Paul 13, 53–57, 105
BIKOE, Thérèse 23, 101
BIVINA, Bernard 19, 49
BIVINA, Rafel 47
BORRÀS, Jaume [membre d'Agermanament] 33

BOYER, Pascal 90

BRUSSOSA, Neus 40

C

- CINTA [Compta] [membre d'Agermanament] 21, 63, 89
CORTADELLAS, Dr. [fundador de Medicus Mundi] 33
CHRISTINE [segunda esposa de Mba Tobies] 41–51

E

- EBANDA 19
EDU, Elisabeth 101
EKUNDU, David 85
EMILIENNE [fill de Nlomo Paul] 13
ERNESTINE 63
ESSAMA, Pierre 13
Étienne 26
ETUNDI ETUNDI, Ambroise 27, 43, 81–89

F

- FACIANA 7, 8
FAUSTIN [fill d'Ada Myriam] 23
FILMINA [muller d'Owona Mbar-ga, Paul] 100

G

- GIDE, André 8
GRAU 8
GUITART, Francesc [turista català, pintor] 23, 47

H

HOUSEMAN, Michael [col·lega de la Universitat de Paris X] 23, 105

I

ÍSCAR, Ricardo 57, 64, 66

J

JEANNE [primera esposa de Mba Tobies] 24, 41–51

JUTGLAR, Montserrat [membre d'Agermanament] 33

L

LABURTHE-TOLRA [col·lega de la Universitat Panthéon-Sorbonne] 54, 55

M

MAGDALENA [germana de Zama Vincent] 63

MANGA [Bekombo] 23, 105

MANGA, Eugene 50

MBA OWONA 13, 25, 36, 53, 101

MBA, Robert 101

MBA, Tobies 41–51

MBARGA, Daniel 13

MBARGA, Nnomo 95

MEMONG, Julienne 37–40, 43, 50

MFEGE 53

MISERACHS, Xavier [fotògraf barceloní] 90

MORAN [fill de Ngamagu Elizabeth] 20

MVONDO, Albert 19, 21

MYRIAM [Mallart] 22–25, 47–49, 54, 55, 63, 104

N

NGAMUGU, Elizabeth 20, 44, 50, 70

NGAZOA, Régine 47, 48

NGONDANG, Bruno 67–71

NGONOMESSI, Monique 78

NGONO [gran medecinaire] 34, 35

NGONO [vilatà de Melondo] 79

NGUL ZAMBA 85, 89

NKOA [Ebogo], Étienne 26

NKOA, Joachim 77

NKOE NKEE 77, 78

NKONG, Jean Claude 48

NLOMO 61–62

NLOMO, Paul 13, 101

NLOMO, Louis [clariana de Mvondo] 59

NNANA, Suzanne 77–81, 83

NORA [Pérez] [membre de Medicus Mundi] 22

NTSOGO, Jacqueline 91

NTZAMA ALBIN 101

NZUGENA, Laurent 50, 101

O

OMGBA MBARGA, Paul 36, 95–101

OMGBA, Luc 50

ORIOI [Mallart] 23–25, 47, 48, 54, 55, 63, 104

OWONA, Apollinaire 85, 90

P

PAULME, Denise 30, 95

PHYLOMÈNE 20

PLANAS, Felip 33, 48, 89

R

ROSNY, Éric de [jesuïta, antropòleg] 54

S

SHE, Apollinaire 13

SIMA, Joseph 77–81

T

TÒNIA [Cortadellas, metgessa de Medicus Mundi, responsable de l'hospital de Ngovayang] 33

TSALA, Théodore 21, 55

Z

ZAMA, Vincent 48, 49, 63–66

ZIBI, Angelbert 67–71

Encara que els informants dels antropòlegs i d'altres investigadors en ciències socials quedin la majoria de les vegades reduïts a l'anonimat o convertits en números, no podem oblidar que són una de les claus de les nostres reflexions.

Lluís Mallart ens recorda en aquest llibre que tots ells tenen un nom i cognom, cara i ulls, que amb els seus gestos i paraules ens aporten una mica de llum en les nostres investigacions i una tristesa immensa al constatar que sovint queden en l'oblit... En fer memòria d'algun d'ells, l'autor d'aquest homenatge ens endinsa, una vegada més, en el coneixement de la societat evuzok.

